

Wetenschappelijk Onderzoek- en
Documentatiecentrum

Cahier 2021-26
Herstel in detentie

Beleid en interventies

Cahier 2021-26

Herstel in detentie

Beleid en interventies

M.S. Hoekstra
R.R. den Bak

Cahier

De reeks Cahier omvat de rapporten van onderzoek dat door en in opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum is verricht. Opname in de reeks betekent niet dat de inhoud van de rapporten het standpunt van de Minister van Justitie en Veiligheid weergeeft.

Voorwoord

Gedetineerden in een penitentiaire inrichting of justitiële jeugdinrichting hebben steeds meer mogelijkheden om te werken aan herstel. Veel (jeugd)detentie-inrichtingen bieden cursussen aan waarin kan worden gewerkt aan slachtofferbewustzijn en kan worden gepraat over schaamte- en schuldgevoelens. Ook worden gedetineerden gefaciliteerd wanneer zij contact willen leggen met hun slachtoffer(s) en kan worden gewerkt aan herstel van relaties met gezins- of familieleden.

Het voorliggende onderzoek brengt in kaart hoe herstel concreet wordt vormgegeven binnen de detentie-inrichtingen, welke cursussen en andere interventies worden aangeboden en hoe professionals van detentie-inrichtingen en externe organisaties de inzet hiervan ervaren. Uit de resultaten blijkt dat er een breed scala aan herstelgerichte interventies beschikbaar is. Hoewel steeds meer inrichtingen dergelijke interventies faciliteren, is herstel nog geen structureel onderdeel van het detentietraject.

Mede namens de onderzoekers dank ik de respondenten voor hun tijd en het delen van hun ervaringen. Het onderzoek is begeleid door een begeleidingscommissie onder voorzitterschap van prof. dr. Antony Pemberton en bestaande uit mr. Marito Hoeksema, dr. Bas van Stokkom en dr. Sven Zebel. Ik dank hen voor hun constructieve blik en waardevolle commentaar op eerdere versies van het rapport. Ten slotte gaat mijn dank uit naar de leden van de WODC-leescommissie, bestaande uit dr. Willem-Jan Verhoeven en Manon van der Meer, Msc.

Prof. dr. Gerty Lensvelt-Mulders
Directeur WODC

Inhoud

	Samenvatting	8
1	Inleiding	15
1.1	Beleidsachtergrond	15
1.1.1	Herstelgerichte detentie	15
1.1.2	Bemiddeld contact in detentie	19
1.2	Doelstelling en onderzoeksvragen	21
1.2.1	Definitie van herstelgerichte interventies en herstelgerichte detentie	22
1.2.2	Afbakening van het onderzoek	23
1.3	Onderzoeksmethode	23
1.3.1	Interviews	23
1.3.2	Registratiegegevens	27
1.3.3	Beperkingen van het onderzoek	27
1.4	Leeswijzer	28
2	Literatuuroverzicht	30
2.1	Zelfherstel	30
2.2	Herstel met het eigen netwerk	31
2.3	Herstel met het slachtoffer	32
2.4	Herstelgerichte detentie	33
2.5	Herstelgerichte activiteiten bij jeugdige daders	34
2.6	Knelpunten	35
2.6.1	Reikwijdte van herstelgericht werk	35
2.6.2	Draagvlak onder medewerkers	35
2.6.3	Motivatie van deelnemers	36
2.7	Slotoverwegingen	36
3	Beleid en organisatie van herstelgerichte detentie in de penitentiaire inrichtingen	37
3.1	Herstelgerichte detentie in beleid	37
3.1.1	Herstelplannen	37
3.1.2	Implementatie van de herstelplannen	38
3.2	De organisatie van herstelgerichte detentie	40
3.2.1	Betrokkenheid van detentiemedewerkers bij herstelgerichte detentie	40
3.2.2	Samenwerking met externe organisaties	42
3.3	Herstel in de Wet straffen en beschermen	49
3.4	Samenvatting	50
3.4.1	Herstelgerichte detentie in beleid	50
3.4.2	Organisatie van herstelgerichte detentie	50
3.4.3	Wet straffen en beschermen	51
4	Herstelgerichte interventies in penitentiaire inrichtingen	52
4.1	Herstelgerichte groepscursussen	52
4.1.1	Aan de Bak!	54
4.1.2	Puinruimen	54
4.1.3	SOS	58
4.1.4	Lef Hebben	62

4.1.5	Sociaal netwerk en relaties	63
4.1.6	Ouderschaps cursussen	64
4.2	Bemiddeld contact	66
4.2.1	Herstelbemiddeling door Perspectief Herstelbemiddeling	67
4.2.2	Conferenties	76
4.2.3	Mediation in strafzaken	79
4.2.4	Andere vormen van bemiddeling met het eigen netwerk	80
4.3	Herstelgerichte afdelingen	81
4.4	Overige interventies	84
4.4.1	Forsa!	84
4.4.2	Overige activiteiten gericht op het eigen netwerk	86
4.5	Meerwaarde en knelpunten	87
4.5.1	Meerwaarde	87
4.5.2	Knelpunten	90
4.6	Samenvatting	92
4.6.1	Aanbod van herstelgerichte interventies	92
4.6.2	Doelen	92
4.6.3	Doelgroep, verwijzing en selectie	93
4.6.4	Organisatie van de interventie	94
4.6.5	Verhouding tot het strafproces en tot andere interventies	94
4.6.6	Deelnemers	94
4.6.7	Meerwaarde	95
4.6.8	Knelpunten	96
5	Herstelgerichte detentie in justitiële jeugdinrichtingen	97
5.1	Beleid en organisatie	97
5.1.1	Beleid	97
5.1.2	Personele inzet	98
5.2	Herstelgerichte interventies	99
5.2.1	DAPPER	99
5.2.2	Perspectief Herstelbemiddeling	101
5.2.3	Leren van delict	107
5.2.4	Herstel met familie	108
5.3	Meerwaarde en knelpunten	108
5.3.1	Meerwaarde	108
5.3.2	Knelpunten	109
5.4	Samenvatting	110
5.4.1	Beleid ten aanzien van herstelgerichte detentie	110
5.4.2	Aanbod van herstelgerichte interventies	111
5.4.3	Meerwaarde en knelpunten	112
6	Conclusie	113
6.1	Beleid en organisatie van herstelgerichte detentie	113
6.1.1	Penitentiaire Inrichtingen	114
6.1.2	Justitiële Jeugdinrichtingen	115
6.2	Aanbod van herstelgerichte interventies	116
6.2.1	Penitentiaire Inrichtingen	116
6.2.2	Justitiële Jeugdinrichtingen	117
6.2.3	Herstelrechtelijke principes in detentie	118
6.3	Meerwaarde en knelpunten	120
6.3.1	Gepercipieerde meerwaarde	120
6.3.2	Knelpunten	121

6.4	Tot besluit	122
	Summary	123
	Literatuur	129
	Bijlagen	
	1 Samenstelling begeleidingscommissie	133
	2 Itemlijsten interviews	134
	3 Registratiegegevens Perspectief Herstelbemiddeling	139

Samenvatting

Dit onderzoek heeft tot doel om een overzicht te geven van de inzet van herstelgerichte interventies in detentie voor zowel volwassenen als jeugdigen. Een eerdere inventarisatie liet een groot aanbod van dergelijke interventies zien, maar het is onduidelijk in hoeverre hier in de praktijk gebruik van wordt gemaakt en hoe deze interventies worden gewaardeerd door de betrokken professionals. Het WODC is dan ook gevraagd om aanvullend onderzoek te doen naar de inzet van deze interventies. Hiertoe zal eerst aandacht besteed worden aan het beleid op het gebied van herstel en de organisatorische implementatie hiervan, om vervolgens een overzicht te geven van de herstelgerichte interventies in detentie en de waardering van professionals.

Inzet van herstelgerichte interventies sluit aan bij het streven van DJI naar slachtoffer- en herstelgerichte detentie. Herstel in een detentiecontext kan bestaan uit bemiddeld contact tussen gedetineerde verdachten of daders en hun slachtoffer(s), maar omvat ook dadergerichte interventies zoals cursussen die gericht zijn op bewustwording en het nemen van verantwoordelijkheid (ook bekend als zelfherstel) en interventies gericht op herstel met het netwerk van de gedetineerde. Al deze interventies worden in dit onderzoek meegenomen.

De volgende drie onderzoeksvragen staan in het onderzoek centraal:

- 1 Hoe is herstel in detentie georganiseerd?
- 2 Welke herstelgerichte interventies zijn in detentie beschikbaar voor volwassenen en jeugdigen en wat houden deze in?
- 3 Hoe kijken betrokken professionals aan tegen de inzet van herstelgerichte interventies?

Onderzoeksmethode

Dit onderzoek beperkt zich tot Nederlandse penitentiaire inrichtingen (PI's) en justitiële jeugdinrichtingen (JJI's). Forensisch psychiatrische centra/tbs-klinieken, detentiecentra en de Justitiële Inrichting Caribisch Nederland zijn niet meegenomen.

Ter beantwoording van de onderzoeksvragen zijn tussen december 2020 en juni 2021 interviews afgenomen met 52 respondenten. Hiervan zijn veertien respondenten werkzaam bij in totaal acht externe (niet-PI of JJI) organisaties die herstelgerichte interventies in detentie aanbieden (zes) of hierover adviseren (twee). Er is gesproken met alle organisaties die landelijk of in een grotere regio herstelgerichte interventies in detentie aanbieden.

Van de respondenten zijn 33 werkzaam bij een PI. Er is gesproken met medewerkers van 19 PI's, 3 PI's konden niet in het onderzoek worden meegenomen. Daarnaast is gesproken met vier medewerkers van JJI's; alle Nederlandse JJI's zijn daarmee in het onderzoek vertegenwoordigd. Respondenten zijn geselecteerd op basis van hun kennis van het aanbod van herstelgerichte interventies binnen hun inrichting en van het beleid ten aanzien van herstelgerichte detentie. Van de respondenten is 56% zelf betrokken bij interventies als trainer, bemiddelaar of contactpersoon, in sommige

gevallen naast andere taken. De overige respondenten hebben alleen een coördinerende en/of leidinggevende rol. Ten slotte is gesproken met één beleidsmedewerker van DJI.

Naast de interviews hebben verschillende respondenten aanvullende informatie en documentatie opgestuurd. Het gaat onder meer om herstelplannen en andere beleidsstukken, documentatie van cursussen en functieomschrijvingen.

Bij enkele externe organisaties zijn registratiegegevens opgevraagd over het aantal deelnemers en/of cursussen in de periode 2017-2020. Niet alle organisaties die herstelgerichte interventies aanbieden houden dit bij, ook wordt niet altijd geregistreerd of deelnemers gedetineerd zijn. Voor gegevens over door PI's zelf aangeboden interventies baseren we ons op de interviews met detentiepersoneel.

Onderzoeksbevindingen

Beleid en organisatie

Herstelgerichte detentie is op het moment van onderzoek nog niet verankerd in het beleid van PI's. Vrijwel alle instellingen hebben een herstelplan opgesteld waarin zij aangaven hoe zij slachtofferbewustzijn en herstel in hun inrichting wilden bevorderen. Deze herstelplannen hebben echter weinig tot geen navolging gekregen. Dit heeft enerzijds te maken met praktische redenen zoals locatiesluitingen of fusies, hoog personeelsverloop of de complexiteit van de detentiepopulatie. Anderzijds komen ook drie meer algemene knelpunten naar voren:

- Breed draagvlak voor herstelgerichte detentie onder medewerkers blijkt in de praktijk onvoldoende aanwezig. Na directiewisselingen kunnen prioriteiten verschuiven of plannen worden uitgesteld. Op de werkvloer is er weinig kennis over wat herstel inhoudt en hoe medewerkers dit kunnen integreren in hun dagelijks werk. Daarnaast bestaat er onder een deel van het personeel weerstand als gevolg van handelingsverlegenheid en de perceptie dat herstel 'soft' is.
- PI's worstelen met de vormgeving van herstelgerichte detentie in de uitvoering. Veel respondenten geven aan behoefte te hebben aan meer financiële middelen zodat een medewerker kan worden aangesteld die specifiek is belast met het thema herstel. In enkele inrichtingen is hier intern geld voor vrijgemaakt. De ervaringen hiermee zijn positief.
- Herstelgerichte interventies worden meestal niet inrichtingsbreed geïmplementeerd, maar beperken zich tot 'reguliere' gevangenisafdelingen en in mindere mate het Huis van Bewaring. Op afdelingen waarin intensieve zorg- of behandeltrajecten worden gevolgd, die zwaarder beveiligd zijn of waar gedetineerden maar kort verblijven, wordt nog betrekkelijk weinig gekeken naar mogelijkheden voor herstel.

In drie PI's is momenteel een herstelconsulent actief. Herstelconsulenten geven het beleid op het gebied van herstel mede vorm en voeren dit beleid ook uit, bijvoorbeeld door herstelgerichte cursussen te verzorgen. In één PI is een 'casemanager herstel' aangesteld en drie PI's hebben aandachtsfunctionarissen of ambassadeurs herstelgericht werken. In de overige inrichtingen is herstelgerichte detentie niet bij een persoon of enkele personen belegd, veelal om financiële redenen. Hier zijn het vaak geestelijk verzorgers of casemanagers die doorverwijzen en soms zelf ook herstelgericht gesprekken voeren. In enkele PI's zijn ook re-integratietrainers betrokken bij het geven van herstelgerichte cursussen. Penitentiair inrichtingswerkers zijn alleen incidenteel betrokken.

PI's werken bij het aanbieden van herstelgerichte interventies samen met een aantal externe non-profit organisaties die een grote verscheidenheid aan interventies aanbieden. Daarnaast zijn er een aantal samenwerkingsverbanden met kennis- en netwerkorganisaties en met hogescholen. Externe organisaties hebben binnen de PI's voornamelijk contact met herstelconsulenten en geestelijk verzorgers. De meeste externe organisaties hebben het idee dat ze redelijk bekend zijn in detentieinrichtingen, al komt het ook voor dat medewerkers nog niet eerder van een organisatie of activiteit gehoord hebben, of niet weten dat een activiteit georganiseerd wordt in de PI. Beschikbaarheid van een op herstel gerichte contactpersoon vergemakkelijkt het contact.

Ten tijde van het onderzoek waren PI's bezig met de voorbereidingen voor de ingang van de Wet straffen en beschermen per 1 juli 2021. Voorzien wordt dat met de invoering van deze wet herstel een grotere rol zal gaan spelen gedurende het detentietraject, met name in de trajectgesprekken van casemanagers. De extra werklust die gepaard gaat met de nieuwe wet leidt mogelijk juist tot minder aandacht voor herstel.

In JJI's wordt herstel gezien als (onderliggend) behandeldoel. In de praktijk is er vooral aandacht voor het netwerk van de jongere en de delictanalyse. Aandacht voor herstel met slachtoffers is er meer dan voorheen, maar is (nog) niet ingebed in de reguliere werkwijze. Slachtoffers komen vooral indirect en relatief laat in het traject aan bod, in de voorbereiding op een verlofaanvraag. Er is breed draagvlak voor herstelgericht werken onder medewerkers maar kennis over specifieke interventies is nog niet overal aanwezig. Herstel is niet belegd bij een aparte functionaris.

Herstelgerichte interventies voor volwassen gedetineerden

Het aanbod aan herstelgerichte interventies in PI's kan worden onderverdeeld in cursussen, bemiddeld contact, herstelgerichte afdelingen en overige interventies. Deze verschillende interventies hebben (met uitzondering van mediation in strafzaken) geen invloed op het strafproces. Op dit moment hebben ze ook niet of nauwelijks invloed op de detentieduur en -omstandigheden van de gedetineerde. Deelname wordt niet altijd geregistreerd in het detentie- en re-integratieplan en wanneer dit wel gebeurt, is rapportage vooral procesmatig. Respondenten verschillen van mening over de wenselijkheid van inhoudelijke rapportage en het eventueel verbinden van gevolgen aan deelname – bijvoorbeeld door dit mee te wegen bij een verlofaanvraag.

Cursussen

Naast twee landelijk aangeboden cursussen waar herstel onderdeel van uitmaakt (*Aan de Bak!* en *Sociaal netwerk en relaties*), bieden vrijwel alle onderzochte PI's een of meer cursussen aan op het gebied van zelfherstel of herstel met het eigen netwerk. Deelnemers worden merendeels geworven door de (interne of externe) cursusleiders en daarnaast door andere detentiemedewerkers zoals casemanagers, mentoren of re-integratietrainers. Mond-tot-mondreclame onder gedetineerden speelt een belangrijke rol, en van de meeste cursussen is informatiemateriaal beschikbaar in het re-integratiecentrum of via de kabelkrant. Deelname is vrijwillig. Gehanteerde selectiecriteria zijn veelal praktisch van aard: gedetineerden moeten lang genoeg vastzitten om de cursus te kunnen afmaken en groepsgeschikt zijn. Zo kunnen gedetineerden met psychische of agressieproblemen of bepaalde delicten (met name zeden) worden

uitgesloten of verwezen naar een individueel traject. In één inrichting moeten deelnemers in het plusprogramma¹ zitten, in de overige inrichtingen speelt het detentieregime formeel geen rol. Enkele respondenten geven aan een motivatietoets te doen, maar over het algemeen wordt er de voorkeur aan gegeven ook gedetineerden die bij aanvang niet heel gemotiveerd lijken deel te laten nemen.

In negen PI's wordt de cursus *Puinruimen* (intern) aangeboden en in twaalf PI's de *SOS-groeps cursus* (Gevangenzorg Nederland) – drie PI's bieden beide aan. In PI Heerhugowaard is de groeps cursus *Lef Hebben* ontwikkeld. Deze drie cursussen pogen een bewustwordingsproces op gang te brengen bij deelnemers over de gevolgen van hun delict en hen te stimuleren verantwoordelijkheid te nemen voor de toegebrachte schade. Sommige detentiemedewerkers menen daarnaast dat deze cursussen zouden moeten leiden tot bemiddeld contact met het slachtoffer, wanneer deze daar voor open staat. In de periode 2017-2020 werden door Gevangenzorg Nederland (hierna: Gevangenzorg) 48 SOS-groeps cursussen gegeven met in totaal 389 deelnemers. De cursus *Puinruimen* wordt drie tot vijf keer per jaar gegeven voor een groep van rond de tien gedetineerden. De cursus *Lef Hebben* wordt twee keer per jaar gegeven voor een groep van rond de twaalf deelnemers. Voor alle cursussen geldt dat zij in 2020 als gevolg van de coronamaatregelen niet of in aangepaste vorm hebben plaatsgevonden. Deelnemers vormen een diverse groep, waarbij gedetineerden die zijn veroordeeld voor zwaardere delicten eerder over- dan ondervertegenwoordigd zijn. Wel worden gedetineerden die actief zijn in de georganiseerde criminaliteit of waarvan de slachtoffers zich in het criminele circuit bevinden minder goed bereikt. De trainer van *Lef Hebben* geeft aan dat circa de helft van de deelnemers gedurende de cursus afvalt. Volgens respondenten die betrokken zijn bij *Puinruimen* of *SOS* maken de meeste deelnemers de cursus af. Deelname aan cursussen kan een opmaat vormen naar bemiddeld contact met het slachtoffer. Volgens respondenten doet naar schatting zo'n 10-20% van de cursusdeelnemers een aanvraag voor herstelbemiddeling.

Cursussen gericht op herstel met het eigen netwerk pogen bewustwording te stimuleren over de gevolgen van het delict voor de naaste omgeving van de gedetineerde. De cursus *Mijn Kind en Ik* (Exodus) voor gedetineerde vaders wordt aangeboden in zeventien PI's. Deze cursus werd in de periode 2017-2020 in totaal 70 keer gegeven aan 426 deelnemers. De cursus wordt goed gewaardeerd, al geeft een detentiemedewerker aan dat het thema ouderschap als erg persoonlijk wordt ervaren. Hierdoor staan niet alle gedetineerden open voor deelname. Inrichtingen die gedetineerde moeders huisvesten, bieden diverse ouderschapscursussen voor deze groep aan.

Bemiddeld contact

In alle door ons onderzochte PI's bestaan mogelijkheden voor herstelbemiddeling. Wel bestaat veel variatie in het aantal meldingen tussen PI's. Wanneer een specifieke medewerker contactpersoon is, resulteert dit in een hoger aantal meldingen (al gaat het in alle gevallen om beperkte aantallen). Sommige detentiemedewerkers melden gedetineerden alleen aan en laten het traject verder over aan Perspectief Herstelbemiddeling. Anderen voeren voor de aanmelding selectiegesprekken met gedetineerden om hun motivatie en verwachtingen te toetsen. Ook begeleiden sommige medewerkers gedetineerden gedurende het traject en bieden ze morele steun.

¹ Op basis van motivatie en het tonen van goed gedrag kunnen gedetineerden promoveren naar het plusprogramma. Binnen het plusprogramma hebben gedetineerden meer vrijheden en kunnen zij aan meer activiteiten deelnemen.

Bij Perspectief Herstelbemiddeling kwamen in de periode 2017-2020 in totaal 683 meldingen binnen; in 608 gevallen (89%) werd ook een traject gestart. Het merendeel van de gedetineerden werd door PI's aangemeld; circa 19% betrof een gedetineerde die zichzelf heeft aangemeld. De meldingen betreffen een grote diversiteit aan delicten, waarbij ook (zeer) zware delicten goed vertegenwoordigd zijn. Diefstal met (bedreiging van) geweld (22%) en levensdelicten (16%) kwamen het meeste voor, 9% van de meldingen betrof een zedendelict. Een kwart van de afgesloten zaken resulteerde in bemiddeld contact middels een gesprek, briefuitwisseling of pendelbemiddeling. Bij trajecten die stopten voor het tot bemiddeld contact kwam, was dit veelal zo omdat het slachtoffer niet inging op de uitnodiging of niet wilde deelnemen.

Mediation in strafzaken komt in ten minste negen PI's incidenteel voor bij verdachten die in voorlopige hechtenis zijn gesteld. Eigen Kracht-conferenties van de Eigen Kracht Centrale zijn maar in enkele inrichtingen bekend. De geïnterviewde medewerker van de Eigen Kracht Centrale schat dat in 5% van de door hen georganiseerde conferenties de dader of verdachte in detentie verblijft.

Herstelgerichte afdelingen en overige interventies

Vier PI's hebben een afdeling die in het teken staat van herstelgerichte detentie; op deze afdelingen worden meerdere herstelgerichte interventies aangeboden. De afdelingen huisvesten elk enkele tientallen gedetineerden. Motivatie om aan herstel te werken is een belangrijke voorwaarde voor plaatsing.

In drie PI's wordt het door Bureau MHR ontwikkelde traject Forsa! aangeboden aan jongvolwassen gedetineerden (17-27) met een niet-westerse achtergrond. Forsa! bereikt per jaar tussen de 80 en 120 jongeren. Verder worden in veel PI's aanvullende activiteiten georganiseerd gericht op het faciliteren van contact tussen gedetineerde ouders en hun kinderen.

Herstelgerichte interventies voor jeugdige gedetineerden

In jeugddetentie worden de herstelgerichte cursus DAPPER, herstelbemiddeling door Perspectief Herstelbemiddeling, de individuele interventie Leren van delict en gezinsgerichte interventies/therapieën aangeboden. Deze laatste twee interventies zijn onderdeel van het reguliere programma. In tegenstelling tot bij volwassenen, zijn herstelgerichte interventies in jeugddetentie min of meer verplicht: het uitgangspunt is dat alle jongeren die aan de selectiecriteria voldoen, moeten deelnemen. Respondenten vinden dit niet problematisch: een zekere mate van dwang past volgens hen bij de detentiecontext. Wel wordt soms gewacht met de inzet van een interventie wanneer medewerkers de indruk hebben dat de jongere hier nog niet aan toe is.

De groepscursus DAPPER wordt aangeboden op de kortverblijfgroepen en heeft tot doel dat jongeren de gevolgen van misdrijven voor slachtoffers kunnen benoemen, gevoelens van schuld, schaamte en berouw kunnen herkennen en hun eigen bereidheid tot herstel kunnen verkennen. De cursus wordt gegeven door hiertoe opgeleide medewerkers van de inrichting. DAPPER werd in de periode 2017-2019 in één JJI structureel aangeboden, in twee JJI's enige malen en in twee JJI's helemaal niet. Voor jongeren die niet functioneren in een groep, een laag IQ hebben, psychische problemen hebben of geen Nederlands spreken, wordt soms een contra-indicatie voor deelname afgegeven. DAPPER kan een 'zaadje planten' voor herstelbemiddeling op een later moment, al is onduidelijk hoe vaak dit daadwerkelijk gebeurt.

Verwijzing naar herstelbemiddeling vindt plaats vanuit DAPPER of na gesprekken met de behandelcoördinator. Behandelcoördinatoren voeren voor aanmelding voorbereidende gesprekken waarbij wordt gekeken of de jongere voldoende zelfinzicht heeft en of kan worden voldaan aan de verwachtingen van het slachtoffer. Bij twijfel wordt de beslissing overgelaten aan Perspectief Herstelbemiddeling. In de periode 2017-2020 zijn in totaal 143 aanmeldingen gedaan voor herstelbemiddeling vanuit JJI's. Meer dan de helft van de aanmeldingen (53%) betrof diefstal met (bedreiging van) geweld. In 36% van de afgesloten zaken vond bemiddeld contact plaats.

Leren van delict en gezinsgerichte therapie zijn interventies die onderdeel uitmaken van de behandeling op de langverblijfgroepen. Bij gezinsgerichte therapie is de inzet het herstellen van verstoorde relaties zodat men weer samen verder kan. Leren van delict is een individuele interventie die zich richt op het aanleren van gedrags- en probleem-oplossende vaardigheden en het ontwikkelen van een terugvalpreventieplan. De interventie is een belangrijk onderdeel van het behandeltraject, wanneer jongeren hier niet aan meewerken kan geen delictanalyse worden gemaakt en kunnen jongeren niet met verlof. Een laag IQ (<70) is een contra-indicatie, tenzij sprake is van een redelijk tot goed sociaal aanpassingsvermogen.

Meerwaarde en knelpunten volgens professionals

Respondenten geven aan dat deelnemers de herstelgerichte interventies over het algemeen als waardevol ervaren; er werden slechts enkele negatieve ervaringen genoemd. Gedetineerden worden aangezet te reflecteren op het delict en leren omgaan met schaamte- en schuldgevoelens. Tijdens de interventies wordt volgens de respondenten een menselijke en gelijkwaardige setting gecreëerd en het afronden van cursussen geeft gedetineerden zelfvertrouwen. Ook kan deelname praktische voordelen hebben zoals doorbreking van de dagelijkse routine. Specifiek voor jeugdige gedetineerden werd genoemd dat zij door deelname aan herstelgerichte interventies productief leren omgaan met conflicten en dat aan gewetensontwikkeling wordt gewerkt.

Ook voor de detentieorganisatie en de maatschappij als geheel werden verschillende vormen van meerwaarde gezien. Interventies dragen potentieel bij aan vermindering van recidive, deelnemers zouden beter gedrag in detentie vertonen en herstelgerichte interventies zijn van waarde voor slachtoffers en kinderen van gedetineerden.

Uit de interviews kwamen ook enkele knelpunten naar voren met betrekking tot volwassen gedetineerden:

- roosterproblemen waardoor gedetineerden – met name in het basisprogramma – in de praktijk niet altijd kunnen deelnemen aan interventies;
- een ervaren spanningsveld tussen vrijwilligheid van deelname aan interventies en het gedwongen kader waarbinnen deze plaatsvinden;
- gebrek aan kennis en overzicht over het aanbod van herstelgerichte interventies door externe organisaties en beperkte inhoudelijke terugkoppeling vanuit deze organisaties;
- gebrek aan beleid, sturing en financiële middelen op nationaal niveau.

Voor jeugdige gedetineerden werden de volgende knelpunten genoemd:

- op de kortverblijfgroepen waar de cursus DAPPER wordt aangeboden is nog niet altijd duidelijk welke jongeren hier het meeste baat bij zullen hebben;

- niet alle jeugdigen zijn evenzeer in staat verantwoordelijkheid te nemen en spijt te betuigen;
- groepsgerichte interventies zijn mogelijk minder geschikt voor jeugdigen.

Tot slot

Dit rapport heeft een overzicht gegeven van de stand van zaken op het gebied van herstelgerichte detentie. De afgelopen jaren is er duidelijk meer aandacht gekomen voor herstelgericht werken binnen de detentie-inrichtingen. Zo zijn herstelplannen opgesteld en hebben enkele inrichtingen een herstelconsulent aangesteld. Ook is er een breed scala aan herstelgerichte interventies die intern kunnen worden georganiseerd dan wel kunnen worden betrokken van externe partijen. Tegelijkertijd is herstelgerichte detentie nog niet structureel onderdeel van de werkwijze in PI's en JJI's. Herstelgerichte interventies zijn nog niet overal beschikbaar en bereiken niet alle gedetineerden die hier mogelijk baat bij hebben.

1 Inleiding

Binnen het herstelrecht staat de relatie tussen dader, slachtoffer en de bredere gemeenschap centraal. Waar het traditionele strafrecht draait om het toewijzen van schuld en het sanctioneren van strafbaar gesteld gedrag, is het doel van herstelrecht om bewustwording te creëren over de schade die is ontstaan door het delict en deze waar mogelijk te herstellen. In een detentiecontext kan werken aan herstel de vorm hebben van bemiddeld contact, waarbij dader en slachtoffer onder begeleiding van een derde partij met elkaar in contact treden. Daarnaast omvat herstel in detentie ook dadergerichte interventies waarbij bewustwording van het perspectief van slachtoffers, het nemen van verantwoordelijkheid voor het delict en omgaan met schuld- en schaamtegevoelens centraal staan. Ten slotte zijn er interventies gericht op herstel van relaties met het netwerk van de gedetineerde, zoals het gezin, familie en vrienden (Van Hoek & Slump, 2013).

Het doel van deze rapportage is het geven van een overzicht van de huidige inzet van herstelgerichte interventies in de tenuitvoerleggingsfase van het strafproces (hierna: in detentie²), voor zowel volwassenen als voor jeugdigen. Een eerdere inventarisatie liet een groot aanbod op het gebied van herstel in detentie zien (Slump, 2018). Het is echter onduidelijk in hoeverre hier in de praktijk gebruik van wordt gemaakt en hoe deze interventies worden gewaardeerd door de betrokken professionals. In dit onderzoek zullen we daarom eerst aandacht besteden aan het beleid op het gebied van herstel en de organisatorische implementatie hiervan op het niveau van de inrichting. Deze beleidscontext is van belang om verschillen tussen inrichtingen te kunnen duiden. Vervolgens geven we een overzicht van de inzet van herstelgerichte interventies in detentie en de waardering door professionals.

In dit hoofdstuk schetsen we eerst kort de beleidsachtergrond van herstelrecht in detentie (paragraaf 1.1). We maken hierbij een onderscheid tussen beleid omtrent herstelgerichte detentie en bemiddeld contact tussen slachtoffer en dader. Herstelgerichte detentie is breder dan bemiddeld contact. Het omvat ook interventies gericht op zelfherstel van de gedetineerde en op herstel met diens netwerk, en activiteiten gericht op het bevorderen van een herstelgericht detentieklimaat in bredere zin. Paragraaf 1.2 bespreekt de doelstelling en onderzoeksvragen, paragraaf 1.3 gaat in op de methode van dataverzameling en -analyse. Paragraaf 1.4 beschrijft de opbouw van de rapportage.

1.1 Beleidsachtergrond

1.1.1 *Herstelgerichte detentie*

Herstelrecht in detentie sluit aan bij het streven van de Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI) naar slachtoffer- en herstelgericht werken, waarbij vier vormen van herstel worden onderscheiden: zelfherstel, herstel met het sociaal netwerk van de gedetineerde, herstel richting het slachtoffer en herstel richting de samenleving. In de beleidsstukken van de afgelopen tien jaar is vooral het slachtofferbelang steeds

² Niet alle gedetineerden zijn (onherroepelijk) veroordeeld voor een strafbaar feit; het kan ook gaan om detentie in het kader van voorlopige hechtenis. In dit onderzoek gaan we uit van de gehele detentiepopulatie, waarbij we waar relevant onderscheid maken tussen verdachten en veroordeelden.

nadrukkelijker onderdeel gaan uitmaken van het detentiebeleid. Van de genoemde dimensies van herstel gaat dan ook de meeste aandacht uit naar herstel richting het slachtoffer (in de vorm van herstelbemiddeling). Onderstaand overzicht schetst in vogelvlucht de algemene beleidsontwikkelingen sinds 2008 en de aanknopingspunten voor herstel hierin.

Met de implementatie van het *Programma modernisering gevangeniswezen (2008)*³ werd een persoonsgerichte aanpak van gedetineerden geïntroduceerd gebaseerd op de levensloopbenadering. Uitgangspunt was het voorkomen van recidive, waarbij een menswaardige bejegening en aandacht voor resocialisatie van groot belang werden geacht (Molleman & Van den Hurk, 2012). Het dagprogramma diende de eigen verantwoordelijkheid van gedetineerden om te werken aan een succesvolle terugkeer in de samenleving te stimuleren. Voor elke gedetineerde moest worden bekeken welke specifieke interventies de kans op recidive zouden kunnen verkleinen en een detentie- en re-integratieplan (D&R-plan) worden opgesteld waarin afspraken op het gebied van re-integratie werden vastgelegd. Tevens zou tijdens en na detentie intensiever worden samengewerkt met ketenpartners. Hoewel het programma vooral voortkwam uit een bezuinigingswens en niet specifiek aandacht besteedde aan herstel- en slachtoffergericht werken, sloot het hier door de persoonsgerichte benadering wel goed bij aan (Slump, 2017).

In 2013 werd het *Masterplan DJI 2013-2018*⁴ gepubliceerd. Dit plan beoogde met name verdere bezuinigingen te realiseren, onder andere door het sluiten van inrichtingen, het op grotere schaal inzetten van meerpersoonscellen en het versoberen van het detentieregime door introductie van het basisprogramma. Daarnaast werd wederom ingezet op de eigen verantwoordelijkheid van gedetineerden, het stimuleren van zelfredzaamheid en het persoonlijke D&R-plan.

Alle gedetineerden – behoudens enkele uitzonderingen⁵ – beginnen hun detentie in het basisprogramma. Het basisprogramma is een sober regime waarbij enkel het wettelijke minimum aan activiteiten wordt aangeboden en daarnaast enkele re-integratieactiviteiten gericht op de vijf leefgebieden: werk en inkomen, zorg, huisvesting, schulden en een geldig identiteitsbewijs. Er wordt geen avond- of weekendprogramma aangeboden, gedetineerden die geen activiteiten hebben worden ingesloten. Op basis van motivatie en het tonen van goed gedrag kunnen gedetineerden promoveren naar het plusprogramma. In het plusprogramma worden meer activiteiten aangeboden zoals extra onderwijs, arbeid met meer vrijheden, gedragsinterventies en extra re-integratieactiviteiten. Er wordt een avond- en weekendprogramma aangeboden en gedetineerden hebben meer keuzevrijheid bij het plannen van activiteiten (bijvoorbeeld het ontvangen van bezoek). Daarnaast is deelname aan het plusprogramma een voorwaarde voor plaatsing op een beperkt beveiligde afdeling. Voor promotie is een toetsingskader⁶ ontwikkeld waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen 'groen' (goed), 'oranje' (dit kan beter) en 'rood' (ongewenst) gedrag. Een gedetineerde moet op alle onderscheiden onderdelen⁷ gedurende zes weken 'groen' scoren, wil hij of zij kunnen promoveren. Wanneer een gedetineerde in het plusprogramma ongewenst gedrag

³ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-24587-310-b1.pdf>.

⁴ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-215832.pdf>.

⁵ Gedetineerden met een maatregel voor plaatsing in een instelling voor stelselmatige daders zijn uitgesloten van het basis- en plusprogramma en het systeem van promoveren en degraderen, voor hen worden aparte verblijfplannen opgesteld. Gedetineerden met een verstandelijke beperking of stoornis die geplaatst zijn in een justitieel medisch centrum of een psychiatrisch penitentiair centrum zijn uitgesloten van het plusprogramma, evenals gedetineerden op een uitgebreid beveiligde inrichting, een extra beveiligde inrichting of een terroristenafdeling. Zelfmelders worden aan het begin van hun detentie direct in het plusprogramma geplaatst.

⁶ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2014-4617.html>.

⁷ Veiligheid en beveiliging, zorg en begeleiding en re-integratie en resocialisatie.

vertoont, kan hij of zij degraderen. Bereid zijn om mee te werken aan herstelgerichte detentie (al dan niet in de vorm van herstelbemiddeling) is een voorbeeld van 'groen' gedrag. Na veroordeling niet willen meewerken aan herstelgerichte detentie valt onder 'oranje' gedrag. Vanuit herstelrechtelijke hoek werd kritiek geuit op dit beleid waarbij gedetineerden vrijheden en faciliteiten kunnen 'verdienen' door gewenst gedrag te vertonen (Boone, 2013; Van Stokkom & Wolthuis, 2019). Veel gedetineerden zouden door psychische en sociale beperkingen niet in staat zijn om aan de gestelde voorwaarden voor goed gedrag te voldoen. Daarnaast verhoudt het tonen van oprechte motivatie om te veranderen zich slecht tot een systeem waarin investeringen in de gedetineerde afhankelijk zijn van diens gedrag (Van Stokkom & Blad, 2015).

Gelijktijdig met de looptijd van het Masterplan werd de aandacht voor slachtoffers verder gestimuleerd middels de visiebrief 'Recht doen aan slachtoffers' (2013)⁸. In deze visiebrief worden vijf beleidsdoelen geformuleerd, waaronder slachtoffers mogelijkheden bieden voor (financieel, praktisch en emotioneel) herstel. Herstelbemiddeling is hier een onderdeel van, zolang de behoeften van het slachtoffer centraal staan en herstelbemiddeling geen middel is 'voor de dader om met een half excuus onder straf of het herstellen van schade uit te komen' (p. 7). Daarnaast moet de veiligheid van het slachtoffer nadrukkelijker worden meegewogen bij beslissingen in de tenuitvoerlegging, zoals verlof en voorwaardelijke invrijheidsstelling. In het kader van de pilot Slachtoffergericht werken (2013-2016) werden onder meer door Perspectief Herstelbemiddeling (toen nog: Slachtoffer in Beeld) trainingen verzorgd aan casemanagers⁹. Tussen 2014 en 2016 organiseerde Perspectief Herstelbemiddeling daarnaast in samenwerking met DJI de zogeheten 'Herstelestafette'. Hierbij werd telkens een andere inrichting bezocht tijdens een 'dag van herstel', waarbij medewerkers met gedetineerden en ketenpartners in gesprek konden over herstelbemiddeling (Van den Berg, 2015).

Naast het bevorderen van herstelbemiddeling werd in de periode 2016-2020 in het kader van slachtofferzorg landelijk ook een beperkte hoeveelheid geld (€250.000 per jaar) beschikbaar gesteld voor de inzet van herstelconsulenten in enkele PI's – speciaal aangewezen medewerkers die als aanspreekpunt fungeren binnen de inrichtingen, doorverwijzen naar herstelbemiddeling en zelf herstelgerichte activiteiten ontplooiën – en voor het aanbieden van herstelgerichte cursussen.¹⁰

Voorts werden alle PI's verzocht een herstelplan op te stellen waarin zij aangaven hoe zij slachtofferbewustzijn en herstel in de inrichting wilden bevorderen. Stichting Restorative Justice Nederland (RJN) heeft hiervoor een kader ontwikkeld en dit getest middels een pilot (Wolthuis et al., 2019). Dit kader bestaat uit een inventariserend deel gericht op wat er op dat moment gebeurt in de PI op het gebied van herstelrecht en een actiegericht deel met voorgenomen activiteiten en maatregelen, onderverdeeld in vier vormen van herstel (zelfherstel, herstel met het eigen netwerk, herstel met het slachtoffer, herstel met de maatschappij) en vijf organisatorische aspecten (visie en beleid, werkwijze, deskundigheid, cultuur en externe samenwerking)¹¹.

Het visiedocument *Recht doen, kansen bieden: naar effectievere gevangenisstraffen* (2018)¹² en de bijbehorende Wet straffen en beschermen (Wet senb, per 1 juli 2021) besteden prominent aandacht aan de belangen van slachtoffers. Slachtofferbelangen

⁸ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-33552-2.html>.

⁹ Casemanagers zijn verantwoordelijk voor het detentieverloop van gedetineerden en het D&R-plan.

¹⁰ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-33552-23.html>.

¹¹ Dienst Justitiële Inrichtingen & Restorative Justice Nederland (2017). Hulpmiddel bij het ontwikkelen van het herstelplan.

¹² www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2018/06/18/tk-bijlage-visie-recht-doen-kansen-bieden.

moeten worden meegewogen bij beslissingen over het toekennen van verlof en bij de beslissing tot plaatsing op een beperkt beveiligde afdeling (BBA) of deelname aan een penitentiaal programma¹³. Bij de toetsing van slachtofferbelangen wordt op vijf vlakken informatie verzameld:

- de behoeften van slachtoffers en/of nabestaanden;
- de relatie van de gedetineerde tot de slachtoffers/nabestaanden;
- de risico's van confrontatie/contact tussen gedetineerde en slachtoffer/nabestaanden na detentie of tijdens verlof;
- het slachtofferbewustzijn en het inzicht in de impact van het delict bij de gedetineerde;
- de maatschappelijke veiligheid.

Uit de handleiding bij het toetsingskader blijkt dat verschillende aspecten van herstel kunnen worden meegenomen in de toetsing: herstel met het slachtoffer (heeft bemiddeling plaatsgevonden en hoe is deze afgesloten, zijn er afspraken gemaakt met het slachtoffer?), zelfherstel (is er slachtofferbewustzijn, is er inzicht in de impact op slachtoffers, komt de gedetineerde betalingsverplichtingen m.b.t. schadevergoeding na?), herstel met het eigen netwerk (is er inzicht in indirect slachtofferschap van het eigen netwerk?) en herstel met de samenleving (is er inzet voor herstel met anderen?).¹⁴

Daarnaast wordt scherper gestuurd op het gedrag van gedetineerden. Het eerder ingevoerde systeem van promoveren en degraderen krijgt een wettelijke grondslag. Het nieuwe toetsingskader promoveren en degraderen¹⁵ dat per 1 oktober 2020 is ingegaan moet zorgen voor een betere en meer consistente beoordeling van het gedrag van gedetineerden. Waar in het oude toetsingskader sprake was van groen, oranje en rood gedrag wordt nu onderscheid gemaakt tussen 'gewenst', 'ongewenst' en 'ontoelaatbaar' gedrag. Activiteiten op het gebied van re-integratie/resocialisatie gaan een grotere rol spelen bij de beoordeling. In tegenstelling tot wat eerder het geval was, speelt inzet op het gebied van herstel geen directe rol in de beoordeling van het gedrag van gedetineerden. Wel biedt het D&R-plan ruimte om doelen te noteren op het gebied van herstel.

Ten slotte benoemt het visiedocument het belang van het versterken van slachtofferbewustzijn bij gedetineerden en personeel, het faciliteren van herstellbemiddeling en het stimuleren van werken aan herstel, bijvoorbeeld door deelname aan cursussen.

Herstel in jeugddetentie

In vergelijking met detentie voor volwassenen ligt binnen jeugddetentie meer nadruk op de opvoeding en behandeling van de jeugdige ter voorbereiding op diens terugkeer in de maatschappij (Herweijer & Van der Laan, 2020). Binnen de justitiële jeugdinrichtingen (JJI's) wordt sinds 2010 gewerkt met de erkende basismethodiek YOUTURN,¹⁶ bestaande uit vijf fasen waarvan de jeugdige er één of meer doorloopt. In de eerste fase van het programma krijgt de jongere een intakegesprek en wordt een persoonlijk perspectiefplan opgesteld. In dit perspectiefplan staan onder meer de gestelde doelen omtrent de ontwikkeling van de jongere en de soorten activiteiten waaraan zal worden deelgenomen.¹⁷ De tweede fase bestaat uit een dagprogramma met onderwijs en het aanleren van taken en vaardigheden. Wanneer de jongere aan het eind van deze

¹³ Gedetineerden die deelnemen aan een penitentiaal programma (PP) verblijven gedurende het laatste deel van hun straf buiten de inrichting en nemen deel aan activiteiten gericht op re-integratie. Niet alle gedetineerden komen hiervoor in aanmerking.

¹⁴ Handleiding toetsingskader slachtofferbelangen bij het toekennen van externe vrijheden onder de Wet straffen en beschermen.

¹⁵ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2020-49131.pdf>.

¹⁶ <https://180.nl/youturn/>.

¹⁷ Reglement Justitiële Jeugdinrichtingen, artikel 26.

tweede fase nog gedetineerd is, wordt een tweede perspectiefplan opgesteld aan de hand waarvan in de derde fase wordt gewerkt aan persoonlijke leerdoelen. Hierbij worden gerichte gedragsinterventies ingezet. De vierde en vijfde fase zien op resocialisatie en nazorg (door de reclassering). Onderdeel van de YOUTURN-methodiek is de trainingsmodule DAPPER, een herstelgerichte interventie die tot doel heeft het moreel besef van jongeren te vergroten en hen te doen stilstaan bij de gevolgen van hun daden voor anderen (Zebel, Vroom & Ufkes, 2016).

1.1.2 *Bemiddeld contact in detentie*

Het juridisch kader voor bemiddeld contact tussen het slachtoffer en de verdachte of veroordeelde wordt gevormd door Artikel 51h van het Wetboek voor Strafvordering en het *Besluit slachtoffers van strafbare feiten*.¹⁸ Artikel 51h Sv bepaalt dat het Openbaar Ministerie (OM) bemiddeling tussen slachtoffer en verdachte en tussen slachtoffer en veroordeelde dient te bevorderen, mits het slachtoffer dit wenst (lid 3). In de praktijk is ook de instemming van de verdachte of veroordeelde een voorwaarde voor bemiddeling. Wanneer de bemiddeling plaatsvindt tussen een slachtoffer en een verdachte en tot een overeenkomst leidt, houdt de rechter hiermee rekening bij het opleggen van een straf of maatregel (lid 2). Daarnaast kunnen bij algemene maatregel van bestuur aanvullende regels en waarborgen worden gesteld betreffende de bemiddeling (lid 4).

Deze aanvullende regels zijn uitgewerkt in het *Besluit slachtoffers van strafbare feiten*, dat op 1 april 2017 in werking trad. Het *Besluit* vloeit voort uit de in 2012 aangenomen Europese Richtlijn tot vaststelling van minimumnormen voor de rechten, de ondersteuning en de bescherming van slachtoffers van strafbare feiten.¹⁹ Volgens het *Besluit* moeten maatregelen worden genomen om slachtoffers te vrijwaren van secundaire en herhaalde victimisatie, intimidatie en vergelding. Slachtoffers moeten volledige en objectieve informatie ontvangen over de procedure en de mogelijke gevolgen hiervan (*informed consent*). De inhoud van de procedure is vertrouwelijk, tenzij partijen zelf besluiten informatie naar buiten te brengen. Ten slotte dient de verdachte of veroordeelde de feiten die aan de zaak ten grondslag liggen te erkennen. Volgens de nota van toelichting houdt dit niet in dat de verdachte moet hebben bekend, het is afdoende dat de verdachte in ieder geval niet ontkent dat het feit heeft plaatsgevonden.

Het *Beleidskader Herstelrechtvoorzieningen gedurende het strafproces* (januari 2020) onderscheidt bemiddeld contact los van een strafrechtelijke procedure (herstelbemiddeling) en bemiddeld contact als onderdeel van een lopende strafrechtelijke procedure (mediation in strafzaken). Beide vormen kunnen in detentie worden ingezet. Tijdens de tenuitvoerlegging van een straf is herstelbemiddeling de eerst aangewezen voorziening. Mediation in strafzaken (MiS) kan worden ingezet voordat een (definitieve) beslissing over de zaak wordt genomen.

Herstelbemiddeling staat geheel los van de strafrechtelijke procedure. De stichting Perspectief Herstelbemiddeling wordt gefinancierd door het ministerie van Justitie en Veiligheid om herstelbemiddeling bij strafbare feiten te faciliteren. Deelname is vrijwillig; partijen kunnen zichzelf aanmelden of worden verwezen door een professionele partij – dit kan de detentie-inrichting zijn maar ook Slachtofferhulp Nederland, de reclassering of de politie. Na aanmelding vangt herstelbemiddeling aan met individuele voorgesprekken, gevolgd door een gezamenlijk gesprek of een andere

¹⁸ <https://wetten.overheid.nl/BWBR0038468/2017-04-01/>.

¹⁹ Richtlijn 2012/29/EU van het Europees Parlement en de Raad van 25 oktober 2012. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:315:FULL:NL:PDF>.

vorm van contact (bijvoorbeeld een briefuitwisseling) onder leiding van een professionele bemiddelaar. Eventueel kunnen hier ook derde partijen – zoals familieleden of andere steunfiguren – bij worden betrokken. Het doel van dit gezamenlijke gesprek is met name emotioneel herstel. Daarnaast kunnen partijen afspraken maken, bijvoorbeeld over hoe zij in de toekomst met elkaar zullen omgaan. Deze afspraken hebben geen invloed op de eventuele strafprocedure.

Herstelbemiddeling is mogelijk in elke fase van de strafrechtelijke procedure, dus ook tijdens de tenuitvoerlegging van een straf. Het stimuleren van slachtoffergericht werken in detentie, waaronder ook herstelbemiddeling wordt geschaard, is onderdeel van de beleidsambities die zijn neergelegd in de *Meerjarenagenda slachtofferbeleid 2018-2021*.²⁰ In een eerder beleidskader over herstelbemiddeling werd de verwachting geuit dat bij slachtoffers juist in deze fase relatief veel behoefte zal zijn aan herstelbemiddeling.²¹ Deze veronderstelling sluit aan bij onderzoek dat laat zien dat slachtoffers van zwaardere delicten – waarbij de daders vaker dan gemiddeld gedetineerd zullen zijn – meer open staan voor herstelbemiddeling naarmate er meer tijd is verstreken sinds het delict (Zebel, Schreurs, & Ufkes, 2017).

Bij MiS verwijst een officier van justitie of rechter de partijen door naar het mediationbureau van de rechtbank. Deelname is vrijwillig. MiS wordt uitgevoerd door daartoe gekwalificeerde mediators die staan ingeschreven bij de Raad voor Rechtsbijstand en zijn geregistreerd in het register van de Mediatorsfederatie Nederland. Evenals bij herstelbemiddeling vinden ook bij een mediationtraject eerst met beide partijen afzonderlijke voorgesprekken plaats, gevolgd door een gezamenlijk gesprek. Wel vinden deze gesprekken vaak plaats in een korter tijdsbestek dan bij herstelbemiddeling het geval is (bijvoorbeeld op dezelfde dag, waar hier bij herstelbemiddeling – afhankelijk van de behoefte van partijen – ook langere tijd tussen kan zitten). Tijdens het gezamenlijke gesprek kan worden gewerkt aan zowel emotioneel als materieel herstel, bijvoorbeeld in de vorm van een schadevergoeding. Gemaakte afspraken worden vastgelegd in een vaststellingsovereenkomst die door beide partijen wordt ondertekend en wordt toegevoegd aan het strafdossier. Ingevolge artikel 51h Sv moet de officier van justitie en/of de rechter rekening houden met de vaststellingsovereenkomst bij het nemen van een beslissing over de zaak. Deelname aan mediation kan dan ook leiden tot het (voorwaardelijk) seponeren van de zaak, strafverlaging of een alternatieve strafafdoening. Wanneer een zaak onder behandeling is van een officier of rechter is MiS de eerst aangewezen optie. De verdachte kan op dat moment op vrije voeten zijn of gedetineerd zijn in het kader van voorlopige hechtenis. Daarnaast laat het Beleidskader ruimte voor MiS tijdens de tenuitvoerleggingsfase van een straf, voorafgaand aan formele beslissingen door de directie van een PI (in geval van deelname aan een penitentiaal programma) of het OM (in geval van voorwaardelijke invrijheidstelling²²). Hoewel partijen dus ook na de rechtszitting voor MiS zouden kunnen kiezen, lijkt dit nog niet voor te komen (Claessen et al., 2021).

²⁰ Kamerbrief over de Meerjarenagenda slachtofferbeleid 2018-2021, februari 2018, p. 6. www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/slachtofferbeleid/documenten/kamerstukken/2018/02/22/tk-meerjarenagenda-slachtofferbeleid-2018---2021.

²¹ Beleidskader herstelbemiddeling ten behoeve van slachtoffers, september 2016, p. 3. <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-787359.pdf>.

²² Bij voorwaardelijke invrijheidsstelling komen gedetineerden vóór het einde van hun straf onder voorwaarden vrij.

1.2 Doelstelling en onderzoeksvragen

Het *Beleidskader herstelrechtvoorzieningen gedurende het strafproces* constateert dat in Nederland een 'rijk palet aan herstelgerichte voorzieningen' bestaat (p. 2), maar dat onduidelijk is wat het gebruik en de waardering van deze voorzieningen is. Dit is met name het geval voor de eerste en de laatste fase van het strafproces (politieonderzoek en tenuitvoerlegging). De minister heeft dan ook het WODC gevraagd om 'aanvullend onderzoek te doen naar herstelrechtvoorzieningen gedurende het strafproces, in het bijzonder in andere fasen dan hiervoor genoemd [de afdoenings- en vervolgingsfase OM en de berechtingsfase, auteurs]'.²³ Over de inzet van herstelrecht in de politiefase is eerder een onderzoek verschenen (Hoekstra, 2021). Het onderhavige onderzoek ziet op de detentiefase.

Recent zijn al verschillende interventies op het gebied van herstel in detentie geïventariseerd in de *Herstelkaart Huis van Herstel in detentie en nazorg* (Slump, 2018). Het is echter onduidelijk in hoeverre er binnen de verschillende detentie-inrichtingen beleid is op het gebied van herstel en hoe dit beleid wordt geïmplementeerd. Daarnaast is onbekend welke herstelgerichte interventies worden ingezet en welke ervaringen hiermee zijn opgedaan. Dit onderzoek poogt deze kennislacune in te vullen.

Op basis van deze doelstelling zijn drie onderzoeksvragen met bijbehorende deelvragen geformuleerd.

- 1 Hoe is herstel in detentie georganiseerd?
 - a Wat is het beleid ten aanzien van herstelgerichte detentie?
 - b Bij welke medewerkers en externe organisaties is dit belegd?
- 2 Welke herstelgerichte interventies zijn in detentie beschikbaar voor volwassenen en jeugdigen en wat houden deze in?
 - a Welke doelen worden nagestreefd met inzet van de interventie?
 - b Op welke doelgroep richt de interventie zich? Welke criteria worden gehanteerd voor deelname?
 - c Hoe worden potentiële deelnemers geïnformeerd over de interventie/hoe vindt doorverwijzing plaats?
 - d Hoe is de interventie georganiseerd, door wie wordt deze uitgevoerd en op grond waarvan zijn deze mensen gekwalificeerd?
 - e Hoe verhoudt de interventie zich tot het eventuele strafproces en tot andere vormen van herstel?
 - f Hoe vaak en bij welke zaken (type delict) is de interventie ingezet en daadwerkelijk gestart?
 - g Hoe vaak werd de interventie volledig afgerond, en wat waren de gevolgen voor het verdere strafproces (indien van toepassing)?
 - h Wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen interventies?
- 3 Hoe kijken betrokken professionals aan tegen de inzet van herstelgerichte interventies?
 - a Welke meerwaarde zien zij voor gedetineerden en voor de detentieorganisatie?
 - b Welke knelpunten signaleren zij?

²³ Begeleidende brief Beleidskader herstelrechtvoorzieningen gedurende het strafproces, 8 januari 2020, p. 3.

1.2.1 *Definitie van herstelgerichte interventies en herstelgerichte detentie*

Bij het beantwoorden van de onderzoeksvragen hanteren we een brede definitie van herstelgerichte interventies.²⁴ We nemen alle interventies mee die er naar streven gedetineerden bewust te maken van de schade die is ontstaan door hun delict en/of hen in staat stellen die schade zo veel mogelijk te herstellen. Hierbij maken we verder onderscheid tussen interventies gericht op drie dimensies van herstel: zelfherstel, herstel met het eigen netwerk en herstel met het slachtoffer²⁵. In de wetenschappelijke en beleidsliteratuur wordt daarnaast nog herstel met de maatschappij genoemd als vierde dimensie (Claes, 2019; Claessen et al., 2017; Van Hoek & Slump, 2013). Het gaat dan bijvoorbeeld om herstel met de eigen woonomgeving of met de samenleving in bredere zin (bijvoorbeeld door het doen van vrijwilligerswerk). Naar verwachting speelt dit tijdens detentie maar beperkt een rol omdat gedetineerden logischerwijs weinig mogelijkheden hebben voor extramurale activiteiten. Daarom laten we deze dimensie in dit onderzoek buiten beschouwing.

Zelfherstel is gericht op de gedetineerde zelf en alleen secundair op het slachtoffer of het eigen netwerk. Zelfherstel bestaat uit bewustwording over en het nemen van verantwoordelijkheid voor toegebracht leed, omgaan met schaamte- en schuldgevoelens en het vergroten van het inzicht in het eigen handelen, waarbij ook eigen ervaringen van slachtofferschap kunnen worden betrokken. Interventies gericht op zelfherstel kunnen de vorm hebben van individuele gesprekken, begeleidingstrajecten of (groeps)cursussen. Soms worden bij deze cursussen wel slachtoffers uitgenodigd, maar dit zijn dan niet slachtoffers van de deelnemers zelf.

Bij *herstel met het netwerk* is het doel het herstellen van de relatie met de omgeving van de gedetineerde, zoals de partner, kinderen, andere familieleden en vrienden. Binnen het herstelrechtelijk denken worden deze naasten gezien als indirecte slachtoffers van het delict en de daaropvolgende detentie. Interventies gericht op herstel met het netwerk kunnen de vorm hebben van een (groeps)cursus. Ook is bemiddeling tussen de gedetineerde en een of meerdere leden van het netwerk mogelijk.

Interventies gericht op *herstel met het slachtoffer* hebben tot doel om bemiddeld contact tussen de gedetineerde en het slachtoffer of diens nabestaanden te bewerkstelligen, zodat emotioneel herstel kan plaatsvinden en afspraken kunnen worden gemaakt, bijvoorbeeld over wat men doet wanneer men elkaar weer tegenkomt na detentie of tijdens verlof. Dit contact kan de vorm hebben van een gesprek maar kan ook indirect zijn, bijvoorbeeld middels het uitwisselen van brieven.

De herstelinterventies die wij in dit onderzoek onderscheiden, bevinden zich allen op het microniveau: ze hebben betrekking op het individuele gedrag van gedetineerden en de relaties met hun omgeving. Van Hoek en Slump (2013) onderscheiden daarnaast nog een mesoniveau van herstelgerichte detentie dat betrekking heeft op de organisatorische condities en de detentiecultuur in de inrichting en een macroniveau dat betrekking heeft op het maatschappelijke en politieke klimaat ten aanzien van misdaad en gevangenisstraf.

De organisatie van herstelgerichte detentie in de inrichtingen en de detentiecultuur komen aan de orde bij het beantwoorden van onderzoeksvraag 1. Herstelgerichte detentie creëert de context waarbinnen individuele herstelgerichte interventies

²⁴ In tegenstelling tot herstel eerder in de strafrechtketen, vinden de door ons onderzochte interventies over het algemeen plaats nadat de gedetineerde is afgestraft en hebben zij geen directe link met het strafrecht. We spreken daarom van herstelgerichte interventies en niet van herstelrechtelijke interventies.

²⁵ Waar het in het vervolg van dit rapport over het slachtoffer gaat, kan ook de nabestaande(n) worden gelezen.

succesvol kunnen zijn: 'Herstelgerichte detentie betekent primair het beperken en tegengaan van detentieschade, het stimuleren van een klimaat waar ruimte is voor schulderkenning en -verwerking en van een bewustzijnsontwikkeling bij daders: wat heb ik door mijn misdaad mezelf, het slachtoffer en anderen aangedaan?' (Claessen et al., 2017, p. 8).

Het macroniveau van het maatschappelijke en politieke klimaat laten we in dit onderzoek buiten beschouwing.

1.2.2 *Afbakening van het onderzoek*

Dit onderzoek beperkt zich tot PI's en JJI's. Forensisch psychiatrische centra/tbs-klinieken en detentiecentra²⁶ (inclusief het Justitieel Complex Schiphol) worden niet meegenomen, evenals de Justitiële Inrichting Caribisch Nederland.

We gaan uit van de gehele populatie gedetineerden van een PI of JJI, waarbij vaak zowel sprake is van verdachten in voorlopige hechtenis die verblijven in een Huis van Bewaring (HvB) als van veroordeelden die verblijven in een gevangenis. Ook hebben enkele PI's aparte afdelingen voor (levens)langgestraften. Daarnaast beschikken sommige PI's over een arrestantenafdeling voor personen die zich hebben onttrokken aan een straf, boete of maatregel. Arrestantenafdelingen hebben een soberder dagprogramma; arrestanten verblijven er maximaal acht weken (56 dagen) waarna zij in vrijheid worden gesteld of overgeplaatst naar een reguliere gevangenisafdeling. Verder beschikken PI's vaak over bijzondere afdelingen voor gedetineerden die behoefte hebben aan extra zorg of begeleiding, of afdelingen met een afwijkend (lager of hoger) beveiligingsniveau.

Binnen JJI's bestaan er kortverblijfsgroepen voor voorlopig gehechte jongeren en langverblijfsgroepen voor jongeren in jeugddetentie of met een maatregel voor plaatsing in een inrichting voor jeugdigen (PIJ-maatregel, 'jeugd-tbs'). Daarnaast zijn er enkele afdelingen voor jongeren met specifieke problematiek, zoals psychiatrische problematiek of een licht verstandelijke beperking (LVB).

1.3 **Onderzoeksmethode**

1.3.1 *Interviews*

Dataverzameling

In de periode december 2020 – juni 2021 zijn interviews gehouden met in totaal 52 respondenten. Tabel 1 geeft een schematisch overzicht van de verschillende organisaties waaraan respondenten verbonden zijn. Met 23 respondenten is een individueel interview gehouden, bij 29 respondenten ging het om een groepsgesprek (elf duo-interviews, één interview met drie respondenten en één interview met vier respondenten). In alle gevallen, behalve één, ging het bij groepsinterviews om een gesprek met respondenten van dezelfde organisatie. De keuze om gezamenlijk of individueel deel te nemen werd aan de respondenten gelaten.²⁷ Alle interviews vonden plaats

²⁶ Detentiecentra zijn tijdelijke huizen van bewaring voor (voornamelijk) buitenlandse drugsmokkelaars en vreemdelingen zonder verblijfsvergunning.

²⁷ Groepsinterviews kennen zowel voor- als nadelen. Een groepsinterview kan meer informatie opleveren ten opzichte van individuele interviews wanneer respondenten op elkaar reageren of met elkaar in discussie gaan. Daarentegen hebben individuele respondenten minder spreektijd. Ook kunnen groeps effecten ontstaan waardoor respondenten zich mogelijk minder vrij voelen een afwijkend standpunt in te nemen. Gezien respondenten elkaar al kenden en het niet ging om een gevoelig onderwerp, was dit naar onze inschatting niet aan de orde.

middels (video)bellen vanwege de maatregelen ten gevolge van het coronavirus.²⁸ De individuele interviews duurden gemiddeld veertig minuten tot één uur, groepsinterviews duurden gemiddeld een uur tot anderhalf uur. Alle respondenten gaven toestemming om het gesprek op te nemen.²⁹ Na afloop van het interview zijn deze opnames woordelijk uitgewerkt. Daarnaast stuurden respondenten aanvullende informatie en documentatie per mail. Het gaat onder meer om herstelplannen en andere beleidsstukken, documentatie van cursussen en functieomschrijvingen.

Er zijn 14 medewerkers van externe organisaties (oftewel, geen PI of JJI) geïnterviewd. Deze organisaties zijn geselecteerd op basis van de Herstelkaart (Slump, 2018) – waarin een overzicht wordt gegeven van organisaties die actief zijn op het gebied van herstel in detentie – en suggesties van respondenten. Er is gesproken met alle organisaties die landelijk of in een grotere regio herstelgerichte interventies in detentie aanbieden.

De interviews met medewerkers van externe organisaties hadden tot doel om een beeld te krijgen van de werkwijze van de organisatie, de aangeboden interventies en de samenwerking met PI's en JJI's. Een algemene itemlijst is te vinden in bijlage 2; deze is voor elk interview licht aangepast aan de betreffende organisatie. Respondenten hebben wisselende posities binnen hun organisatie: vijf zijn direct betrokken bij interventies als trainer of bemiddelaar, negen hebben een meer coördinerende of leidinggevende rol. Voor Stichting Restorative Justice Nederland en Expertisecentrum K I N D geldt dat zij zelf geen interventies aanbieden maar partijen informeren en adviseren; daarnaast doen zij praktijkgericht onderzoek en bieden ze trainingen aan.

Er zijn 33 respondenten die werkzaam zijn bij een PI geïnterviewd. Er is gesproken met een of meer medewerkers van 19 van de 22 PI's.³⁰ Hiermee zijn vrijwel alle PI's (86%) in het onderzoek vertegenwoordigd. Daarnaast zijn interviews gehouden met vier respondenten die werkzaam zijn bij JJI's. Alle Nederlandse justitiële jeugdinrichtingen zijn daarmee in het onderzoek vertegenwoordigd.

Voor de interviews met PI's en JJI's zijn de directeuren van deze instellingen aangeschreven met het verzoek een of meerdere personen binnen hun organisatie aan te dragen voor een interview. Deze personen moesten op de hoogte zijn van het beleid ten aanzien van herstelgerichte detentie en de aangeboden herstelgerichte interventies binnen de inrichting.

Geïnterviewde detentiemedewerkers zijn deels zelf betrokken bij interventies als trainer, bemiddelaar of doorverwijzer, bijvoorbeeld in hun functie van herstelconsultant, geestelijk verzorger, casemanager, re-integratietrainer of behandelcoördinator (55% van deze respondenten). In andere gevallen hebben zij een coördinerende en/of leidinggevende rol, bijvoorbeeld als directielid met herstel in de portefeuille, (plaatsvervangend) hoofd Detentie en Re-integratie (D&R) of staffunctionaris ketensamenwerking (45%).

Het aanbod van herstelgerichte interventies binnen de inrichting kwam in ieder interview aan bod. Afhankelijk van de functie(s) van de respondent werd daarnaast gesproken over het beleid ten aanzien van herstelgerichte detentie en de wijze waarop dit in

²⁸ Bij de uitnodiging voor de interviews is respondenten de keuze gegeven welk programma zij wilden gebruiken. Video-interviews vonden plaats via Webex, MS Teams, Skype for business, Whatsapp en Facetime. Drie interviews zijn telefonisch (zonder beeld) gehouden.

²⁹ Twee interviews met medewerkers van externe organisaties en een interview met een medewerker van DJI hadden een meer oriënterend karakter. Deze interviews zijn niet opgenomen, wel zijn er tijdens het gesprek aantekeningen gemaakt.

³⁰ Uitzonderd Justitieel Complex Schiphol en de Justitiële Inrichting Caribisch Nederland. Bij de PI's Haaglanden, Lelystad en Ter Apel zijn geen medewerkers geïnterviewd, wel leverden medewerkers van Lelystad en Ter Apel per mail informatie aan over de daar beschikbare interventies.

de inrichting is belegd (met name respondenten met een coördinerende/leidinggevende rol) en de ervaringen met de aangeboden interventies (met name respondenten met een uitvoerende rol). De itemlijst voor de interviews is te vinden in bijlage 2. Verder is gesproken met een beleidsmedewerker van DJI. Dit interview richtte zich op het landelijke beleid ten aanzien van herstelgerichte detentie.

Aan het begin van het interview zijn respondenten geïnformeerd over het doel van het onderzoek, de onderzoeksmethode en de omgang met hun data (*informed consent*). Respondenten wiens interview is opgenomen, is verteld dat zij indien gewenst het transcript van hun interview kunnen inzien en eventuele feitelijke onjuistheden kunnen corrigeren en dat zij op elk moment tot aan publicatie van het rapport kunnen afzien van deelname aan het onderzoek. Twee respondenten hebben verzocht hun transcript in te zien; er zijn geen wijzigingen doorgegeven.

Om de privacy van respondenten te waarborgen, worden citaten uit de interviews zo gepresenteerd dat deze niet direct naar respondenten te herleiden zijn. Wanneer dit door de aard van het citaat niet mogelijk is, is het citaat voorafgaand aan publicatie aan de respondent voorgelegd. Wanneer respondenten niet akkoord gingen met publicatie, is de inhoud van het citaat verwerkt in de lopende tekst. Met respondenten van externe organisaties en een respondent van een JJI is daarnaast de afspraak gemaakt dat zij de paragrafen die op hun werk betrekking hadden, voor publicatie konden inzien. Ten slotte hebben alle geïnterviewde medewerkers van PI's in september 2021 een overzicht toegestuurd gekregen met de in hun PI beschikbare herstelgerichte interventies, met het verzoek dit waar nodig aan te vullen en/of te corrigeren. Op basis hiervan hebben nog enkele aanpassingen in de tekst plaatsgevonden.

Tabel 1 Respondenten per betrokken organisatie

	Aantal respondenten
Organisaties buiten detentie	14
Bureau Maatschappelijk Herstel en Rehabilitatie	2
Eigen Kracht Centrale	1
Exodus	1
Expertisecentrum K I N D	1
Gevangenzorg Nederland	2
Humanitas	1
Perspectief Herstelbemiddeling	5
Restorative Justice Nederland	1
Penitentiaire Inrichtingen	33
JC Zaanstad	2
PI Achterhoek	2
PI Almelo	1
PI Alphen aan den Rijn	3
PI Dordrecht	1
PI Grave	2
PI Heerhugowaard	5
PI Krimpen aan den IJssel	2
PI Leeuwarden	1
PI Middelburg	1
PI Rotterdam	1
PI Sittard	2
PI Utrecht (Nieuwersluis)	1
PI Veenhuizen (locaties Esserheem/Norgerhaven)	3
PI Vught	2
PI Zuid-Oost (locatie Roermond)	1
PI Zwolle	1
Meerdere PI's/regionale functie	3
DJI (landelijk)	1
Justitiële Jeugdinstellingen	4
JJI Lelystad	1
JJI Teylingereind	2
RJJI's De Hartelborgt, De Hunnerberg en Den Hey-Acker	1
Totaal	52

Analyse

Voor de analyse van de interviews is gebruikgemaakt van het programma voor kwalitatieve data-analyse MAXQDA. Met behulp van dit programma kunnen tekstfragmenten eenvoudig worden gecodeerd en met elkaar vergeleken.

De gegevens zijn geanalyseerd met een combinatie van deductieve en inductieve codering. Bij deductieve codering zijn codes van tevoren bepaald op basis van de onderzoeksvragen en de onderwerpen van de itemlijst. De betrouwbaarheid van de deductieve codering is gecheckt door drie interviews door beide onderzoekers te laten coderen. Na afloop van elk interview zijn de coderingen vergeleken en discrepanties besproken. Uiteindelijk is een overeenstemming van 90% bereikt, dit geldt als goed.³¹

Naast de deductieve codering zijn inductieve codes toegepast. Inductieve codering heeft als voordeel dat 'onverwachte' gespreksthema's niet van de analyse worden uitgesloten. Daarnaast is inductief coderen gebruikt voor het ontwikkelen van meer inhoudelijke codes binnen een overkoepelende – deductief bepaalde – codegroep (bijvoorbeeld: 'antwoorden krijgen op vragen' binnen de codegroep 'ervaringen deelnemers').

Naast de interviews hebben verschillende respondenten herstelplannen en andere geschreven stukken opgestuurd. Deze stukken zijn geanalyseerd op basis van de door stichting RJN gemaakte indeling voor herstelplannen, waarbij vier pijlers van herstel en vijf organisatorische aspecten worden onderscheiden.

1.3.2 Registratiegegevens

Bij Perspectief Herstelbemiddeling zijn registratiegegevens opgevraagd over het aantal herstelbemiddelingen waarbij de verdachte of dader in detentie zat en de kenmerken van deze bemiddelingen in de periode 2017-2020.³² Bijlage 3 geeft een overzicht van de opgevraagde gegevens. Om de privacy van de betrokkenen te waarborgen zijn voorafgaand aan de analyse categorieën met lage aantallen (<5) samengevoegd. Daarnaast is er bij de presentatie van de gegevens zorg voor gedragen dat deze niet naar individuen herleidbaar zijn.

Van Gevangenzorg en Exodus zijn gegevens ontvangen over het totale aantal gegeven cursussen en het aantal deelnemers in de periode 2017-2020. Stichting 180 houdt alleen het aantal gegeven cursussen bij. De Eigen Kracht Centrale (EKC) houdt niet bij of deelnemers gedetineerd zijn of niet; daarom hebben we hier geen gegevens over. Voor gegevens over door PI's zelf aangeboden cursussen (o.a. Puinruimen) baseren we ons op de interviews met detentiepersoneel. Het gaat hierbij om schattingen,³³ waarbij bovendien geldt dat cursussen ten tijde van het onderzoek veelal stillagen als gevolg van de coronamaatregelen.

1.3.3 Beperkingen van het onderzoek

Onze ambitie was om een zo volledig mogelijk beeld te geven van het gebruik van herstelgerichte interventies in detentie. Per inrichting hebben we een beperkt aantal respondenten gesproken. Daarom kunnen we niet geheel uitsluiten dat er nog andere interventies worden ingezet waar onze respondenten geen weet van hebben, of dat interventies ook op andere manieren worden aangeboden dan wij in dit rapport beschrijven. Zo kwamen door externe organisaties aangeleverde registratiegegevens

³¹ Berekend voor het voorkomen van de code in het document (*code occurrence*) en de frequentie van het gebruik van de code (*code frequency*).

³² In 2017 trad het Besluit slachtoffers van strafbare feiten in werking, dit is hiermee een logisch beginpunt. Verder terugkijken is lastig omdat in de periode hiervoor veel inrichtingen sloten of fuseerden.

³³ Dit wordt veelal niet centraal geregistreerd.

niet altijd overeen met de door detentiemedewerkers gerapporteerde activiteiten. Om deze reden hebben we de geïnterviewde detentiemedewerkers voor publicatie van het rapport een overzicht van door hen gerapporteerde interventies gestuurd met het verzoek deze nogmaals na te lopen. Op basis hiervan zijn er nog enkele aanpassingen gedaan.

Verder vond het onderzoek plaats in een afwijkende periode. De maatregelen ten gevolge van het coronavirus hadden en hebben grote invloed op de manier waarop herstel in detentie kan worden vormgegeven. Inrichtingen moesten langere tijd de deuren sluiten voor bezoek van buiten, ook medewerkers van externe organisaties kregen niet altijd toegang. Veel herstelgerichte interventies zijn daarom niet of veel minder aangeboden of moesten plaatsvinden in gewijzigde vorm. Ook voor interne interventies geldt dat deze niet altijd doorgang konden hebben of op een andere manier moesten worden georganiseerd. Als gevolg hiervan moesten respondenten tijdens de interviews reflecteren op de situatie van ruim een jaar geleden. In enkele gevallen was bovendien niet duidelijk of een cursus na corona opnieuw zou worden aangeboden. Daarnaast zorgden de coronamaatregelen voor hogere werkdruk waardoor plannen op het gebied van herstel werden uitgesteld.

Voor PI's geldt daarnaast dat zij in de onderzoeksperiode bezig waren met de voorbereiding voor het inwerking treden van de Wet senb. Verschillende respondenten gaven aan dat de implementatie van deze wet aanleiding is geweest om met het thema herstel aan de slag te gaan of dat dit gepland staat voor de nabije toekomst. Daarentegen hebben de inspanningen die gemoeid gingen met de implementatie van de nieuwe wet er ook toe geleid dat beleidsontwikkelingen op het gebied van herstel stil kwamen te liggen of uit zijn gesteld.

Ten slotte moet worden opgemerkt dat de rapportage van de ervaringen van gedetineerden met herstelgerichte interventies en de meerwaarde die dergelijke interventies voor hen hebben zich beperkt tot de indruk van professionals hierover. Gedetineerden zelf zijn voor dit onderzoek niet bevraagd.

1.4 Leeswijzer

De indeling van dit rapport is als volgt: hoofdstuk 2 geeft een overzicht van bestaand internationaal en nationaal onderzoek naar herstel in detentie. We bespreken de literatuur aan de hand van drie pijlers van herstel (zelfherstel, herstel met het eigen netwerk en herstel met slachtoffers) en besteden daarnaast aandacht aan studies naar herstelgerichte detentie en aan herstel in jeugddetentie. Ten slotte worden enkele overkoepelende knelpunten besproken.

In de hoofdstukken 3 en 4 komen de onderzoeksvragen aan bod voor de volwassen gedetineerden. Hoofdstuk 3 bespreekt het beleid op het gebied van herstelgerichte detentie in PI's. We gaan in op de door de inrichtingen gemaakte herstelplannen en bespreken waarom deze in de praktijk weinig navolg hebben gekregen. Daarnaast besteden we aandacht aan de detentiemedewerkers die herstelgerichte detentie binnen de inrichtingen vormgeven en schetsen we een vergelijkend overzicht van externe organisaties die herstelgerichte interventies in detentie aanbieden. Als laatste bespreken we kort de mogelijke gevolgen van de implementatie van de Wet senb voor herstel in detentie.

In hoofdstuk 4 komen het aanbod en de organisatie van herstelgerichte interventies in PI's aan bod. We bespreken welke herstelgerichte cursussen worden aangeboden en welke mogelijkheden voor bemiddeld contact beschikbaar zijn. Hierbij gaan we in op de inhoud en opzet van de interventies, hoe vaak ze worden ingezet en wie de deelnemers zijn. Ook bespreken we enkele afdelingen die in het teken staan van herstelgerichte detentie. Verder bespreekt dit hoofdstuk de ervaren meerwaarde en knelpunten van herstelgerichte interventies voor volwassen gedetineerden.

Hoofdstuk 5 bespreekt herstelgerichte detentie in JJI's. In vergelijking met volwassenen detentie is de praktijk in de JJI's minder omvangrijk. Er worden minder interventies aangeboden en omdat er minder inrichtingen voor jeugdigen zijn, is er ook minder variatie in beleid en organisatie. Om deze reden is ervoor gekozen om alle drie de onderzoeksvragen met betrekking tot de JJI's in één hoofdstuk te bespreken. We gaan in op de rol die herstel heeft in het pedagogische en therapeutische behandelprogramma en bespreken de inzet van vier herstelgerichte interventies. Daarnaast gaan we in op de ervaren meerwaarde en knelpunten.

Hoofdstuk 6 bespreekt per onderzoeksvraag de belangrijkste bevindingen en geeft een reflectie hierop vanuit de literatuur.

2 Literatuuroverzicht

Dit hoofdstuk geeft een overzicht van eerder onderzoek naar herstelgerichte interventies en programma's. De verschillende studies die in dit hoofdstuk worden besproken, bestrijken een brede waaier aan interventies. Deze diversiteit past bij de ontwikkeling van herstelrecht over de jaren heen, waarbij dit in toenemende mate wordt opgevat als breder dan alleen bemiddeld contact tussen de directbetrokkenen. Op deze ontwikkeling is ook kritiek geuit: programma's worden soms omschreven als herstelgericht, terwijl niet duidelijk is of zij ook daadwerkelijk herstelgerichte doelen beogen (Daly, 2002). Ook is niet altijd duidelijk in hoeverre deze programma's ook leiden tot herstelgerichte uitkomsten: evaluaties meten vaak eerder aspecten van procedurele rechtvaardigheid³⁴ dan van herstel (Daly, 2002, 2006). Dit roept de vraag op wat een interventie herstelgericht maakt en hoe dit zich onderscheidt van bijvoorbeeld interventies gericht op re-integratie (Wood & Suzuki, 2016).

Gezien de grote hoeveelheid literatuur richten wij ons hier vooral op interventies die ingezet zijn in een detentiecontext. We bespreken de literatuur aan de hand van drie pijlers van herstel (*zelfherstel*, *herstel met het slachtoffer* en *herstel met het eigen netwerk*); de pijler *herstel met de maatschappij* laten we buiten beschouwing.³⁵ Vaak bestaat overlap tussen deze vormen van herstel (Van Hoek & Slump, 2013). Voorts worden studies naar herstelgerichte detentie besproken; herstel wordt hierbij meer overkoepelend geconceptualiseerd als onderdeel van het gehele detentieprogramma en/of als onderdeel van de organisatiecultuur. Ook worden de ervaringen in jeugd-detentie in kaart gebracht. Tot slot worden enkele overkoepelende knelpunten besproken zoals deze uit de literatuur naar voren komen.

2.1 Zelfherstel

Interventies ten behoeve van *zelfherstel* zijn gericht op het nemen van verantwoordelijkheid voor de eigen daden, het erkennen van schade en bewustwording van de noden van het slachtoffer (Dhami et al., 2009). Ook kan er ruimte zijn voor het leren omgaan met schaamte- en schuldgevoelens of gevoelens van slachtofferschap van de dader (zie bijvoorbeeld Zebel, Vroom & Ufkes, 2016). Er is echter geen sprake van direct contact met de eigen slachtoffers, al kunnen deze programma's hier wel een opmaat toe vormen (Johnstone, 2014).

Er is een groot aanbod aan cursussen gericht op zelfherstel.³⁶ Voorbeelden zijn *Bridges to Life* (Verenigde Staten), *Partners in Healing* (Canada), een training slachtofferbewustzijn³⁷ (België), Puinruimen en SOS (beiden Nederland). Deze cursussen kennen veelal een vergelijkbare opzet, waarbij gedurende meerdere sessies het delict, de impact ervan op het slachtoffer en het nemen van verantwoordelijkheid besproken worden. Ze kunnen eindigen met een op herstel gerichte daad, bijvoorbeeld een – al dan niet verzonden – brief aan het slachtoffer (Dubois & Vranken, 2015), een presen-

³⁴ Bijvoorbeeld of deelnemers het gevoel hadden dat zij konden bijdragen en of zij zich gehoord voelden.

³⁵ Herstel met de maatschappij kan gaan om indirect herstel met de omgeving, door bijvoorbeeld een taakstraf of vrijwilligerswerk. Dit kan ook bijdragen aan het versterken van de banden tussen de gevangenis en de omliggende gemeenschap (Dhami et al., 2009).

³⁶ Zie bijvoorbeeld Liebmann (2010) voor een overzicht.

³⁷ Gegeven door Slachtoffer in Beeld in Vlaanderen en Aprège-Prélude in Wallonië.

tatie of een ontmoeting tussen dader en surrogaatslachtoffer (Armour et al., 2006; Armour & Silva, 2018; Crocker, 2015).

De resultaten van deze cursussen zijn overwegend positief, waarbij de verhalen van (surrogaat)slachtoffers cruciaal lijken bij het vergroten van slachtofferbewustzijn in het algemeen (Weimann-Saks & Peleg-Koriat, 2020), en bewustzijn van de effecten van het eigen delict op het slachtoffer (Armour et al., 2006) of de bredere gemeenschap (Crocker, 2015). In Nederland hangt deelname aan de cursussen Puinruimen en SOS samen met meer inzicht in de effecten van delicten op slachtoffers in het algemeen, al lijken gedetineerden niet meer verantwoordelijkheid te nemen voor hun eigen daden. Desondanks beoordelen ze de cursussen wel als leerzaam en nuttig (Zebel et al., 2016). Herstelgerichte cursussen helpen daders om te leren gaan met hun emoties en anders naar zichzelf te kijken (Crocker, 2015) en gedetineerden rapporteren een positievere houding tegenover andere herstelgerichte activiteiten (Weimann-Saks & Peleg-Koriat, 2020). Ook zou er sprake zijn van lagere recidive onder deelnemers aan *Bridges to Life* (Armour & Silva, 2018). Mogelijk is er in dit soort studies en programma's wel sprake van een selectie-effect, als gedetineerden die zich aanmelden al meer gemotiveerd zijn om te veranderen. Ook is niet duidelijk in hoeverre bewustwording en gedragsverandering ook daadwerkelijk resulteert in herstel met het slachtoffer (Dubois & Vrancken, 2015; Weimann-Saks & Peleg-Koriat, 2020). Als bijeenkomsten niet duidelijk over het slachtoffer of eigen gedrag gaan, ervaren gedetineerden de programma's soms meer als gelegenheid voor sociaal contact, het delen van gevoelens en het onderbreken van de dagelijkse routine (Crocker, 2015; Dubois & Vrancken, 2015).

2.2 Herstel met het eigen netwerk

Herstel met het eigen netwerk draait om het herstellen van de relatie tussen de gedetineerde en zijn of haar omgeving, bijvoorbeeld door het faciliteren van contact met gezinsleden, conferenties met de gedetineerde en betekenisvolle anderen en (groeps)cursussen.

Voorbeelden van programma's die zich richten op contact met het gezin tijdens detentie zijn het *Families of Offenders Strategic Framework* in Australië en de *Family based approach* in Wales (Clancy & Maguire, 2017; Crabbé, 2002). In Nederland wordt in enkele PI's een op de *Family Based Approach* geënte aanpak (Gezinsbenadering) aangeboden. Voor (met name jeugdige) gedetineerden kan het aanknopen van andere of nieuwe sociale contacten bijdragen aan het afzien van delinquent gedrag (Maruna, 2001). De evaluatie van de *Family Based Approach* laat positieve gevolgen zien voor zowel de gedetineerde vader als voor het gezin: er is meer contact, het psychosociaal welzijn neemt toe en er zijn indicaties dat de recidive lager is onder vaders die deelnamen aan het programma (Clancy & Maguire, 2017). Andere studies laten eveneens zien dat contact met familie tijdens detentie de kans op recidive verkleint (Sheerin et al., 2013), en een positief effect heeft op vaders na detentie (Visher, 2011). Overigens kan ook hier sprake zijn van een selectie-effect: zo kregen in een onderzoek ouders die al deel hadden genomen aan programma's over ouderschap en andere gezinsgeoriënteerde activiteiten voorrang (Crabbé, 2002).

Familieconferenties geven de familie een centrale rol bij het adresseren van zorgen en het implementeren van oplossingen (Sheerin et al., 2013). In de Nederlandse context organiseert de Eigen Kracht Centrale conferenties binnen en buiten detentie. Wanneer de conferentie gericht is op het faciliteren van de terugkeer van de gedetineerde in het

eigen netwerk, wordt deze in het buitenland ook wel *re-entry circle* genoemd. De gedetineerde komt dan samen met zijn of haar netwerk (bestaande uit zowel geliefden als ondersteuners uit de inrichting) om in een interactief gesprek de doelen van de gedetineerde te bespreken en een stappenplan op te stellen om deze doelen te bereiken. Daarnaast is de cirkel een plek waar de herstelbehoeften van de gezinsleden of andere geliefden besproken kunnen worden (Walker & Davidson, 2018). Onderzoek laat zien dat zowel gedetineerden als hun geliefden vinden dat hun emoties werden gevalideerd tijdens de bijeenkomst, en dat zij herstel ervaren. Verder wordt een afname in recidive gevonden tot drie jaar na vrijkomen. Een eventueel selectie-effect werd hier verkleind doordat de controlegroep bestond uit gedetineerden die zich wel hadden aangemeld, maar voor wie het niet mogelijk was deel te nemen (Walker & Davidson, 2018).

De Nederlandse cursus Vrij Verantwoord Vaderschap (tegenwoordig: Mijn Kind en Ik) wordt aangeboden door Exodus en is specifiek gericht op het herstel en de (weder-)opbouw van de relatie tussen ouder en kind. Gedetineerden ervoeren de cursus als een veilige plaats waar zij hun emoties en gedachten konden uiten en ervaringen uit konden wisselen met andere vaders. Tegelijkertijd vonden ook veel gedetineerden het simpelweg fijn om hun cel te mogen verlaten (Reef et al., 2018).

2.3 Herstel met het slachtoffer

Herstel met het slachtoffer omvat interventies die erop gericht zijn direct of indirect contact tussen de gedetineerde en het slachtoffer of de nabestaanden te bewerkstelligen om zo emotioneel en relationeel herstel te faciliteren. Voorbeelden zijn slachtoffer-daderbemiddeling, herstelconferenties en herstelcirkels. Bij bemiddeling of mediation ligt de focus op dader en slachtoffer (Dhami et al., 2009). Bij herstelconferenties en -cirkels zijn meer mensen betrokken, die ook een actieve rol innemen in het proces (Wallace & Wylie, 2013). Waar herstelconferenties de vorm hebben van een gestructureerde ontmoeting is de opzet van herstelcirkels vrijer en daarmee veelzijdiger (Wachtel, 2016).

Het erkennen van het delict wordt gezien als belangrijke voorwaarde voor deelname aan interventies die contact met slachtoffers behelzen. Niet elke gedetineerde is hiertoe evenzeer bereid; zo bleek uit Belgisch onderzoek dat gedetineerden die een kortere straf hadden, meer bereid waren om de impact van hun delict te erkennen en zich meer bewust waren van de schade die hun delict had aangericht (Stamatakis & Vandeviver, 2013). Ook een oprechte motivatie van de dader is van groot belang om secundaire victimisatie te voorkomen. Gedetineerden geven verschillende redenen om deel te willen nemen aan herstel met slachtoffers, zoals schuld- en spijtgevoelens, zich willen verontschuldigen en antwoorden geven op de vragen van slachtoffers (Stamatakis & Vandeviver, 2013; Claes & Shapland, 2017; Umbreit et al., 2006). Deelname aan bemiddeling is voor gedetineerden ook een mogelijkheid om nuances in hun eigen verhaal aan te brengen en een hoofdstuk af te sluiten, doordat ze aan het slachtoffer kunnen laten zien dat ze meer zijn dan hun delict (Claes & Shapland, 2017; Choi et al., 2010).

De meeste studies tonen een hoge mate van tevredenheid van daders en slachtoffers, ongeacht locatie, culturele achtergrond of de zwaarte van het delict.³⁸ Deelnemers

³⁸ Twee van de studies die hier besproken worden richten zich niet alleen op bemiddelingen in detentie. Umbreit et al. (2006) geven een overzicht van studies die zowel binnen als buiten detentie ondernomen

ervaren zowel het proces als de uitkomsten als eerlijk, ook na langere tijd (Shapland et al., 2007; Umbreit et al., 2006). Wel is de kwaliteit van communicatie van belang. Een evaluatie van drie programma's in het Verenigd Koninkrijk laat zien dat ontvreedenheid over de uitkomsten van de conferentie vaak te maken had met miscommunicatie en niet met de daadwerkelijke uitkomsten (Shapland et al., 2007). Verder rapporteren daders dat zij beter leren omgaan met hun eigen emoties en meer begrip hebben voor de gevoelens van het slachtoffer (Choi et al., 2010). Ook worden indirecte positieve effecten genoemd, zoals een positieve verandering in relaties met betekenisvolle anderen (Claes & Shapland, 2017). Herstel met slachtoffers kan bijdragen aan het afzien van criminaliteit (*desistance*) en vermindering van recidive, mogelijk door het stimuleren van gevoelens van empathie (Hansen & Umbreit, 2008; Umbreit et al., 2004). Empirische bevindingen zijn gemengd: sommige studies vinden een lager aantal nieuwe veroordelingen voor deelnemers aan herstelbemiddeling en – conferenties, andere vinden geen verschil (Umbreit et al., 2006; Shapland, 2008). Ook hier zijn causale verbanden lastig te leggen: gedetineerden besluiten mogelijk al te stoppen met criminaliteit vóór zij deelnemen aan bemiddeling (Claes & Shapland, 2017; zie ook Jonas-van Dijk et al., 2020). Een meta-analyse van studies waarin deelnemers willekeurig waren ingedeeld, vond lagere recidive voor diegenen die deel hadden genomen aan een conferentie (Sherman et al., 2015). Daarnaast lijkt slachtofferdaderbemiddeling vooral effectief in het reduceren van recidive bij zwaardere delicten. Echter ging het slechts bij één van de tien meegenomen studies om conferenties tijdens detentie. In de overige studies ging het om conferenties op andere punten in het strafproces.

2.4 Herstelgerichte detentie

Bij *herstelgerichte detentie* is herstelgericht werken geïntegreerd in de gehele organisatiecultuur (Dhami et al., 2009). Hierdoor kan detentieschade³⁹ worden beperkt en wordt een klimaat gecreëerd waarin ruimte is voor het erkennen van schuld en het omgaan met schuld- en schaamtegevoelens, waardoor ook ruimte ontstaat voor herstel richting slachtoffers (Claessen et al., 2017). Vaak wordt een brede interpretatie van herstel gehanteerd, waarbij naast de eerdergenoemde pijlers onder meer aandacht is voor 'betekenisvol werk in detentie' (Coyle, 2002), het 'naar binnen halen van de maatschappij' (De Compagnie in Nederland), of het op herstelgerichte wijze oplossen van conflicten en overtredingen binnen de inrichting (Wallace & Wylie, 2013; Butler & Maruna, 2015).

In Belgische en enkele Nederlandse gevangenissen werd de functie van herstelconsulent in het leven geroepen om een herstelgerichte detentiecultuur te bevorderen. België was hierin een voorloper, de Nederlandse herstelconsulent is gemodelleerd naar Belgisch voorbeeld (zie box 1). De aanpak van herstelconsulenten is er een van onderop – individuele medewerkers ontwerpen de activiteiten en brengen deze in de praktijk (Claessen et al., 2017). Op verschillende plekken was al vroeg aandacht voor herstelgerichte detentie, bijvoorbeeld in PI Nieuwegein waar begin 2000 een herstelconsulent verantwoordelijk was voor het organiseren en uitvoeren van een projectplan op dit gebied. Deelnemers gaven aan dat de aanpak volgens hen bijdroeg aan het verwerken van schuldgevoelens en het nemen van verantwoordelijkheid. Zij merkten

zijn, en Shapland et al. (2007) beschrijven drie projecten in het Verenigd Koninkrijk waar mediation op verschillende momenten in het strafproces werd ingezet, waaronder in detentie.

³⁹ Detentieschade gaat om de schade die gedetineerden en/of derden oplopen als gevolg van de detentie. Hierbij kan gedacht worden aan sociale, emotionele of praktische schade.

echter geen verandering in het detentieklimaat, specifiek het kunnen praten over het delict (Jansen et al., 2008).

Box 1 Herstelconsulenten in Belgische gevangenissen

In 2000 besloot de Belgische Minister van Justitie dat de detentiecultuur meer herstelgericht moest worden. Hiertoe werd in elke gevangenis een herstelconsulent aangesteld (31 in totaal), die herstelgerichte detentie moest gaan vormgeven en implementeren. De implementatie van het beleid kende enkele uitdagingen. De herstelconsulenten werden aangesteld als adviseur van de directie, waardoor zij geen duidelijke plek hadden binnen de hiërarchie van de organisatie. Verder waren de herstelconsulenten veelal jonge vrouwen met weinig werkervaring in detentie. Ze moesten zelf hun niche vinden binnen de organisatie en kwamen terecht in een sfeer van onverschilligheid en soms zelfs vijandigheid. Personeelsleden hielden vast aan de eigen routines en werkwijzen en waren achterdochtig over wat de consulent precies kwam 'herstellen'. Desalniettemin veroverden de herstelconsulenten na enige tijd hun plek in de organisatie. Ze boden vooral interventies aan voor gedetineerden en organiseerden daarnaast activiteiten om personeel te onderwijzen over onderwerpen als slachtofferschap en herstel.

In 2008 eindigde de functie van herstelconsulent zoals die geïntroduceerd was en kregen zij een nieuwe positie als attaché management ondersteuning (AMO). Doordat het takenpakket van de AMO uitgebreid is en herstelgerichte detentie slechts een klein onderdeel is van alle taken, blijft hier minder tijd voor over. Daarnaast zijn personele tekorten, een hoog verloop in de inrichting en weerstand bij het personeel uitdagingen bij de verdere uitbouw en implementatie van herstelgerichte detentie. Ondanks positieve effecten concluderen onderzoekers dan ook dat het concept van herstelgerichte detentie niet volledig tot wasdom is gekomen.

Bron: Stamatakis & Vandeviver (2013), D'Huyvetter (2010)

2.5 Herstelgerichte activiteiten bij jeugdige daders

In vergelijking met volwassenen ligt bij jeugdige daders de nadruk van herstelgerichte interventies meer op educatie (Walgrave, 2009) het stimuleren van de persoonlijke ontwikkeling van de jongere (Nelissen, 2017) en het bieden van toekomstperspectief (Doolin, 2020). Ook komt bemiddeling bij interne conflicten voor (Webb, 2020; Wolthuis & Vandenbroucke, 2009; 2010).

Onderzoek naar herstel in jeugddetentie is beperkt, wel zijn er voorzichtige positieve bevindingen. Zo gaven actoren in het Canadese strafrecht aan dat gedetineerde jongeren die deelnamen aan een herstelgerichte interventie vaak niet terugkeerden als veroordeelde daders (Clairmont & Kim, 2013). Een *randomized controlled trial* liet zien dat gedetineerde jongeren die deelnamen aan een interventie gericht op bewustwording van de impact van het delict op het slachtoffer, zich na deelname meer bewust waren van hun eigen gevoelens, een beter begrip van de gevoelens van anderen hadden, beter affectie konden uiten en konden omgaan met boosheid van een ander (Baglivio & Jackowski, 2015). Jongeren die deelnamen aan de SOS-cursus⁴⁰ gaven aan dat zij door te luisteren naar de verhalen van slachtoffers het minder erg

⁴⁰ Deze cursus wordt inmiddels niet meer in de jeugdinrichtingen aangeboden.

vonden om over het delict en schuldgevoelens te praten, dat ze zich meer verantwoordelijk voelden voor het delict en dat ze meer begrip hadden voor het slachtoffer (Wolthuis & Vandenbroucke, 2009; 2010).

In JJI Teylingereind is onderzoek gedaan naar interne bemiddelingen (i.e. bemiddelingen tussen medewerkers en jongeren na incidenten) en slachtofferdadergesprekken. In een periode van 3,5 jaar (2005-2009) namen 134 jongeren deel aan herstelbemiddeling⁴¹; het aantal interne bemiddelingen lag fors lager (Wolthuis & Vandenbroucke, 2009; 2010). Jeugdige daders deden mee om het slachtoffer te helpen, maar soms ook uit angst voor wraak. Achteraf gaven ze vaak aan dat ze het gevoel hadden dat daadwerkelijk herstel heeft plaatsgevonden en dat ze hun verhaal kwijt konden. Voor sommigen was de ervaring ook confronterend, met name als ze hoorden wat de impact van hun delict was. Jeugdige daders die niet deel wilden nemen, wilden het verleden achter zich laten, hadden geen interesse in het slachtoffer of hadden moeite de confrontatie aan te gaan (Hordijk, 2011). Bij interne bemiddelingen konden jeugdige en medewerker na afloop vaak weer beter door een deur, maar medewerkers waren ook kritisch: ze hadden het idee dat de jongeren sociaal wenselijke antwoorden gaven en nauwelijks inzicht hadden in de impact van hun gedrag. Een aantal jongeren gaf ook aan dat de gesprekken weinig indruk op hen hadden gemaakt. Mogelijk heeft dit te maken met het verplichte karakter van de interne bemiddelingen die werden onderzocht (Wolthuis & Vandenbroucke, 2009, 2010).

2.6 Knelpunten

Uit de door ons besproken onderzoeken komen enkele overkoepelende knelpunten naar voren. Deze worden hier kort besproken.

2.6.1 Reikwijdte van herstelgerichte werk

De reikwijdte van herstelgerichte interventies is op twee manieren beperkt. Allereerst nemen – in vergelijking met de gehele detentiepopulatie – relatief weinig gedetineerden deel. Ondanks voorzichtig positieve resultaten, is het aantal deelnemers mogelijk te laag om werkelijk invloed te hebben op algemene criminaliteitscijfers (Dubois & Vrancken, 2015; Albrecht, 2011). Daarnaast zijn er veel verschillende, vaak kortlopende herstelgerichte projecten die bovendien niet altijd volledig en in de originele vorm worden geïmplementeerd (Liebmann, 2010; Dubois et al., 2015; Wallace & Wylie, 2013; Dubois & Vrancken, 2015). Hierdoor hebben herstelgerichte programma's mogelijk minder impact dan ze zouden kunnen hebben.

2.6.2 Draagvlak onder medewerkers

Het draagvlak voor herstelgerichte interventies is vaak een uitdaging. Herstelrecht kan het imago hebben 'naïef' en 'soft' te zijn (D'Huyvetter, 2010; Wolthuis & Vandenbroucke, 2009) of als tijdrovend of bedreigend voor dominante werkwijzen worden ervaren (Noakes-Duncan, 2015). Medewerkers passen herstelgerichte benaderingen soms slechts gedeeltelijk toe (Dhami et al., 2009; Guidoni, 2003). Verschillende

⁴¹ Het gaat om slachtofferdader-bemiddelingen uitgevoerd door Perspectief Herstelbemiddeling (destijds: Slachtoffer in Beeld) en Herstelrecht Haaglanden. In ongeveer de helft (47%) van de 68 afgesloten zaken kwam geen bemiddeling tot stand omdat het slachtoffer geen contact wilde, in een klein aantal omdat de dader dat niet wilde (4%).

auteurs wijzen op een gebrek aan kennis en opleiding als verklaring voor weerstand onder personeel (Soeters, 2019; Coyle, 2002).

2.6.3 *Motivatie van deelnemers*

Een laatste knelpunt betreft de motivatie van deelnemers. Gedetineerden motiveren aan herstel te werken is moeilijk (Albrecht, 2011). Gedetineerden kunnen intrinsiek gemotiveerd zijn om deel te nemen aan herstelgerichte activiteiten. Eén studie vond zelfs dat gedetineerden die willen deelnemen aan een herstelinterventie vaak al eerder hebben besloten te stoppen met delictgedrag (Claes & Shapland, 2017). Deelnemers kunnen echter ook meer instrumentele redenen hebben, zoals buiten de cel mogen zijn (Stamatakis & Vandeviver, 2013), het doorbreken van routines (Crocker, 2015) of zelfs het verkrijgen van voordelen in detentie zoals een beter regime of vervroegde vrijlating (Stamatakis & Vandeviver, 2013). Dit hoeft echter niet af te doen aan de positieve effecten van een interventie (Crocker, 2015). Het controlerende en regulerende karakter van detentie vormt hierbij mogelijk een extra uitdaging, aangezien dit weinig ruimte laat voor initiatieven vanuit gedetineerden zelf.

2.7 **Slotoverwegingen**

Er bestaat een grote variatie in herstelgerichte interventies in detentie. Interventies zijn gericht op zelfherstel, herstel met het eigen netwerk van de dader of herstel met het slachtoffer, en hebben de vorm van (groeps)cursussen, bemiddeling of conferenties. Ook worden op diverse plekken aspecten van herstelgerichte detentie geïmplementeerd.

Onderzoek laat zien dat herstelgerichte interventies in detentie effectief kunnen zijn. Zo rapporteren deelnemers dat zij zich bewuster zijn van de impact van hun delict. Sommige studies laten een afname van recidive zien. Bij het beoordelen van de effecten van interventies moet rekening worden gehouden met selectie-effecten (Dhami et al., 2009). Studies die dit weten te ondervangen, laten echter veelbelovende resultaten zien (Jonas-Van Dijk et al., 2020). Er worden ook verschillende knelpunten geïdentificeerd. Zo is de reikwijdte van herstelrechtelijke interventies en het draagvlak onder medewerkers beperkt. Daarnaast zijn gedetineerden niet altijd intrinsiek gemotiveerd om deel te nemen, hoewel niet is gezegd dat interventies dan geen positieve effecten kunnen hebben. Bovenal laten verschillende onderzoeken zien dat herstelrecht maatwerk is. De timing en plaats van het herstelwerk zijn belangrijk, en wat voor de ene deelnemer werkt, werkt niet noodzakelijkerwijs voor de ander (zie bijvoorbeeld Van Hoek et al., 2011).

3 **Beleid en organisatie van herstelgerichte detentie in de penitentiaire inrichtingen**

Dit hoofdstuk bespreekt het beleid rond en de organisatie van herstelgerichte detentie in de Nederlandse PI's (onderzoeksvraag 1). Voor wat betreft het beleid kijken we naar de inhoud van door PI's gemaakte herstelplannen en de implementatie daarvan. Ook hebben we detentiemedewerkers gevraagd naar de visie van de PI op herstel (paragraaf 3.1). Vervolgens gaan we in op de functiegroepen bij wie herstel is belegd binnen de PI en de externe organisaties met wie wordt samengewerkt voor het aanbieden van herstelgerichte interventies (paragraaf 3.2). We beperken ons hierbij tot het geven van een algemeen overzicht, de verschillende interventies worden inhoudelijk besproken in hoofdstuk 4. Paragraaf 3.3 bespreekt de mogelijke effecten van de Wet senb op herstelgerichte detentie. Paragraaf 3.4 vat de bevindingen kort samen.

3.1 **Herstelgerichte detentie in beleid**

3.1.1 *Herstelplannen*

In 2017 zijn alle PI's door DJI verzocht om een herstelplan te schrijven waarin werd aangegeven hoe zij slachtofferbewustzijn en herstel in hun inrichting wilden bevorderen. De stichting RJN verzorgde hiervoor een invulkader. Daarnaast deed RJN de aanbeveling om voor het invullen van het herstelplan een werkgroep op te richten waarin alle disciplines binnen de inrichting vertegenwoordigd zouden zijn om zo breed draagvlak te creëren. Uit de interviews blijkt dat vrijwel alle inrichtingen inderdaad een herstelplan hebben opgesteld.⁴² Bij het merendeel is hiervoor ook een werkgroep, projectgroep en/of stuurgroep in het leven geroepen bestaande uit medewerkers van verschillende afdelingen. Zo vermeldt het concept-herstelplan van PI Alphen aan den Rijn dat een werkgroep is opgericht bestaande uit medewerkers van de dienst Geestelijke Verzorging, psychologen, casemanagers, een afdelingshoofd en het hoofd D&R. In andere PI's werden ook penitentiair inrichtingswerkers (PIW'ers),⁴³ beveiligers, medewerkers arbeid of gedetineerden zelf betrokken. Sommige respondenten merken wel op dat het in de praktijk lastig blijkt om medewerkers met uitvoerende functies langdurig bij werkgroepen te betrekken, omdat zij hiervoor moeten worden uitgeroosterd.

De herstelplannen en andere documentatie die we hebben ingezien,⁴⁴ verdelen herstel in navolging van het door RJN verzorgde invulkader in vier pijlers (zelfherstel, herstel met het eigen netwerk, herstel met het slachtoffer en herstel met de maatschappij). Ook in de interviews refereren respondenten veelvuldig aan deze vier pijlers. Enkele respondenten geven aan hierin een volgorde te zien. Zo zou zelfherstel een opmaat kunnen vormen naar herstel met slachtoffers:

⁴² Uitzondering is JC Zaanstad, een relatief nieuwe inrichting die zich in 2017 nog in de opstartfase bevond.

⁴³ PIW'ers voeren allerhande praktische werkzaamheden uit, zoals het in- en uitsluiten van gedetineerden en hen begeleiden van en naar de bezoekszaal, luchtplaats et cetera, het uitvoeren van celinspecties en andere taken rondom de veiligheid. Daarnaast hebben PIW'ers een rol bij het opstellen van gedragsbeoordelingsrapportages en verslagen van incidenten. Van PIW'ers die mentor zijn van een of meer gedetineerden, wordt verwacht dat zij regelmatig mentorgesprekken voeren en hiervan verslagleggen.

⁴⁴ Het betreft de herstelplannen van PI's Almelo, Alphen a/d Rijn, Achterhoek, Krimpen a/d IJssel, Leeuwarden en Zuid-Oost. Vanuit PI's Dordrecht, Middelburg en Vught ontvingen wij vergelijkbare documentatie.

Zolang iemand nog met zijn eigen frustratie zit en zelf niet gaat herstellen, gaat hij ook zeker niet praten over herstel richting een slachtoffer. Daar zit een soort volgorde in. (Staffunctionaris ketensamenwerking)

Daarnaast komt het detentieklimaat regelmatig terug in zowel de herstelplannen als de interviews. Onder detentieklimaat verstaan respondenten de bejegening van gedetineerden door detentiepersoneel, maar ook bijvoorbeeld de uitstraling van intake- en bezoekenruimtes. Een niet-stigmatiserende bejegening van gedetineerden wordt gezien als essentiële randvoorwaarde voor het slagen van herstelgerichte interventies:

We hebben het altijd over gedetineerden. Terwijl een gedetineerde ook een hele fijne werkgever geweest kan zijn, of een hele fijne werknemer, [hij] kan een hele prettige vader zijn of een hele fijne partner. Als je alleen maar beeld hebt van een gedetineerde dan sluit je een hele hoop dingen uit. Met als gevolg dat (...) je iemand ook die kant [van herstel] niet zo goed op kan helpen (...) Het veranderen van het beeld naar de gedetineerde toe is ook al herstel. Wel heel breed, maar ook dat is herstel. (Herstelconsulent)

Eén herstelplan noemt expliciet het de-escalerend optreden bij interne conflicten, eventueel door middel van mediation, als onderdeel van herstelgerichte detentie; dit vindt volgens een respondent van deze PI in de praktijk echter niet plaats.

3.1.2 Implementatie van de herstelplannen

Vrijwel alle respondenten geven aan dat de beleidsvoornemens in het herstelplan weinig tot geen navolging hebben gekregen. Bovendien zijn de activiteiten die wel zijn uitgevoerd veelal incidenteel van aard, zoals het uitnodigen van een ervaringsdeskundige, het ophangen van posters of het organiseren van een themamiddag voor het personeel. De ervaringen met deze activiteiten zijn goed, maar door het incidentele karakter blijft de impact beperkt. Enkele respondenten – waaronder twee van de geïnterviewde herstelconsulenten – waren al voor het opstellen van het herstelplan actief bezig met herstelgerichte detentie. Zij gebruiken het herstelplan hierbij niet per se als leidraad maar eerder als startpunt: *'Ik heb het [plan] ter hand genomen, doorgenomen en vervolgens heb ik gekeken wat de mogelijkheden waren en ik ben gewoon aan het werk gegaan'* (Herstelconsulent). Herstelplannen hebben in veel inrichtingen het thema herstel (kort) op de agenda gezet, maar hebben weinig verandering op de werkvloer tot gevolg gehad. Waar voorheen weinig aandacht was voor herstelgerichte detentie, is dit nog steeds zo. Waar men al met herstel bezig was, is dit ook voortgezet.

Respondenten geven verschillende praktische verklaringen voor het niet of slechts gedeeltelijk uitvoeren van het herstelplan. Het detentielandschap is de laatste jaren meerdere malen gewijzigd, waardoor inrichtingen moesten inkrimpen, sluiten, of juist fuseren. Ook kampten sommige PI's met hoog personeelsverloop of onderbezetting. Hierdoor kreeg uitvoering van het herstelplan geen prioriteit. Respondenten uit grotere PI's ervaren daarnaast dat een groot aantal gedetineerden of het huisvesten van veel verschillende soorten afdelingen of regimes de implementatie van herstelgericht werken bemoeilijkt. Omgekeerd stellen enkele respondenten uit kleinere inrichtingen buiten de Randstad dat zij een meer informele werkcultuur en minder strikt hiërarchische

verhoudingen tussen gedetineerden en personeel zouden hebben, en daardoor makkelijker een herstelgerichte detentiecultuur kunnen realiseren.⁴⁵

Naast deze praktische verklaringen werden drie knelpunten veelvuldig genoemd: gebrek aan draagvlak, gebrek aan sturing en financiële middelen, en ongelijkmatige implementatie binnen de inrichting.

Allereerst ervaren respondenten een *gebrek aan draagvlak* voor het inrichtingsbreed invoeren van herstelgericht werken. Dit kan in alle lagen van de organisatie voorkomen. Meerdere respondenten benoemen dat prioriteiten verschoven of plannen stil kwamen te liggen na een directiewisseling:

Interviewer: Je zei dat [herstel] door de vorige directie als speerpunt is ingezet. Wat hield dat in?

Respondent: Het idee van herstelgericht werken [was] dat het door de hele geleding gedragen zou moeten worden en iedereen daar attent op zou moeten zijn en zou moeten weten welke concrete mogelijkheden je kan aanbieden als inrichting (...) Maar het is een vroege dood gestorven (...) Mijn ervaring is dat directiewisselingen in een groot tempo plaatsvinden en [directies] willen allemaal een eigen stempel drukken (...) Dus [wat] was opgebouwd kan zomaar aan de kant geschoven worden. (Geestelijk verzorger)

Op de werkvloer blijkt het lastig om uitvoerend personeel uit te leggen wat herstelgerichte detentie inhoudt en hoe medewerkers herstel kunnen integreren in hun dagelijks werk: *'Waar we vrij snel achter kwamen met de werkgroep [is] dat het voor de mensen (...) die echt op de werkvloer aan het werk zijn, dat we dat abstractieniveau er eigenlijk nooit goed hebben kunnen afhalen'* (plv. hoofd D&R). Hoewel de meeste respondenten aangeven dat collega's wel enige kennis hebben over herstel, kan hier nog winst worden behaald. Personeel van PI's is – logischerwijs – vooral gefocust op de gedetineerde, terwijl het slachtoffer gemakkelijk naar de achtergrond verdwijnt. Over nabestaanden van het slachtoffer en het netwerk van gedetineerden zelf is vaak weinig bekend bij medewerkers.

Ten tweede worstelen PI's met de *vormgeving van herstelgerichte detentie in de uitvoering*. Waar vanuit het hoofdkantoor van DJI wel assistentie was bij het maken van de herstelplannen, ontbrak deze voor de implementatiefase. Daarnaast zijn geen extra financiële middelen beschikbaar voor het aanstellen van een herstelconsulent of andere medewerker die specifiek is belast met herstel, buiten de gelden die tussen 2016 en 2020 beschikbaar waren gesteld. Financiering hiervoor moet nu uit het eigen budget van PI's komen. Enkele PI's hebben er dan ook voor gekozen om uit eigen middelen een herstelconsulent of andere medewerker herstel aan te stellen. In inrichtingen waar dit niet het geval is, geven respondenten veelal aan wel behoefte te hebben aan iemand die deze functie op zich kan nemen. Individuele werkgroepleden zetten zich hiervoor soms op persoonlijke titel in, maar zij moeten dit dan doen naast hun reguliere werkzaamheden:

Als je niet een functionaris hebt die daar volledig voor vrijgespeeld is, dan verwacht je van mensen die in de werkgroep zitten dat zij dat naast hun eigen taken gaan vervullen. Dat is gewoon gebleken, dat werkt niet of onvoldoende. (Plv. vestigingsdirecteur)

⁴⁵ Overigens betekent dit niet dat er in deze inrichtingen ook meer herstelgerichte interventies beschikbaar zijn.

Een laatste knelpunt is de *mate waarin herstelgerichte detentie wordt geïmplementeerd* binnen de verschillende regimes en afdelingen van inrichtingen. Uit de interviews blijkt dat interventies veelal beperkt zijn tot gedetineerden die verblijven op reguliere gevangenisafdelingen en in mindere mate gedetineerden in het HvB. Herstelgerichte interventies zijn dus veelal niet beschikbaar voor alle gedetineerden in de inrichting. Reguliere gevangenisafdelingen zijn in zekere zin 'laaghangend fruit', implementatie is hier volgens respondenten betrekkelijk makkelijk. Dit geldt ook voor het HvB, al worden ook hier interventies niet altijd aangeboden omdat men de voorkeur geeft aan wachten tot na de rechtszitting. Op zwaarder beveiligde afdelingen daarentegen is men vooral bezig met beheersing, hier wordt nog nauwelijks herstelgericht gewerkt. Wel zijn er verkennende initiatieven; zo onderzochten studenten van de Avans Hogeschool in PI Vught de mogelijkheid om vader-kinddagen te organiseren op de terroristenafdeling. Voor gedetineerden die extra zorg nodig hebben vanwege psychische of verslavingsproblematiek is deelname aan herstelgerichte interventies niet altijd haalbaar. Wel kan volgens respondenten op deze afdelingen meer worden ingezet op een herstelgericht detentieklimaat. Gedetineerden verblijven er relatief lang, medewerkers hebben vaak een zorgachtergrond waardoor ze meer voeling zouden hebben met herstelgericht werken en het delict wordt betrokken bij de behandeling en is daarmee al bespreekbaar gemaakt. In de praktijk wordt op deze afdelingen echter nog weinig herstelgericht gewerkt. Ten slotte geven respondenten aan dat er voor arrestanten nog nauwelijks interventies beschikbaar zijn, door hun relatief korte verblijfsduur op de afdeling. Dit wordt gezien als problematisch omdat het een groep betreft waar relatief veel problemen spelen, niet alleen op het gebied van herstel maar ook wat betreft dakloosheid, schulden, verslaving en psychische problematiek.

3.2 De organisatie van herstelgerichte detentie

Ondanks de beperkte implementatie van de herstelplannen worden in de verschillende inrichtingen wel degelijk activiteiten op het gebied van herstel ondernomen. De inhoud en organisatie van herstelgerichte interventies komt in detail aan bod in hoofdstuk 4. In deze paragraaf schetsen we kort welke detentiemedewerkers en externe organisaties betrokken zijn bij de organisatie van herstelgerichte detentie.

3.2.1 Betrokkenheid van detentiemedewerkers bij herstelgerichte detentie

Enkele inrichtingen hebben een herstelconsulent of andere medewerker die specifiek is belast met herstel. Herstelconsulenten geven het beleid op het gebied van herstel mede vorm en voeren dit beleid ook uit, bijvoorbeeld door het geven van cursussen en het voeren van herstelgerichte gesprekken, het doorverwijzen van gedetineerden naar externe organisaties en het trainen van personeel. In PI's Arnhem, Nieuwegein, Nieuwersluis en Veenhuizen is een herstelconsulent actief. In alle gevallen gaat het om een parttime (halftijdse) functie, waarbij in Arnhem en Nieuwegein één herstelconsulent beide inrichtingen bedient en Nieuwersluis en Veenhuizen elk een herstelconsulent hebben die ook deels andere taken heeft. Ter Apel beschikte tot medio 2021 ook over een herstelconsulent.⁴⁶ In Middelburg is een 'casemanager herstel' aangesteld: deze heeft geen reguliere caseload maar begeleidt gedetineerden die naar hem worden doorverwezen bij herstelgerichte trajecten. Daarnaast organiseert hij herstelgerichte activiteiten en onderhoudt contact met externe organisaties.

⁴⁶ Zij was ten tijde van het onderzoek niet meer werkzaam, wel start eind 2021 een nieuwe herstelconsulent in deze PI.

PI's Achterhoek, Almelo en Dordrecht hebben geen herstelconsulent maar wel meerdere aandachtsfunctionarissen of ambassadeurs herstelgericht werken: medewerkers van verschillende afdelingen die naast hun gewone werkzaamheden een rol hebben op het gebied van herstel, bijvoorbeeld door gedetineerden door te verwijzen naar Perspectief Herstelbemiddeling (in Almelo en Dordrecht), en die een aanspreekpunt vormen voor collega's.

In de overige inrichtingen is herstelgerichte detentie niet bij een persoon of enkele personen belegd. Veelal liggen hier financiële redenen aan ten grondslag. Sommige respondenten zeggen te streven naar een 'no wrong door' policy: iedereen zou in staat moeten zijn om met gedetineerden over herstel te spreken:

We hebben mentorgesprekken, de casemanagers spreken gedetineerden. Dus in principe kan het in elk gesprek [ter sprake komen]. Dat is ook iets dat nu al zo nu en dan gebeurt. Maar waar je in de toekomst naartoe wil groeien [is] dat het normaal is dat je dit soort gesprekken kunt voeren met je mentor of je case-manager. Iedereen zou zo'n gesprek moeten kunnen voeren. (Plv. vestigingsdirecteur)

Andere respondenten stellen dat het onrealistisch is om te verwachten dat medewerkers bereid en in staat zijn om zelf herstelgerichte gesprekken te voeren. Praten over herstel vergt veel gespreksvaardigheden en kan bovendien als emotioneel zwaar worden ervaren.

In PI's waar nog weinig wordt georganiseerd op het gebied van herstelgerichte detentie en waar dit niet expliciet bij een andere functie is belegd, is het vaak de geestelijke verzorging die dit op zich neemt. Meestal gaat het dan om enkele geestelijk verzorgers die bijvoorbeeld gedetineerden aanmelden voor herstelbemiddeling en hun traject begeleiden – ook gedetineerden van andere denominaties kunnen hiervoor bij hen terecht. Naast het organiseren van religieuze vieringen voeren geestelijk verzorgers op vertrouwelijke basis individuele en groepsgesprekken met gedetineerden die hier behoefte aan hebben, vaak over een langere periode. Hierdoor kunnen ze dichtbij gedetineerden komen. Door de vertrouwelijkheid van de gesprekken zijn hun activiteiten wel minder zichtbaar voor andere medewerkers. Wanneer een geestelijk verzorger bijvoorbeeld een gedetineerde aanmeldt voor herstelbemiddeling, is dit lang niet altijd bekend bij diens casemanager.

Ook casemanagers hebben volgens respondenten een goede positie om met gedetineerden te spreken over herstel, omdat het delict en de gemaakte slachtoffers al onderdeel uitmaken van hun reguliere gespreksvoering. Tevens voeren casemanagers de regie over het D&R-plan, waardoor zij met gedetineerden doelen op het gebied van herstel kunnen stellen en deze ook kunnen monitoren. Wel hebben deze gesprekken vaak een meer praktische insteek. Daarnaast spreken casemanagers gedetineerden in principe een keer in de zes weken; zij zien hen dus betrekkelijk weinig.

In enkele inrichtingen zijn ook re-integratietrainers actief bij het geven van herstelgerichte cursussen of het doorverwijzen van gedetineerden naar herstelbemiddeling. Zo wordt in Alphen aan den Rijn de herstelgerichte cursus Puinruimen gegeven door een geestelijk verzorger en een re-integratietrainer. In Veenhuizen is de re-integratietrainer verantwoordelijk voor de herstelbemiddelingstrajecten vanuit één locatie, terwijl een geestelijk verzorger dit op de andere locatie doet. Daarnaast geven re-inte-

gratietrainers de cursus Aan de Bak! In deze cursus worden ook mogelijkheden voor herstel besproken (zie hoofdstuk 4).

PIW'ers spelen veelal geen specifieke rol in herstelgerichte detentie; wel zien enkele respondenten een signalerende en doorverwijzende rol voor hen weggelegd. In tegenstelling tot casemanagers, die niet zelf op de afdeling aanwezig zijn, maken PIW'ers gedetineerden vrijwel dagelijks mee. Echter hebben PIW'ers weinig tijd om extra taken op zich te nemen. Ook bestaat volgens respondenten onder deze groep nog betrekkelijk weinig draagvlak voor herstelgerichte detentie. PIW'ers zouden gesprekken over het delict of over slachtoffers liever uit de weg gaan, of niet goed weten hoe hier mee om te gaan. Respondenten relateren deze handelingsverlegenheid aan het relatief lage opleidingsniveau van PIW'ers vergeleken met casemanagers en geestelijk verzorgers, gekoppeld aan de vaak lange werkduur bij DJI. PIW'ers van de 'oude stempel' zouden vooral handelen vanuit een beheersingsperspectief en herstel zien als soft, terwijl jongere PIW'ers meer oog zouden hebben voor de behoeften van gedetineerden zelf.

Incidenteel spelen met name PIW'ers die ook mentor zijn wel een rol binnen herstelgerichte detentie, bijvoorbeeld door gedetineerden aan te melden voor een cursus of hen door te verwijzen. Wanneer zij een goede band hebben met een gedetineerde, worden mentoren soms uitgenodigd om aanwezig te zijn bij een herstelbemiddeling of een afsluitende bijeenkomst van een cursus.

3.2.2 *Samenwerking met externe organisaties*

PI's werken bij het aanbieden van herstelgerichte interventies samen met een groot aantal externe non-profit organisaties. Tabel 2 geeft een overzicht van de zes belangrijkste organisaties die zelf herstelgerichte interventies in detentie aanbieden, in de rest van deze paragraaf worden zij kort beschreven. Per PI wordt meestal met meerdere van deze organisaties samengewerkt.

Daarnaast zijn enkele inrichtingen samenwerkingsverbanden aangegaan met onderwijsinstellingen. PI's Dordrecht en Vught hebben een langdurige samenwerking met het lectoraat transmuraal herstelgericht werken van de Avans Hogeschool. Ook in PI's Almelo en Krimpen aan den IJssel wordt samengewerkt met hogescholen. Studenten van deze hogescholen doen actie-onderzoek naar aspecten van herstelgericht werken, zoals het draagvlak onder personeel, de wensen van gedetineerden of de effecten van specifieke interventies. Daarnaast ontwikkelen studenten cursussen en voorlichtingsmateriaal voor personeel, zoals een cursus herstelgericht werken voor PIW'ers of praatkaartjes over herstel voor mentoren.

Ten slotte zijn er landelijk kennis- en netwerkorganisaties actief op het gebied van herstel. Stichting RJN is een innovatie- en kenniscentrum voor herstel en herstelgericht werken. Zij doen onder meer onderzoek, bieden opleidingen en trainingen aan en adviseren over de inzet van herstelrecht in de strafrechtketen.⁴⁷ In de detentiecontext geven zij masterclasses herstel- en slachtoffergericht werken aan DJI-medewerkers. Daarnaast hebben zij een format en handleiding voor het schrijven van het herstelplan ontwikkeld en boden zij hierbij ondersteuning aan PI's.

Expertisecentrum K I N D is een netwerkorganisatie voor kinderen met een gedetineerde ouder en hun sociale netwerk, opgericht vanuit Exodus Nederland en de Avans Hogeschool. Detentiemedewerkers maar ook gedetineerden of hun netwerk kunnen contact opnemen met Expertisecentrum K I N D voor advies of informatie. Ook kunnen

⁴⁷ Zie: www.restorativejustice.nl/nl/projecten-activiteiten/.

ze worden doorverwezen naar andere organisaties voor bemiddeling of hulp. Daarnaast doet het Expertisecentrum praktijkgericht onderzoek en geven ze trainingen en cursussen, waaronder herstelgerichte cursussen voor detentiepersoneel.⁴⁸

⁴⁸ Zie: <https://expertisecentrumkind.nl/over-ons/>.

Tabel 2 Kenmerken van externe organisaties die betrokken zijn bij herstelgerichte detentie

Organisatie	Werkgebied en financiering	Doelgroep	(Opleiding van) Medewerkers	Programma's in detentie
Bureau Maatschappelijk herstel en Rehabilitatie – sinds 2008 Zelfherstel, herstel met het eigen netwerk	Regio West Subsidie ministerie van JenV	Jongvolwassen (ex-)gedetineerden van 17-27 jaar met een niet-westerse achtergrond	Vrijwilligers, aantal vaste medewerkers, soms studenten Inwerkperiode, aanvullende trainingen beschikbaar	Forsa!-methodiek ^a
Eigen Kracht Centrale (EKC) – sinds 2000 Herstel met het slachtoffer, herstel met het netwerk	Landelijk actief Incidentele subsidies en giften, gemeenten	Iedereen die een plan nodig heeft om de levenssituatie te verbeteren, onder andere slachtoffers en verdachten/daders	10 medewerkers in vaste dienst, 300-400 coördinatoren Training, ondersteuning coördinatoren door vaste medewerkers	Herstelconferenties: contact tussen verdachten/daders en slachtoffers Familieconferenties: voor families en anderen binnen het eigen netwerk Bijdragen aan de cursussen Puinruimen en Lef Hebben
Exodus – sinds 1981 Herstel met het eigen netwerk (voornamelijk familie en kinderen)	Landelijk Gedeeltelijke financiering vanuit DJI, giften van particulieren, kerken en ondernemingen	Volwassen gedetineerden	1500-1600 vrijwilligers, daarnaast vaste medewerkers	Ouderschaps cursus Mijn Kind en Ik Bezoek van een maatje, faciliteren ouder-kindcontact met minderjarige kinderen (OKD), Herfstkamp ^b
Gevangenzorg Nederland – sinds 1995 Zelfherstel, herstel met het eigen netwerk	Landelijk Particuliere financiering: giften van kerkelijke gemeenten, vermogensfondsen, bedrijven en particulieren. Daarnaast (project-)subsidie ministerie van JenV	Volwassen gedetineerden	40 vaste krachten, ca. 650 vrijwilligers Draaiboeken voor de cursussen beschikbaar	SOS-cursus in verschillende modaliteiten (groeps cursus, individuele cursus, korte groeps cursus, eenmalige gespreksgroep, vervolgcursus) Speciale afdelingen de Compagnie en de Maatschap Bezoekvrijwilligers, laagdrempelige gespreksmogelijkheden op de afdeling (meet-ups), netwerkgesprekken ^c

Organisatie	Werkgebied en financiering	Doelgroep	(Opleiding van) Medewerkers	Programma's in detentie
Humanitas – sinds 1945, in detentie sinds 2002 Zelfherstel, herstel met het eigen netwerk	Landelijk Subsidie van DJI voor Gezin in Balans, financiering uit gemeenten en Postcode-loterij. Afdelingen kunnen ook zelf subsidie aanvragen bij fondsen.	Volwassen gedetineerden, focus op vrouwelijke gedetineerden	Ca. 25.000 vrijwilligers, waarvan ongeveer 3% betrokken bij activiteiten in detentie Meerdaagse trainingen via de Humanitas Academy	Programma Gezin in Balans: - Cursus IKJIJWIJ voor moeders aan het einde van detentie - Moeder de Gans-bijeenkomsten voor moeders aan het begin van detentie - Koffieochtenden voor vaders in detentie Ouder-kinddagen, bezoek onder begeleiding, voorleesproject
Perspectief Herstelbemiddeling – sinds 2017 (daarvoor: Slachtoffer in Beeld) Herstel met het slachtoffer	Landelijk Structurele subsidie door het ministerie van JenV	Verdachten/daders en slachtoffers, of anderen die een ingrijpende gebeurtenis hebben meegemaakt	21 bemiddelaars in loondienst Basisopleiding, verdiepingmodules	Herstelbemiddeling (vanaf 2017; tussen 2007 en 2017 slachtofferdaderbemiddeling) Bijdragen aan de cursussen Puinruimen/Lef Hebben/DAPPER

- a Bureau MHR biedt ook ondersteuning voor familieleden en een terugkeerprogramma voor Marokkaanse staatsburgers wiens verblijfsvergunning is verlopen of ingetrokken.
- b Exodus is ook betrokken bij activiteiten gericht op re-integratie en nazorg, zoals de Exodushuizen.
- c Gevangenzorg biedt ook het programma Aandacht voor achterblijvers (voorheen: Familiezorg) aan gericht op het netwerk van gedetineerden.

Bron: Interviews detentiepersoneel en medewerkers externe organisaties; toegestuurde materialen.

Werkgebied en financiering

Alle in tabel 2 genoemde organisaties met uitzondering van Bureau MHR zijn landelijk actief. Bureau MHR biedt begeleiding in PI's Alphen aan den Rijn, Rotterdam en Krimpen aan den IJssel en de gemeenten Delft, Den Haag en Rotterdam. Humanitas heeft afdelingen over het hele land, maar het programma Gezin in Balans kent momenteel geen landelijke dekking. Deze dekking wordt wel weer opgebouwd.⁴⁹

Bij de meeste organisaties is sprake van een combinatie aan financieringsbronnen. Een aantal organisaties ontvangen activiteit-gebonden subsidiëring vanuit het ministerie van Justitie en Veiligheid (JenV) of DJI, bijvoorbeeld voor bemiddeling (Perspectief Herstelbemiddeling), SOS-cursussen, de Compagnie (beiden Gevangenzorg), Gezin in Balans (Humanitas) en verschillende activiteiten van Exodus.^{50,51} Verder is er financiering door gemeenten, bijvoorbeeld voor conferenties (EKC),⁵² activiteiten van Humanitas⁵³ en het uitwerken van casussen (Bureau MHR). Ook kan sprake zijn van giften van particulieren, bedrijven, kerken, of loterijen. Bij de EKC betalen particulieren soms zelf voor het organiseren van een conferentie.

Doelgroep

Bureau MHR heeft als enige een specifieke doelgroep: jongvolwassen gedetineerden van 17 tot ca. 27 jaar oud, met een niet-Westerse achtergrond. Door verschillen in cultuur en achtergrond kan het voor andere organisaties lastig zijn om in contact te komen met deze groep, terwijl er wel een grote hulpvraag bestaat. Bureau MHR werd opgericht om dit gat in de hulpverlening te dichten. De EKC en Perspectief Herstelbemiddeling zijn ook actief in jeugd-detentie.⁵⁴ Verschillende andere organisaties waren in het verleden ook actief in jeugd-detentie, maar doen dat op dit moment niet meer. Exodus, Gevangenzorg en Bureau MHR bieden tijdens en na detentie ook bezoekmogelijkheden (medewerkers bij (ex-)gedetineerden) en ondersteuning bij re-integratie. Humanitas kan steun bieden aan ex-gedetineerden via hun reguliere aanbod.⁵⁵

Naast hulp aan de gedetineerde zelf bieden de meeste organisaties ook ondersteuning aan het netwerk van de gedetineerden. Exodus, Humanitas en Gevangenzorg bieden de mogelijkheid contact te onderhouden met het achtergebleven gezin en staan hen bij waar nodig,⁵⁶ bijvoorbeeld via het programma Aandacht voor achterblijvers (Gevangenzorg) of het begeleiden van kinderen bij hun bezoek aan de PI (Exodus en Humanitas). Bureau MHR legt ook contact met het gezin waar de gedetineerde uitkomt om te zien waar de jongvolwassene na detentie terecht komt, het gezin te ondersteunen en eventueel preventief werk te doen met jongere broertjes en/of zusjes.

⁴⁹ Gezin in Balans werd voorheen landelijk georganiseerd, maar op een gegeven moment moest dit programma door de regionale afdelingen georganiseerd worden. Met het verdelen over de afdelingen, verdween (tijdelijk) de landelijke dekking. Zie: www.humanitas.nl/over-ons/.

⁵⁰ http://www.exodus.nl/sites/default/files/exodus_nederland_jaarverslag_2019_0.pdf.

⁵¹ <https://jaarverslag2020.gevangenzorg.nl/9-financien/>.

⁵² www.eigen-kracht.nl/assets/uploads/2020/06/Bestuursverslag-2019.pdf.

⁵³ <https://humanitas.docufiller.nl/docupage/view/ZHBhZzozOTE1/c84836b00a8afde12b70189f7ec62b8e>.

⁵⁴ Daarnaast faciliteert Perspectief Herstelbemiddeling ook herstelbemiddelingen waarbij de dader in een tbs-kliniek zit. Herstelgerichte interventies in tbs-klinieken vallen buiten de reikwijdte van ons onderzoek, en zullen daarom verder niet aan bod komen.

⁵⁵ Humanitas biedt diensten aan mensen die op eigen kracht iets aan hun situatie willen veranderen, begeleiding in detentie is slechts een klein deel van de totale ondersteuning. Zie: <https://www.humanitas.nl/themas/>.

⁵⁶ www.exodus.nl/toelatingsvoorwaarden-doelgroep-exodus.

De conferenties van de EKC en de bemiddelingen van Perspectief Herstelbemiddeling worden niet exclusief in detentie aangeboden, maar aan iedereen die er baat bij kan hebben. Het merendeel van de bemiddelingen betreft strafbare feiten, maar het kan ook gaan om ongevallen of medische incidenten. Twee geïnterviewde bemiddelaars van Perspectief Herstelbemiddeling schatten dat bij ongeveer 20% van de trajecten die ze begeleiden de dader in detentie zit, één bemiddelaar vindt het lastig een percentage te geven.

Medewerkers

Met uitzondering van Perspectief Herstelbemiddeling en de EKC werken alle organisaties met combinaties van vaste krachten en vrijwilligers. In de meeste gevallen is het aandeel vrijwilligers groot, Exodus heeft bijvoorbeeld beschikking over 1500 à 1600 vrijwilligers⁵⁷ door het hele land en Gevangenzorg zo'n 650. Bij Humanitas zijn ongeveer 750 vrijwilligers betrokken bij de activiteiten in detentie.⁵⁸ Bij alle organisaties worden medewerkers en vrijwilligers uitgebreid ingewerkt. Ook worden trainingen, verdiepingsmodules (bijvoorbeeld gericht op het omgaan met gedetineerden met een licht verstandelijke beperking) en intervisiemogelijkheden aangeboden.

Aanbod

Er is sprake van een breed aanbod aan interventies in detentie, waarbij de meeste organisaties meer dan één interventie aanbieden.⁵⁹ Perspectief Herstelbemiddeling (herstelbemiddeling) en de EKC (herstelconferenties) richten zich op *herstel met het slachtoffer*. De EKC kan tevens *herstel met het netwerk* faciliteren door middel van familieconferenties. Ook Gevangenzorg, Humanitas, Exodus en Bureau MHR bieden activiteiten of ondersteuning bij *herstel met het netwerk*, bijvoorbeeld door contact met kinderen te faciliteren, bezoekmaatjes in te schakelen of laagdrempelige gespreksbegeleiding mogelijk te maken.⁶⁰ Verder worden meerdere cursussen aangeboden die gericht zijn op *zelfherstel* en/of *herstel met het netwerk*. Hieronder vallen de ouderschaps cursussen van Exodus (voor vaders) en Humanitas (voor moeders) en de SOS-cursussen (Gevangenzorg). Een speciale voorziening waar Gevangenzorg bij betrokken is, is de herstelgerichte detentieafdeling de Compagnie in PI Krimpen aan den IJssel. In PI Alphen aan den Rijn is recent een variant op de Compagnie van start gegaan (De Maatschap).

Samenwerking en overlap tussen organisaties

Uit bovenstaande bespreking blijkt een grote verscheidenheid aan organisaties en activiteiten, die ook voor een deel overlappen. In verschillende interviews met medewerkers van externe organisaties reflecteren respondenten hier zelf op, en in enkele interviews is hier expliciet naar gevraagd. Respondenten constateren dat met name bij activiteiten voor kinderen overlap bestaat, en dat het voor detentiemedewerkers niet altijd helder is welke activiteit bij welke organisatie hoort. Verschillende organisaties kunnen dan een hulpvraag oppakken. Zo geeft een medewerker van Humanitas aan dat in een PI hun coördinator een kantoor deelt met de coördinator van Exodus:

⁵⁷ Daarnaast heeft Exodus ongeveer 300 medewerkers in dienst, zij zijn vooral werkzaam in de Exodushuizen.

⁵⁸ Er zijn zo'n 25.000 vrijwilligers betrokken bij Humanitas, zo'n 3% daarvan was in 2020 betrokken bij de activiteiten in detentie, zie www.humanitas.nl/over-ons/jaarverslag/.

⁵⁹ De activiteiten die gericht zijn op re-integratie en nazorg, alsmede activiteiten die niet specifiek gericht zijn op detentie, worden hier verder buiten beschouwing gelaten.

⁶⁰ www.exodus.nl/sites/default/files/19_juni_2020_exodus_nederland_informatieboekje_.pdf, Activiteitenmap Humanitas.

De coördinator [van Humanitas] zit daar op maandag, dinsdag en donderdag en dan zit er op datzelfde kantoor een coördinator van Exodus op woensdag en vrijdag. En eigenlijk doen we dan hetzelfde, dan is het een beetje wie je treft waar de ondersteuning start. (Medewerker Humanitas)

Verder vermoedt een respondent dat er overlap zit tussen de cursus Puinruimen (die door detentiemedewerkers wordt aangeboden) en de SOS-cursus (Gevangenzorg). Tegelijkertijd kunnen activiteiten ook complementair zijn. Een respondent geeft bijvoorbeeld aan dat de koffieochtenden voor vaders die Humanitas aanbiedt een goede voorloper kunnen zijn van de cursus Mijn Kind en Ik van Exodus. In hoeverre deze activiteiten in de praktijk ook zo functioneren, is niet duidelijk. Er is in beperkte mate sprake van onderlinge samenwerking en doorverwijzing. Zo komen Perspectief Herstelbemiddeling en de Eigen Kracht Centrale aan bod in herstelgerichte cursussen en geven verschillende medewerkers van externe organisaties aan dat zij naar Perspectief Herstelbemiddeling verwijzen als een gedetineerde behoefte heeft aan contact met het slachtoffer:

In sommige gevallen als iemand zegt 'dat zou ik echt wel willen' dan brengen wij dat in bij Perspectief Herstelbemiddeling en die pakken dat dan verder op. Soms ondersteunen we dan daar nog bij. Die bemiddeling zelf doen wij niet, dat is echt wat Perspectief Herstelbemiddeling doet. (Medewerker Gevangenzorg)

Wel stelt een respondent dat doorverwijzingen veelal plaatsvinden op basis van persoonlijke relaties en dat structurele samenwerking weinig voorkomt.

Samenwerking met PI's

Medewerkers van externe organisaties werken afhankelijk van de PI met verschillende detentiemedewerkers samen. Bijna alle respondenten van externe organisaties noemen herstelconsulenten en geestelijk verzorgers als medewerkers met wie zij veel contact hebben en goed samenwerken. Volgens meerdere respondenten wordt de samenwerking bevorderd door de aanwezigheid van een medewerker bij wie herstelwerk belegd is, of die herstelgerichte detentie een warm hart toedraagt. Ook case-managers en medewerkers van het re-integratiecentrum (RIC) worden enkele keren genoemd. Zo geeft Gevangenzorg aan dat zij altijd contact opnemen met de case-manager voorafgaand aan deelname aan een SOS-cursus of bezoektraject. Medewerkers op de werkvloer (PIW'ers en in mindere mate casemanagers) zijn vaker niet bekend met externe organisaties en hebben volgens respondenten ook minder interesse in herstel.

Respondenten hebben het idee dat ze redelijk bekend zijn in de inrichtingen. Toch blijft het voorkomen dat een medewerker nog niet eerder van een organisatie of activiteit gehoord heeft. Daarnaast is het gezien het grote aantal organisaties en activiteiten de vraag of medewerkers altijd weten welk aanbod bij welke organisatie hoort. Respondenten onderstrepen daarom het belang van een goede zichtbaarheid van de organisatie in de inrichting, niet alleen bij het management maar ook op de afdelingen. Korte lijstjes zijn belangrijk, net als vaak 'het gezicht laten zien'.

3.3 Herstel in de Wet straffen en beschermen

In de Wet senb (ingevoerd per 1 juli 2021) is een aantal aanknopingspunten voor herstel opgenomen. Bij beslissingen over detentiefasering⁶¹ of voorwaardelijke invrijheidsstelling (v.i.) kunnen – naast andere criteria – activiteiten op het gebied van herstel, zoals deelname aan herstelbemiddeling of herstelgerichte cursussen, worden meegenomen. Deze activiteiten kunnen als re-integratiedoel worden opgenomen in het D&R-plan. Herstel vloeit hiermee indirect uit de nieuwe wet voort: gedetineerden kunnen niet verplicht worden aan herstel te werken, maar wanneer zij ervoor kiezen dit te doen kan het wel voordelen voor hen hebben.

Hoewel de wet ten tijde van de interviews nog niet was ingevoerd, geven verschillende respondenten aan te verwachten dat met de invoering herstel een grotere rol zal gaan spelen in het detentietraject. Met name inrichtingen die aangeven tot nu toe weinig met herstelgerichte detentie te doen, noemen de nieuwe wet als stimulans om dit thema op te pakken. Omdat herstel kan worden meegewogen wanneer een gedetineerde een aanvraag doet voor detentiefasering of v.i., moeten detentiemedewerkers hier al eerder informatie over inwinnen. Dit biedt gedetineerden de kans om positief gedrag te laten zien.

Detentiemedewerkers verwachten dan ook dat met name herstel met slachtoffers meer dan voorheen een aandachtspunt zal zijn in de gesprekken die casemanagers met gedetineerden voeren:

[Met de invoering van de wet] is het een onderdeel geworden van de traject-gesprekken (...) Het is een heel vrijblijvend aandachtspunt dat we wel aanstippen om bewustwording bij de gedetineerde [te creëren], dat het in ieder geval bespreekbaar is. (Casemanager)

Ook herstel met het eigen netwerk komt meer op het netvlies van casemanagers. Waar er voorheen niet altijd informatie beschikbaar was over het sociale netwerk van de gedetineerde, moet dit nu worden meegenomen in de risicoscreener die aan het begin van de detentie wordt ingevuld (zie ook De Vries Robbé et al., 2021). Respondenten verwachten dat het netwerk hierdoor vaker aan bod zal komen in gesprekken:

Het is wel iets waar ik (...) meer naar vraag. Omdat ik het nu in moet vullen, ik wil daar ook geen onzin inzetten. Het is toegevoegd aan mijn gesprekken en aan mijn intakes, dus ik krijg er wel steeds meer zicht op. (Casemanager)

Ook het Expertisecentrum K I N D geeft aan dat zij sinds de invoering van de wet meer vragen krijgen van casemanagers over herstel met het netwerk.

Andere respondenten verwachten juist dat de nieuwe wet in ieder geval op korte termijn niet zal leiden tot meer aandacht voor herstel. Zij geven aan dat de wet voor casemanagers veel extra administratief werk met zich meebrengt, waardoor zij mogelijk minder tijd overhouden om daadwerkelijk met gedetineerden in gesprek te gaan. Bovendien is de verwachting van sommige respondenten dat de informatieverzameling zich voornamelijk zal beperken tot de 'harde', feitelijke informatie en dat er minder aandacht zal zijn voor hoe gedetineerden zelf aankijken tegen het delict en hun slachtoffer(s). Daarnaast zou de nieuwe wet leiden tot stress onder gedetineerden

⁶¹ Detentiefasering houdt in dat de gedetineerde geleidelijk meer vrijheden krijgt binnen detentie. Gedetineerden kunnen bijvoorbeeld in een minder beveiligd regime worden geplaatst.

over wanneer en onder welke voorwaarden zij met verlof en v.i. kunnen. Hierdoor zouden ze mogelijk minder bereid zijn deel te nemen aan herstelgerichte interventies.

Enkele respondenten ten slotte zijn principieel tegenstander van herstel als criterium in de beoordeling van gedetineerden. Zij menen dat gedetineerden hierdoor minder intrinsiek gemotiveerd zullen zijn en zich vooral zullen laten leiden door de wens om eerder vrij te komen. Daarnaast geven met name geestelijk verzorgers aan dat spreken over herstel van gedetineerden vraagt dat zij zich kwetsbaar opstellen. Zij betwijfelen of de hiervoor benodigde vertrouwelijkheid te realiseren is wanneer over deze gesprekken wordt gerapporteerd en gedetineerden hier ook op kunnen worden beoordeeld.

3.4 Samenvatting

In dit hoofdstuk is het beleid op het gebied van herstelgerichte detentie in de PI's en de implementatie hiervan beschreven. Er is een beeld geschetst van de detentie-medewerkers die zich met herstelgerichte detentie bezighouden en van de externe organisaties die herstelgerichte interventies aanbieden. Ook is kort ingegaan op de mogelijke effecten van de per 1 juli 2021 ingegane Wet senb.

3.4.1 *Herstelgerichte detentie in beleid*

Herstelgerichte detentie is op het moment van onderzoek nog niet verankerd in het beleid van PI's. Vrijwel alle instellingen hebben een herstelplan opgesteld waarin zij aangeven hoe zij slachtofferbewustzijn en herstel in hun inrichting wilden bevorderen. Deze herstelplannen hebben echter weinig tot geen navolging gekregen. Volgens respondenten liggen hier enerzijds praktische redenen aan ten grondslag, zoals sluitingen of fusies van inrichtingen, hoog personeelsverloop of de complexiteit van de organisatie en detentiepopulatie. Anderzijds komen ook drie meer algemene knelpunten naar voren.

- Breed draagvlak voor herstelgerichte detentie onder medewerkers blijkt in de praktijk onvoldoende aanwezig. Op de werkvloer is er onvoldoende kennis over wat herstel inhoudt en hoe medewerkers dit kunnen integreren in hun dagelijks werk, onder een deel van het personeel bestaat weerstand. Na directiewisselingen kunnen prioriteiten verschuiven of plannen worden uitgesteld.
- PI's worstelen met de vormgeving van herstelgerichte detentie in de uitvoering. Veel respondenten geven aan behoefte te hebben aan meer financiële middelen zodat een medewerker kan worden aangesteld die specifiek is belast met het thema herstel. In enkele inrichtingen is hier intern geld voor vrijgemaakt.
- Herstelgerichte interventies worden meestal niet inrichtingsbreed geïmplementeerd maar vooral op 'reguliere' gevangenisafdelingen en in mindere mate het HvB. Op afdelingen waar intensieve zorg- of behandeltrajecten worden gevolgd, die zwaarder beveiligd zijn of waar gedetineerden maar kort verblijven, wordt nog betrekkelijk weinig gekeken naar mogelijkheden voor herstel.

3.4.2 *Organisatie van herstelgerichte detentie*

In Arnhem, Nieuwegein, Nieuwersluis en Veenhuizen zijn herstelconsulenten actief die het beleid op het gebied van herstel mede vormgeven en dit beleid ook uitvoeren. In Middelburg is een 'casemanager herstel' aangesteld die gedetineerden begeleidt bij herstelgerichte trajecten, herstelgerichte activiteiten organiseert en contact onder-

houdt met externe organisaties. De PI's Achterhoek, Almelo en Dordrecht hebben aandachtsfunctionarissen of ambassadeurs herstelgericht werken. In de meeste inrichtingen is herstelgerichte detentie niet bij een persoon of enkele personen belegd, veelal om financiële redenen. Hier zijn het vaak geestelijk verzorgers of casemanagers die doorverwijzen en soms zelf ook herstelgerichte gesprekken voeren. In sommige PI's zijn ook re-integratietrainers betrokken bij het geven van herstelgerichte cursussen. PIW'ers, specifiek mentoren, zijn alleen incidenteel betrokken. Respondenten geven aan dat zij een signalerende en doorverwijzende functie kunnen hebben, maar dat onder deze groep nog weinig draagvlak voor herstel bestaat.

PI's werken bij het aanbieden van herstelgerichte interventies samen met externe non-profit organisaties. Daarnaast zijn er een aantal samenwerkingsverbanden met hogescholen. Externe organisaties bieden een grote verscheidenheid aan interventies aan gericht op zelfherstel, herstel met het eigen netwerk en herstel met slachtoffers. Activiteiten overlappen deels maar kunnen ook complementair zijn, incidenteel wordt ook samengewerkt of naar elkaar doorverwezen. Externe organisaties hebben – afhankelijk van de organisatie en de PI – voornamelijk contact met herstelconsulenten en geestelijk verzorgers, en soms met casemanagers en medewerkers van het RIC. Beschikbaarheid van één op herstel gerichte contactpersoon vergemakkelijkt het contact. Respondenten hebben het idee dat ze redelijk bekend zijn in detentie-inrichtingen.

3.4.3 *Wet straffen en beschermen*

Ten tijde van het onderzoek waren PI's bezig met de voorbereidingen voor de ingang van de Wet straffen en beschermen per 1 juli 2021. Voorzien wordt dat met de invoering van deze wet herstel een grotere rol zal gaan spelen gedurende het detentietraject, met name in de trajectgesprekken van casemanagers. De extra werklast die gepaard gaat met de nieuwe wet kan echter ook tot minder aandacht voor herstel leiden.

4 Herstelgerichte interventies in penitentiaire inrichtingen

Dit hoofdstuk bespreekt de herstelgerichte interventies die worden aangeboden in de verschillende PI's (onderzoeksvraag 2) en de meerwaarde en knelpunten van de inzet van deze interventies (onderzoeksvraag 3). We kijken hierbij alleen naar (groeps)cursussen of gestructureerde (bemiddelings)trajecten en niet naar individuele gesprekken die worden gevoerd door bezoeker-vrijwilligers of detentiemedewerkers. Ook eenmalige initiatieven, zoals het uitnodigen van een ervaringsdeskundige voor een lezing, of initiatieven die op detentiepersoneel zijn gericht in plaats van op gedetineerden worden niet meegenomen. Interventies die niet direct gericht zijn op het delict, het slachtoffer of het eigen netwerk (zoals samenwerkingen met organisaties op het gebied van verslavingszorg of geestelijke gezondheidszorg) en interventies die pas aanvangen na detentie (zoals plaatsing in een instelling voor begeleid wonen) nemen we ook niet mee.

Waar interventies in de literatuur en het inrichtingsbeleid worden ingedeeld aan de hand van verschillende pijlers van herstel (zie hoofdstuk 2 en 3), zien we in de organisatiepraktijk een onderscheid tussen enerzijds herstelgerichte cursussen (paragraaf 4.1) en anderzijds bemiddeld contact tussen gedetineerde en slachtoffer of tussen de gedetineerde en het eigen netwerk (paragraaf 4.2). Daarnaast bespreken we herstelgerichte afdelingen (paragraaf 4.3) en overige interventies (paragraaf 4.4). Paragraaf 4.5 bespreekt de door respondenten gesignaleerde meerwaarde en knelpunten van de inzet van herstelgerichte interventies. Paragraaf 4.6 vat de bevindingen kort samen.

4.1 Herstelgerichte groepscursussen

In principe worden in iedere PI twee landelijke cursussen aangeboden waar herstel onderdeel van uitmaakt.⁶² Het gaat om de basiscursus re-integratie *Aan de Bak!* – met een onderdeel gericht op zelfherstel – en de cursus *Sociaal Netwerk en Relaties* met een onderdeel gericht op herstel met het eigen netwerk. Daarnaast bieden vrijwel alle PI's een of meer andere herstelgerichte groepscursussen aan (tabel 3).

Achttien inrichtingen bieden naast *Aan de Bak!* een cursus aan op het gebied van zelfherstel. In negen PI's is dit de interne cursus *Puinruimen* en in twaalf PI's de door Gevangenzorg gegeven *SOS-groeps*cursus (drie inrichtingen bieden beide aan).⁶³ In Heerhugowaard wordt de interne cursus *Lef Hebben* gegeven; deze cursus is ontwikkeld door een geestelijk verzorger van deze PI. Deze drie cursussen zijn vergelijkbaar qua opzet en inhoud. Daarnaast zijn enkele PI's bezig met het zelf of in samenwerking met externe partners ontwikkelen van cursussen. In PI Alphen aan den Rijn wordt gewerkt aan een versie van *Puinruimen* voor gedetineerden die betrokken zijn bij de georganiseerde misdaad. In PI Middelburg wordt in samenwerking met de reclassering gewerkt aan een cursus voor gedetineerden in het HvB. Respondenten van twee inrichtingen geven aan dat zij geen van deze cursussen aanbieden. Voor PI Achterhoek geldt dat personeel getraind moet worden om

⁶² Er zijn enkele uitzonderingen, zo kwam het voor dat een cursus niet werd aangeboden omdat er op dat moment geen trainer beschikbaar was.

⁶³ In Veenhuizen en Zaanstad werden de cursus *Puinruimen* respectievelijk de *SOS-groeps*cursus ten tijde van de interviews nog niet aangeboden. Deze inrichtingen komen daarom verder niet aan bod bij de bespreking van de cursussen.

Puinruimen te kunnen geven, ten tijde van het interview was niet duidelijk of dit kon worden gerealiseerd. In de PI Grave is het door de doelgroep (arrestanten en voorlopig gehechten) lastig om langer lopende cursussen te organiseren.

Naast de algemene cursus *Sociaal Netwerk en Relaties* biedt het merendeel van de PI's nog andere cursussen aan die gericht zijn op herstel met het eigen netwerk. In alle gevallen gaat het om cursussen voor gedetineerde ouders.

De door Exodus gegeven cursus *Mijn Kind en Ik* voor vaders in detentie wordt in zeventien PI's aangeboden.⁶⁴ In twee PI's is de cursus in het verleden aangeboden, maar gebeurt dit inmiddels niet meer.

Voor gedetineerde moeders wordt de cursus *IKJIJWIJ (Humanitas)* gegeven in Nieuwersluis en Zuid-Oost (locatie Ter Peel) en de cursus *Betere Start* in Nieuwersluis. Beide cursussen richten zich op vrouwen aan het einde van hun detentie die na hun detentie weer de primaire opvoeder worden.⁶⁵ Daarnaast zijn er *Moeder-de-Gans* gespreksgroepen gericht op vrouwen aan het begin van hun detentie. Deze worden gegeven in Nieuwersluis, Zuid-Oost (locatie Ter Peel) en Zwolle.

Tabel 3 Aanbod van herstelgerichte groepscursussen in PI's

Interventies	PI's
Aan de Bak! (<i>DJI</i>)	Achterhoek, Almelo, Alphen a/d Rijn, Arnhem, Dordrecht, Grave, Heerhugowaard, Krimpen a/d IJssel, Leeuwarden, Lelystad, Middelburg, Nieuwegein, Nieuwersluis, Rotterdam, Sittard, Ter Apel, Veenhuizen, Vught, Zuid-Oost, Zwolle
Sociaal netwerk en relaties (<i>DJI</i>)	Achterhoek, Almelo, Alphen a/d Rijn, Arnhem, Dordrecht, Heerhugowaard, Krimpen a/d IJssel, Leeuwarden, Lelystad, Middelburg, Nieuwegein, Nieuwersluis, Rotterdam, Sittard, Ter Apel, Veenhuizen, Vught, Zuid-Oost, Zwolle
Puinruimen (<i>intern</i>)	Arnhem, Alphen a/d Rijn, Leeuwarden, Lelystad, Nieuwegein, Nieuwersluis, Ter Apel, ^a Veenhuizen (vanaf oktober 2021), Zwolle ^b
SOS groepscursus (<i>Gevangenezorg</i>) ^c	Almelo, Dordrecht, Krimpen a/d IJssel, Lelystad, Middelburg, Rotterdam, Sittard, Ter Apel, Vught, Zaanstad (vanaf oktober 2021), Zuid-Oost, Zwolle
Lef Hebben (<i>intern</i>)	Heerhugowaard
Mijn Kind en Ik (<i>Exodus</i>)	Achterhoek, Almelo, Alphen a/d Rijn, Arnhem, Dordrecht (vanaf oktober 2021), Heerhugowaard, Krimpen a/d IJssel, Leeuwarden, Lelystad, Nieuwegein, Rotterdam (vanaf oktober 2021), Sittard, Ter Apel (wordt opgestart), Veenhuizen, Vught, Zaanstad, Zwolle
IKJIJWIJ (<i>Humanitas</i>)	Nieuwersluis, Zuid-Oost
Moeder de Gans (<i>Humanitas</i>)	Nieuwersluis, Zuid-Oost, Zwolle
Betere Start (<i>Humanitas</i>)	Nieuwersluis, Zuid-Oost

a In Ter Apel heet de cursus *Road to Recovery*.

b In Zwolle staat de cursus bekend als *Strength*.

c *Gevangenezorg* biedt daarnaast individuele (vervolg)cursussen aan. Deze vinden in vrijwel alle PI's plaats.

Bron: Interviews detentiepersoneel en medewerkers externe organisaties.

⁶⁴ Daarnaast wordt de cursus aangeboden in JC Schiphol, deze inrichting wordt in dit onderzoek niet meegenomen (zie hoofdstuk 1). In Dordrecht, Rotterdam en Ter Apel werd *Mijn Kind en Ik* ten tijde van de interviews niet aangeboden. Deze inrichtingen komen daarom bij de bespreking van de cursus niet aan bod.

⁶⁵ www.nji.nl/nl/Download-NJi/Werkblad/Uitgebreide-beschrijving-Betere-Start.pdf.

4.1.1 *Aan de Bak!*

De cursus *Aan de Bak!* wordt in principe in alle PI's aangeboden aan gedetineerden in het begin van hun detentie. De cursus heeft tot doel gedetineerden inzicht te geven in hun gedrag en hen te motiveren om aan de slag te gaan met re-integratie. In zes groepsbijeenkomsten van maximaal twee uur formuleren de deelnemers concrete re-integratiedoelen en brengen ze belemmeringen en hulpbronnen in kaart. Hierbij richten ze zich op zeven thema's: de vijf basisvoorwaarden voor re-integratie,⁶⁶ het sociaal netwerk en herstel. Deelname staat open voor alle gedetineerden die problemen ervaren op ten minste een van de basisvoorwaarden en die ondersteuning nodig hebben om aan hun re-integratiedoelen te werken. Daarnaast moeten deelnemers de Reflector⁶⁷ hebben ingevuld en de Nederlandse taal afdoende beheersen.⁶⁸

De mate waarin tijdens de cursus aandacht wordt besteed aan herstel verschilt per inrichting. Deelnemers aan de cursus ontvangen informatie over beschikbare herstelgerichte interventies, maar hier wordt tijdens de bijeenkomsten niet altijd uitgebreid op ingegaan. Sommige respondenten geven aan dat herstel wordt 'aangestipt' of dat de cursus gedetineerden aan kan zetten om na te denken over de gevolgen van het delict. Twee respondenten geven aan dat zij aanmeldingen voor herstelbemiddeling hebben ontvangen naar aanleiding van deelname aan *Aan de Bak!* Respondenten van PI Veenhuizen geven zelfs aan dat *Aan de Bak!* in deze PI een vrij gebruikelijke 'route' naar herstelbemiddeling is. In deze inrichting wordt zelfherstel gezien als een belangrijk onderdeel van de cursus:

[De cursus gaat] over je kwaliteiten en valkuilen in relatie tot [het] delict. Er wordt ook [ingegaan op] normen en waarden vanuit je opvoeding, je levensvisie, je levenshouding, je missie in het leven, waar het mis is gegaan, delictgedrag, herhaling van delictgedrag, de mate van delict, dat komt allemaal in die cursus [aan bod]. Dus het is voor de jongens een hele zware en emotionele cursus.
(Trainer *Aan de Bak!*)

Respondenten zijn positief over de cursus. Deze positieve waardering wordt voornamelijk ingegeven door de vergelijking met de voorgaande cursus *Kiezen voor Verandering (KvV)*. Deelname aan *KvV* was een voorwaarde voor toegang tot het plusprogramma. Door dit min of meer verplichte karakter was een deel van de gedetineerden niet intrinsiek gemotiveerd, wat ook de sfeer in de groep niet ten goede kwam. Overigens merken respondenten op dat deelname aan *Aan de Bak!* weliswaar niet verplicht, maar ook niet geheel vrijblijvend is. Tijdens de cursus worden re-integratiedoelen opgesteld. Wanneer gedetineerden hier niet aan deelnemen, kan dit gevolgen hebben voor hun detentiefasering. Eén respondent geeft aan dat zij de gedetineerden in haar caseload standaard aanmeldt en hen niet vertelt dat de cursus niet verplicht is.

4.1.2 *Puinruimen*

Opzet en doelen van de cursus

De cursus *Puinruimen* wordt sinds 2004 aangeboden in verschillende PI's. Doelen van de cursus zijn volgens Zebel en collega's (2016) het op gang brengen van een bewustwordingsproces bij gedetineerden over de gevolgen van hun daden voor directe en

⁶⁶ De vijf basisvoorwaarden zijn een geldig identiteitsbewijs, woonruimte, werk en inkomen, het aanpakken van schulden en zorg (continueren van zorgtrajecten, afsluiten van een zorgverzekering).

⁶⁷ De Reflector is een digitale vragenlijst die in kaart brengt in hoeverre gedetineerden gemotiveerd zijn om na te denken over zichzelf en hun leven.

⁶⁸ Basistraining Re-integratie *Aan de Bak!* Informatieblad voor personeel.

indirecte slachtoffers, het nemen van verantwoordelijkheid hiervoor, en gedetineerden motiveren om iets van de aangedane schade te herstellen. De doelen die door respondenten in dit onderzoek worden genoemd, sluiten hier merendeels bij aan. Daarnaast worden nog enkele andere, gerelateerde doelen benoemd: het leren omgaan met schuldgevoelens, in contact komen met je gevoelens en reflecteren op je eigen gedragspatronen, uit de slachtofferrol stappen en gemotiveerd worden om te werken aan re-integratie.

Puinruimen bestaat uit tien groepsbijeenkomsten waarbij verschillende externe partijen worden uitgenodigd. Dit zijn onder meer reclasseringsorganisaties, Perspectief Herstelbemiddeling, de Eigen Kracht Centrale, voormalig gedetineerden en slachtoffers/nabestaanden. Ook worden filmpjes vertoond over de ervaringen van slachtoffers.⁶⁹ De eerste bijeenkomsten zijn meer informatief van aard. In de latere bijeenkomsten wordt meer ingegaan op confrontatie met het eigen handelen en reflectie op de gemaakte (directe en indirecte) slachtoffers. Eén respondent geeft aan dat hij de inhoud van de cursus heeft aangepast zodat ook in het begin meer aandacht is voor reflectie en confrontatie. Hierdoor is de cursus volgens hem effectiever geworden, maar wordt hij ook als zwaarder ervaren.

Doelgroep en selectie

In Arnhem, Nieuwegein, Nieuwersluis en Ter Apel wordt Puinruimen gegeven door de herstelconsulent van de inrichting. In Alphen aan den Rijn, Lelystad en Zwolle gebeurt dit door een geestelijk verzorger en een re-integratietrainer, in Leeuwarden door een kerngroep waar onder meer de geestelijke verzorging bij betrokken is. Potentiële deelnemers worden op verschillende manieren geïnformeerd over het bestaan van de cursus. De herstelconsulenten benaderen potentiële deelnemers veelal zelf. Zij komen regelmatig op de afdelingen en weten daarom voor welke gedetineerden Puinruimen geschikt zou kunnen zijn. Ook geeft een herstelconsulent aan dat zij door haar functie als re-integratietrainer weet welke gedetineerden extra ondersteuning kunnen gebruiken met betrekking tot herstel en bewustwording van het delict. Tijdens de cursus Aan de Bak! besteedt zij aandacht aan deze thema's en benoemt zij wat zij in haar rol als herstelconsulent hierin kan betekenen. In Leeuwarden worden gedetineerden tijdens de intake door de casemanager geïnformeerd over Puinruimen en ontvangen ze een informatiefolder, waarna ze zich via hun casemanager of mentor kunnen aanmelden. In Alphen aan den Rijn worden gedetineerden via de casemanager of rechtstreeks door de trainers benaderd. Daarnaast geven alle respondenten aan dat ook breder in de inrichting ruchtbaarheid wordt gegeven aan de cursus door flyers, posters, de kabelkrant en het intranet (voor personeel). Ook horen deelnemers van Puinruimen via mond-tot-mond reclame van andere gedetineerden.

In sommige inrichtingen wordt een intakegesprek gehouden, in andere inrichtingen geven respondenten aan dat zij al bekend zijn met de potentiële deelnemers en dat dit daarom niet nodig is. Er worden weinig formele selectiecriteria voor deelname gehanteerd; volgens respondenten is het belangrijkste doel van de selectie om een sfeer van vertrouwen in de groep te creëren. Om deze reden worden gedetineerden uitgesloten wanneer hun verblijf te kort is om alle bijeenkomsten mee te maken, bijvoorbeeld omdat ze maar een korte straf hebben of binnenkort vrijkomen. Ook tekenen gedetineerden een geheimhoudingsovereenkomst waarin zij beloven niet inhoudelijk met anderen over de cursus te spreken. Deelnemers die dit wel doen, kunnen uit de cursus worden gezet. Zedendelinquenten kunnen worden uitgesloten wanneer de verwachting is dat met hun deelname de veiligheid niet kan worden

⁶⁹ Zie Zebel et al. (2016) voor meer informatie over de doelen en inhoud van de cursus.

gegarandeerd of het groepsproces wordt verstoord. Zij worden dan eventueel doorverwezen naar een individuele SOS-cursus. Bereid zijn om te praten over het delict en in staat zijn om verantwoordelijkheid te nemen wordt belangrijk gevonden, maar is geen selectie criterium. Respondenten geven aan dat deelnemers hier tijdens de cursus aan kunnen werken, zij vinden het daarom belangrijk om deelname zo laagdrempelig mogelijk te houden.

Deelname aan Puinruimen wordt opgenomen in het D&R-plan van de gedetineerde (tenzij deze daar bezwaar tegen maakt) maar er wordt niet inhoudelijk over gerapporteerd. Enkele respondenten geven aan dat zij met de ingang van de Wet senb een uitgebreidere rapportage voor zich zien, waarbij deelname ook kan worden opgenomen als re-integratiedoel en daarmee een rol kan spelen bij beslissingen over detentiefasering. Dit is nu echter nog niet aan de orde, ook omdat veel cursussen vanwege corona tijdelijk stilliggen. Het komt incidenteel wel voor dat deelnemers materieel voordeel halen uit hun deelname aan Puinruimen. Eén respondent haalt het voorbeeld aan van een gedetineerde die een lagere straf kreeg opgelegd, onder meer omdat zijn deelname aan Puinruimen door de rechter werd gezien als teken van schuldbewustzijn.

Deelnemers en ervaringen

In overeenstemming met de eerdere bevindingen van Zebel en collega's (2016) blijkt uit onze interviews dat het aantal deelnemers aan Puinruimen beperkt is. De cursus heeft een relatief kleinschalige opzet: in Arnhem en Nieuwegein worden normaliter jaarlijks vijf cursussen gegeven, elk voor een groep van rond de tien gedetineerden. In 2020 waren dit er minder vanwege corona: twee in Arnhem en een in Nieuwegein. In Nieuwersluis worden jaarlijks drie cursussen gegeven voor onder normale omstandigheden ongeveer tien gedetineerden per keer, vanwege corona is de maximale groepsgrootte vastgesteld op zes. In Alphen aan den Rijn is de cursus recent van start gegaan, in de periode oktober 2020 – maart 2021 zijn hier twee cursussen gegeven. In Leeuwarden ligt de cursus momenteel geheel stil. Overigens is de inschatting van respondenten dat onder gedetineerden animo bestaat voor meer cursussen dan nu worden aangeboden.

Deelnemers aan de cursus vormen een diverse groep, waarbij ook gedetineerden die vastzitten voor zwaardere delicten goed zijn vertegenwoordigd. Volgens één respondent vormen zij zelfs de meerderheid. Wel geven respondenten aan dat gedetineerden uit de georganiseerde misdaad zich minder aangesproken voelen door de huidige opzet van Puinruimen, omdat hun slachtoffers vaak zelf in het criminele circuit zitten. Daarnaast kan praten over het delict en het betuigen van spijt door de zwijgcultuur binnen criminele samenwerkingsverbanden gevaarlijk zijn. In PI Alphen aan den Rijn is men momenteel bezig met het opzetten van een 'Puinruimen 2.0' specifiek voor gedetineerden uit de georganiseerde misdaad:

Je kunt [bij deze gedetineerden] niet aankomen met Perspectief Herstelbemiddeling. Want als je [met slachtoffers in gesprek gaat], teken je een doodvonnis voor jezelf of je familie. Dus dat doe je dan niet. Maar zij zitten – en daar komen wij tijdens Puinruimen achter – ook met allerlei gevoelens. Eigenlijk zou ik er wel uit willen stappen, maar ja, hoe moet je dat doen. Dat kan niet, je kunt er niet zomaar uit. Dus dat zijn we nu op de achtergrond aan het ontwikkelen, hoe we daar mee om moeten gaan. (Re-integratietrainer)

Uit de interviews komen verschillende kenmerken van de cursus naar voren die bijdragen aan het bereiken van de gestelde doelen. Allereerst is het groepsproces volgens respondenten van groot belang. Gedetineerden moeten zich veilig voelen om in de groep over hun delict te praten en kwetsbaarheid te tonen. Hierdoor kunnen ze leren van elkaars ervaringen. Niet iedereen is vooraf even gemotiveerd, maar een paar gemotiveerde deelnemers zijn in staat om de rest van de groep 'mee te nemen'. Verder geven respondenten aan dat het materiaal dat in de cursus wordt gebruikt, veel impact heeft. Dit is vooral zo waar het gaat om filmpjes of verhalen die de ervaringen van slachtoffers inzichtelijk maken. Tijdens de bijeenkomst worden deelnemers uitgedaagd zich in de positie van het slachtoffer te verplaatsen:

Er zit over het algemeen een spreekrechtbijeenkomst [in] waarbij ik ook filmpjes laat zien van mensen die gebruik hebben gemaakt van hun spreekrecht. Dat is bést heftig. Maar dan [doe ik] ook weer de terugkoppeling, van: wat nu als jij het slachtoffer zou zijn van jouw daad, van jouw misdrijf, zou je gebruikmaken van je spreekrecht en zo ja, wat zou je dan tegen jezelf zeggen? Dat zijn bijeenkomsten, die hakken er redelijk in. (Herstelconsulent)

Bij dit soort reflectieopdrachten wordt ook geappelleerd aan eigen ervaringen van slachtofferschap van de deelnemers. Deelnemers worden erkend in hun ervaringen van slachtofferschap, terwijl ze tegelijkertijd worden gestimuleerd om verantwoordelijkheid te nemen voor hun daderschap. Daarnaast geven respondenten aan dat zij tijdens bijeenkomsten ook hun eigen emoties laten zien en – in beperkte mate – zaken uit hun eigen leven delen. Hierdoor creëren ze een meer gelijkwaardige setting waarin deelnemers zich kwetsbaar durven op te stellen.

Opmaat naar andere vormen van herstel

Een aantal gedetineerden besluit naar aanleiding van Puinruimen om contact met het slachtoffer te zoeken, bijvoorbeeld middels een traject van Perspectief Herstelbemiddeling. Volgens één respondent zou het hierbij gemiddeld gaan om een à twee deelnemers per cursus. Vooral de sessies waarbij Perspectief Herstelbemiddeling zelf aanwezig is en de sessies waarbij gedetineerden geconfronteerd worden met slachtoffers of nabestaanden kunnen grote impact hebben en gedetineerden laten nadenken over contact met hun eigen slachtoffer:

[Deelnemers] zeggen ook vaak: 'Als de nabestaande een gesprek durft aan te gaan met de dader, wie ben ik dan om dat niet te durven met mijn slachtoffer?' Dus het brengt wel van alles in beweging. Dat wil niet per se zeggen dat ze aan het eind van het traject denken: 'ik ga in gesprek', maar (...) dat raakt hen wel. (Bemiddelaar Perspectief Herstelbemiddeling)

Het komt echter ook voor dat deelnemers juist naar aanleiding van contact met het slachtoffer de cursus Puinruimen gaan volgen, of pas op een later moment open staan voor contact. Puinruimen kan dan wel een positieve bijdrage leveren als onderdeel van een langer bewustwordingstraject, ook wanneer deelname niet direct resulteert in een bemiddelingstraject.

Opzet en doelen van de cursus

De cursus SOS (voluit: Spreken Over Slachtoffers, Schuld en Samenleving) is door Gevangenzorg ontwikkeld om met gedetineerden in gesprek te gaan over de gevolgen van criminaliteit. De cursus gaat over gevoelens van schuld, schaamte en spijt en daarnaast over slachtoffers, het nemen van verantwoordelijkheid en het goedmaken van toegebracht leed. Doelen van de cursus zijn het creëren van inzicht in de gevolgen van criminaliteit, het nemen van verantwoordelijkheid voor de eigen daden, het creëren van bewustzijn van en inlevingsvermogen in de positie van (directe en indirecte) slachtoffers, kennis van de mogelijkheden en meerwaarde van herstel en het zetten van een eerste stap in de richting van herstel (Zebel et al., 2016).

De cursus begint met een 'blik op jezelf', waarin wordt besproken wat belangrijke waarden zijn voor de deelnemer. Deelnemers gaan nadenken over belangrijke aspecten van hun leven en wat hen gemaakt heeft wie ze nu zijn. Het kijken van filmpjes wordt afgewisseld met een persoonlijke aanpak, waarbij langzaam de verbinding wordt gelegd met het gepleegde delict:

We hebben in het begin een rimpeldiagram [waarbij] we naar een delict kijken en dan de vraag stellen: wie waren allemaal betrokken bij het delict? Je hebt dader en slachtoffer, maar er zijn nog meer betrokkenen. (...) Gaandeweg proberen we dat steeds meer te betrekken op hun persoonlijke situatie, om bewustwording [te creëren over] wie allemaal betrokken zijn bij het delict. (Medewerker Gevangenzorg)

Vervolgens verschuift het accent naar het nemen van verantwoordelijkheid, bijvoorbeeld tijdens een sessie waarin een ex-gedetineerde in een filmpje over zijn eigen ervaringen vertelt. Hier wordt wederom een beweging gemaakt van het algemene naar de persoonlijke situatie. Halverwege de cursus komt een slachtoffer of nabestaande langs en hebben deelnemers de mogelijkheid vragen te stellen. Eén van de respondenten geeft aan dat dit vaak een keerpunt is in de cursus, waarna deelnemers gaan zien wat de impact van hun delict was, wie er allemaal bij betrokken waren en welke schade bij hen ontstaan is. Vervolgens wordt ingegaan op hoe deze schade hersteld kan worden. De cursus wordt afgerond met een symbolische 'daad van herstel'. Deelnemers presenteren wat herstel voor hen betekent aan de groep en aan gasten. Soms zijn ook detentimedewerkers zoals mentoren of geestelijk verzorgers aanwezig. Na afloop krijgen de gedetineerden een certificaat.

SOS wordt gegeven door vrijwilligers en getrainde leiders. De cursus kent verschillende modaliteiten. De meest voorkomende vorm is een groepscursus van acht bijeenkomsten. Hieraan nemen tussen de vier en twaalf gedetineerden deel. Deze groepscursus wordt momenteel aangeboden in de PI's Almelo, Dordrecht, Krimpen aan den IJssel, Lelystad, Middelburg, Rotterdam, Sittard, Ter Apel, Vught, Zuid-Oost en Zwolle. JC Zaanstad start in het najaar van 2021 met een groepscursus. Daarnaast is er een kortere groepscursus van drie bijeenkomsten (SOS meetings) voor gedetineerden in het HvB (in Almelo, Rotterdam en Zuid-Oost)⁷⁰. Ook zijn er in de PI Lelystad gespreksgroepen voor arrestanten en kortgestraften, waarbij twee vrijwilligers eens per week langskomen. Ten slotte zijn er individuele SOS-cursussen die in principe in elke PI georganiseerd kunnen worden, en kunnen gedetineerden na de

⁷⁰ In 2019 werd de SOS meeting ook georganiseerd in Veenhuizen, het is onduidelijk of dit in de toekomst weer zal plaatsvinden.

SOS-cursus nog een individuele vervolgcursus volgen.⁷¹ Tenzij anders aangegeven bespreekt deze paragraaf de ervaringen die zijn opgedaan met de SOS-groeps cursus.

Doelgroep en selectie

SOS is gericht op volwassen gedetineerden.⁷² In het verleden is de SOS-cursus ook in jeugddetentie gegeven, maar sinds de JJI's met DAPPER werken is deze cursus geen onderdeel meer van het aanbod in jeugddetentie. Respondenten van Gevangenzorg geven aan dat het belangrijk is dat deelname vrijwillig is en dat de deelnemer Nederlands verstaat. Ook is het voor de groeps cursus belangrijk dat een gedetineerde nog acht weken in detentie is, zodat hij niet halverwege de cursus uitvalt. Zware psychische problematiek en bepaalde delicten (met name zeden) vormen een contra-indicatie. Deze gedetineerden kunnen wel een individuele SOS-cursus volgen. In sommige PI's wordt de SOS-groeps cursus aangeboden in zowel het HvB als op de reguliere gevangenisafdelingen, in andere alleen op de gevangenisafdelingen.

De werving van gedetineerden verschilt per inrichting. In sommige PI's doen vrijwilligers van Gevangenzorg dit zelf in het RIC of op de afdeling, in andere gebeurt dit in samenwerking met casemanagers of geestelijk verzorgers. In overleg met de PI kan voorafgaand aan de cursus een intake door Gevangenzorg plaatsvinden, waarin de verwachtingen van zowel de gedetineerde als de cursusleider besproken worden. De ervaring is dat de intake uitval tegen kan gaan omdat een beeld geschetst wordt van de inhoud van de cursus en de toegevoegde waarde voor gedetineerden. Ook kan de cursusleider duidelijk maken dat de verwachting is dat de gedetineerde gemotiveerd deelneemt. De cursusleiders weten vooraf niet wat de deelnemers gedaan hebben en hebben ook geen dossierkennis. Hierdoor gaan zij de cursus onbevooroordeeld in.

Aanmeldingen moeten veelal worden goedgekeurd door het multidisciplinair overleg (MDO)⁷³ in de PI, waarbij de motivatie en groepsgeschiktheid van gedetineerden worden beoordeeld. Volgens detentiemedewerkers is dit een lichte toets: het feit dat de gedetineerde zich heeft aangemeld, zou al aantonen dat deze gemotiveerd is. Sommigen maken wel onderscheid tussen goede en verkeerde motivaties. Verkeerde motivaties zijn volgens detentiemedewerkers wanneer gedetineerden meedoen als tijdverdrijf, met het doel persoonlijke aandacht te krijgen van de trainer of in de hoop op strafvermindering. Deze gedetineerden worden niet per definitie uitgesloten omdat detentiemedewerkers de cursus ook zien als een kans voor persoonlijke groei. Wanneer er twijfel is over de motivatie van gedetineerden, zijn ze daarom geneigd iemand toch te laten deelnemen:

Respondent: Wij zeggen altijd als je [wil deelnemen] voor strafvermindering, dat is een zeer slecht argument.

Interviewer: Maken jullie daar dan ook een selectie in (...)?

Respondent: Als het gaat over de cursus, dan mag hij meedoen. Wellicht dat hij ernaar toe groeit, daar is die cursus ook op gericht. Op zelfinzicht. (Geestelijk verzorger)

In één inrichting speelt het gedrag van gedetineerden wel een rol; in de praktijk betekent dit dat alleen gedetineerden in het plusprogramma in aanmerking komen

⁷¹ Wanneer alle modaliteiten worden meegerekend, was Gevangenzorg in de periode 2017-2020 actief in negen (2017), dertien (2018), veertien (2019) en elf (2020) PI's.

⁷² Momenteel loopt er ook een pilot voor gedetineerden in tbs-klinieken.

⁷³ In een MDO bespreken medewerkers van de PI elke zes weken de voortgang van het D&R-plan. Ook wordt besproken of de gedetineerde in aanmerking komt voor promotie naar een programma met meer vrijheden of voor verlof.

voor deelname. Respondenten van de overige inrichtingen waar SOS wordt aangeboden, geven aan dat dit geen selectie criterium is. Soms worden volgens een medewerker van Gevangenzorg zelfs uitzonderingen gemaakt, waardoor bijvoorbeeld een gedetineerde die in een isoleercel is geplaatst toch aan de SOS-cursus mag deelnemen.

In de meeste inrichtingen wordt deelname aan SOS opgenomen in het D&R-plan, maar zonder dat hier een inhoudelijke terugkoppeling aan vastzit. Vanuit Gevangenzorg vindt geen inhoudelijke terugkoppeling op detailniveau plaats, wel kan informatie over het gedrag van de deelnemer worden teruggekoppeld. Daarnaast vullen deelnemers een evaluatieformulier in dat wordt opgestuurd naar de casemanager. Deelname heeft geen directe (positieve) gevolgen voor de gedetineerde, maar mogelijk wel indirecte:

Je moet het echt zien als investering in jezelf. Als iemand die [de SOS-cursus] heeft gevolgd gedragsverandering doormaakt waardoor hij in aanmerking komt voor andere trajecten, dan is dat een logisch gevolg [van de deelname]. Maar het is niet een soort beloning, de beloning is dat je groeit en inzichten gaat krijgen.
(Plv. hoofd D&R)

Deelnemers en ervaringen

Volgens Gevangenzorg bestond voor corona meer vraag naar de SOS-cursus dan de organisatie aankon. De inrichtingen die de SOS-groeps cursus aanbieden, geven aan dat dit normaliter een paar keer per jaar gebeurt. Eén respondent merkt hierbij op dat zij de SOS-cursus graag vaker zou willen aanbieden omdat er veel behoefte aan is maar dat de PI hier maar beperkt budget voor heeft. Tabel 4 laat het totale aantal cursussen en deelnemers in de periode 2017-2020 zien. De meeste deelnemers die starten, maken de cursus ook af. De ervaring van Gevangenzorg is dat de intake bijdraagt aan een lagere uitval gedurende de cursus.

Tabel 4 Aantal SOS-cursussen en deelnemers in 2017-2020

Cursussen	2017	2018	2019	2020	Totaal
SOS Groeps cursus	16 (119 deelnemers)	13 (108 deelnemers)	14 (120 deelnemers)	5 (42 deelnemers)	48 (389 deelnemers)
SOS Individueel	19	37	23	20	99
Meetings (HvB)	2 (20 deelnemers)	5 (54 deelnemers)	8 (68 deelnemers)	0	15 (142 deelnemers)
SOS Gespreksgroepen	102 (818 deelnemers)	99 (677 deelnemers)	102 (780 deelnemers)	20 (162 deelnemers)	323 (2.437 deelnemers)

Bron: Gevangenzorg Nederland

Tijdens corona waren de groeps cursussen veelal niet mogelijk. Wel liepen de aanmeldingen redelijk door, met name in PI's waar de technische mogelijkheden beter zijn. Daar waar de technische zaken minder goed georganiseerd zijn, was ook Gevangenzorg minder zichtbaar. Individuele cursussen via videoverbinding konden wel doorgaan. Een medewerker van Gevangenzorg geeft aan dat het gaat om het proces aangaan met de gedetineerde en dat dit – indien nodig – ook digitaal mogelijk is. Voor een deel van de gedetineerden is een digitale cursus echter minder geschikt, bijvoorbeeld voor gedetineerden met een licht verstandelijke beperking.

Hoewel Gevangenzorg een christelijke signatuur heeft, is de SOS-cursus niet vanuit een levensbeschouwelijke insteek opgezet. Detentimedewerkers geven dan ook aan

dat de cursus een brede groep deelnemers trekt, zowel wat betreft (levensbeschouwelijke) achtergrond als delict en strafduur. Respondenten in inrichtingen waar SOS ook in het HvB wordt aangeboden, geven aan dat juist deze groep vaak deelneemt omdat zij nog betrekkelijk veel bezig zijn met het slachtoffer, terwijl dit voor langgestraften vaker zou voelen als een 'gepasseerd station'. Door andere respondenten wordt juist gesteld dat gedetineerden in het HvB nog vooral bezig zijn met hun strafproces en niet zozeer met het slachtoffer.

Volgens Gevangenzorg wordt de inzet van vrijwilligers zeer gewaardeerd door de deelnemers. Voor sommige gedetineerden kan het zelfs een extra motivatie zijn om te blijven komen. Daarnaast werkt het drempelverlagend: vrijwilligers worden meer als gelijken gezien dan professionals, doordat zij zich kwetsbaar opstellen en met de gedetineerden meedoen aan de opdrachten.

Opmaat naar andere vormen van herstel

Deelname aan SOS kan de opmaat vormen voor een herstelbemiddelingstraject; respondenten uit de PI's spreken hierbij over een of twee deelnemers per cursus. Daarnaast geeft een medewerker van Gevangenzorg aan dat deelname aan SOS ook aanleiding kan vormen tot het herstellen van de banden met het eigen netwerk van de gedetineerde. Twee respondenten benoemen het naar hun mening lage aantal bemiddelingstrajecten dat voortkomt uit SOS expliciet als nadeel. Zij zien SOS als opmaat naar herstel met het slachtoffer, en hebben het idee dat er tijdens de cursus meer gedaan kan worden om deelnemers hiertoe te motiveren:

[Deelnemers] moeten aan het einde van de training een daad van herstel doen (...)
Bij de SOS-cursus [zijn] negen van de tien daden van herstel gericht op herstel met zichzelf of het eigen netwerk. Zelden, heel af en toe, komt er een vervolg naar Perspectief Herstelbemiddeling uit voort. Dat vind ik gek als je ziet wat voor training het is. Daar zou ik meer resultaat uit willen halen, ik ben er echt van overtuigd dat er meer mogelijk is dan wat er nu uitkomt. (Plv. vestigingsdirecteur)

Gevangenzorg biedt zelf ook mogelijkheden voor een vervolg op de individuele of groepscursus in de vorm van een vrijwilliger die nagesprekken kan voeren. Ook kan een individuele vervolgcursus (SOS Follow Up) worden gevolgd die dieper ingaat op thema's als wraakgevoelens of slachtoffers. Beide vormen kwamen de afgelopen jaren met enige regelmaat voor (tabel 5). Ook buiten detentie kan bijvoorbeeld vanuit een verslavingskliniek of andere instelling een vervolgcursus worden gevolgd.

Tabel 5. Aantal deelnemers aan een vervolg op een SOS-cursus in 2017-2020

	2017	2018	2019	2020	Totaal
SOS Follow Up	9 ^a	12	25	7	53
SOS Nazorggesprekken ^b	-	-	30	8	38

a In dit jaar is de Follow Up cursus ontwikkeld.

b Het aantal SOS Nazorggesprekken wordt vanaf 2019 bijgehouden.

Bron: Gevangenzorg Nederland

Opzet en doelen van de cursus

De cursus Lef Hebben is ontwikkeld door een geestelijk verzorger van PI Heerhugowaard en wordt daar sinds 1996 gegeven. De cursus bestaat uit tien groepsbijeenkomsten waarbij alternerend externen worden uitgenodigd, waaronder Perspectief Herstelbemiddeling, de Eigen Kracht Centrale, een ex-gedetineerde en een nabestaande. Na afloop van de cursus ontvangen deelnemers een certificaat.

Doelen van de cursus zijn het creëren van bewustwording over (directe en indirecte) slachtoffers, het leren omgaan met schuldgevoelens en hierover leren praten. De cursus is zo opgezet dat deelnemers eerst wordt gevraagd na te denken over de indirecte slachtoffers van hun delict, waarbij langzaam wordt toegewerkt naar het bespreekbaar maken van het directe slachtoffer:

Ik neem altijd het beeld van de steen in de vijver. Je gaat van de buitenste kring van degene die je gedupeerd hebt, tekort gedaan hebt, die zich van jou een slachtoffer voelt, steeds weer een beetje in de richting van het directe slachtoffer [van het delict]. Zo bouw ik het een beetje op. (Cursusleider Lef Hebben)

Deelnemers vinden het vaak makkelijker om na te denken over de gevolgen van hun delict voor indirecte slachtoffers, zoals hun familieleden. Vanuit dit perspectief vraagt de cursusleider hen vervolgens zich in te leven in de familie van het slachtoffer. Daarnaast geeft de cursusleider aan dat hij gedetineerden probeert zich te laten verplaatsen in het slachtoffer vanuit hun eigen eerdere ervaringen van slachtoffer-schap of door middel van een rollenspel waarin gedetineerden 'slachtoffer' en 'dader' spelen:

Ik begin mijn cursus altijd met een casus waarin de gedetineerde zelf slachtoffer is. Er wordt iets door jouw beste vriend uit je eigen huis of uit je cel gepikt. En jij wil de relatie met je vriend niet verbreken. Wat moet er dan gebeuren dat het goed komt? In de praktijk blijkt dat wanneer jou onrecht wordt aangedaan je wel precies weet hoe het goed gemaakt moet worden. (Cursusleider Lef Hebben)

Doelgroep en selectie

Gedetineerden worden geworven door de cursusleider zelf, die door zijn werk als geestelijk verzorger en de andere activiteiten die hij organiseert goed bekend is binnen de inrichting. Daarnaast worden mensen aangemeld door andere geestelijk verzorgers, casemanagers en mentoren. Wel is hier de ervaring dat een aantal medewerkers regelmatig doorverwijst, maar dat verreweg de meesten dit nooit doen. Deelname staat in principe open voor alle gedetineerden die voldoende Nederlands spreken. Gedetineerden die zijn veroordeeld voor een zedendelict kunnen deelnemen, al kan dit wel leiden tot spanningen in de groep. Deelnemers spreken af niet inhoudelijk naar buiten te treden over de cursus; doen zij dit wel, dan kunnen ze worden uitgesloten. Deelname aan Lef Hebben wordt in principe niet geregistreerd, al kunnen deelnemers wel hun casemanager of mentor verzoeken om dit op te nemen in hun D&R-plan. Op verzoek schrijft de cursusleider ook een beoordeling van hun deelname voor in hun dossier.

Deelnemers

De cursus wordt normaliter twee keer per jaar gegeven voor een groep van ongeveer twaalf deelnemers per keer; in 2020 lag dit vanwege corona stil. Gedurende de cursus

valt ongeveer de helft van de deelnemers af, omdat ze de cursus te confronterend vinden of vanwege overplaatsingen.

Veel deelnemers zijn veroordeeld voor relatief zware delicten. Dit heeft enerzijds te maken met de detentiepopulatie van PI Heerhugowaard, die relatief veel (levens-) langgestraften kent. Daders van zware delicten ervaren volgens de cursusleider ook relatief veel schuld- en schaamtegevoelens waarvan zij zich nauwelijks bewust zijn.

Lef Hebben kan de opmaat vormen voor contact met het slachtoffer via Perspectief Herstelbemiddeling of de Eigen Kracht Centrale. Volgens de cursusleider levert iedere cursus een aantal vervolgotrajecten op.

4.1.5 *Sociaal netwerk en relaties*

Sociaal netwerk en relaties is een groepscursus die na een pilotperiode in vier PI's vanaf 2018 landelijk is uitgerold. Doelen van de cursus zijn het krijgen van inzicht in het belang van een goed sociaal netwerk, leren hoe het sociaal netwerk kan worden verstevigd en/of uitgebreid en het ontwikkelen van vaardigheden om sociale contacten aan te gaan en te onderhouden.⁷⁴ In bredere zin wordt het onderhouden en versterken van het sociaal netwerk van gedetineerden gezien als belangrijke factor om re-integratie te bevorderen en recidive te voorkomen. De cursus staat open voor alle gedetineerden die hier behoefte aan hebben. Re-integratietrainers, casemanagers en/of mentoren kunnen gedetineerden adviseren om de cursus te volgen, deelname dient te worden besproken in het MDO. Voorafgaand aan de groepsbijeenkomsten is er een individuele intake waarin de behoeften en knelpunten worden gepeild.

De cursus zelf bestaat uit zes bijeenkomsten van twee uur, in een groep van drie tot acht deelnemers. In de bijeenkomsten wordt een analyse van het netwerk gemaakt en wordt ingegaan op de wijze van communiceren van deelnemers en hoe zij omgaan met conflicten. Ook wordt (waar van toepassing) ingegaan op het contact met kinderen, hierbij kan worden verwezen naar andere cursussen en activiteiten van vrijwilligersorganisaties. Aan het einde van de cursus wordt een netwerkplan gemaakt waarin de acties staan die gedetineerden willen uitvoeren om hun sociaal netwerk te verstevigen of uit te breiden. Tijdens de laatste bijeenkomst presenteert de deelnemer dit plan, hierbij wordt ook een persoon uit het eigen netwerk uitgenodigd. Deelnemers krijgen een certificaat van hun deelname. Eventuele actiepunten die voortkomen uit het netwerkplan kunnen worden opgenomen in het D&R-plan.

Sociaal netwerk en relaties wordt in de interviews weinig genoemd als herstelgerichte interventie. Mogelijk komt dit door de focus op het netwerk van gedetineerden in plaats van op het delict of op slachtoffers, waardoor respondenten minder snel de associatie met herstel maken. Respondenten die de cursus wel noemen, zijn vaak niet goed op de hoogte van de inhoud en organisatie ervan omdat zij er zelf niet rechtstreeks bij betrokken zijn. In PI Nieuwersluis wordt de cursus gegeven door de re-integratietrainer, die tevens herstelconsulent is. Zij benoemt de cursus nadrukkelijk als onderdeel van herstel doordat de deelnemers leren verantwoordelijkheid te nemen voor hun gedrag en de schade die zij hiermee berokkend hebben aan indirecte slachtoffers uit hun netwerk, bijvoorbeeld kinderen of ouders.

⁷⁴ Training Sociaal netwerk en relaties. Informatieblad voor personeel.

4.1.6 Ouderschaps cursussen

Verschillende PI's bieden cursussen aan waarbij gedetineerden kunnen werken aan herstel met hun kind(eren). Deze paragraaf bespreekt de cursus Mijn Kind en Ik (Exodus) voor gedetineerde vaders en de cursus IKJIJWIJ (Humanitas) voor gedetineerde moeders. Voor vrouwelijke gedetineerden wordt ook de cursus Betere Start en de gespreksgroep Moeder-de-Gans (Humanitas) aangeboden. Over deze cursussen hebben we vanuit de interviews onvoldoende informatie, deze komen daarom hier niet verder aan bod.

Mijn Kind en Ik

De cursus Mijn Kind en Ik kijkt met de gedetineerde naar hoe hij invulling kan geven aan zijn rol als vader in detentie. Centraal staat het herstel van de relatie tussen de gedetineerde en het kind en de gedetineerde leren kijken vanuit het perspectief van zijn kind(eren). De cursus bestaat uit acht bijeenkomsten die door een vrijwilliger verzorgd worden. Elke bijeenkomst draait om een ander thema, zoals de gevolgen van detentie, praten met het kind, verwachtingen over terugkeer, verantwoordelijkheden als vader en de opvoeding.⁷⁵ In principe worden de cursussen in groepsverband gegeven. Tijdens de coronapandemie werd vanuit PI's soms gevraagd om de cursus individueel aan te bieden. De geïnterviewde medewerker geeft aan dat dit waar het niet anders mogelijk was wel is gebeurd, maar dat ze het liever niet doen omdat juist het samen leren van toegevoegde waarde is voor de deelnemers.

Vanuit Exodus wordt aangegeven dat zedendelicten met een minderjarig slachtoffer en kindermishandeling uitsluitingsgronden zijn. Deelname is in dergelijke gevallen niet veilig voor de gedetineerde zelf, maar kan ook de veiligheid in de groep in gevaar brengen, bijvoorbeeld wanneer andere vaders een foto van hun kind willen laten zien. Daarnaast moet deelname voor het kind verantwoord zijn: de cursus heeft tot doel om het contact met het kind te stimuleren, maar dat is niet in alle gevallen het beste voor het kind. In Leeuwarden en Veenhuizen wordt Mijn Kind en Ik aangeboden via het project gezinsvoorziening (zie paragraaf 4.3). Gedetineerden die verblijven op de vadervleugel zijn verplicht deze cursus te volgen. In de overige inrichtingen worden geen verdere voorwaarden voor deelname gesteld, behalve dat de gedetineerde vader is of – in uitzonderingsgevallen – vader wordt. Respondenten geven aan dat waar het gaat om activiteiten met kinderen zij in het belang van het kind zo min mogelijk drempels willen opwerpen, zodat detentieschade zo veel mogelijk kan worden voorkomen.

Deelnemers worden geworven door vrijwilligers van Exodus of aangemeld door case-managers of geestelijk verzorgers. Ook zijn er posters en folders beschikbaar in RIC's. Geen van de respondenten geeft aan dat deelname wordt meegenomen in het D&R-plan van de gedetineerde.

Exodus geeft aan dat de cursus in de periode 2017-2020 in zeventien inrichtingen is aangeboden.⁷⁶ Het aantal cursussen per PI verschilt, dit is afhankelijk van de hoeveelheid beschikbare vrijwilligers en de aanmeldingen vanuit de PI. In totaal zijn de afgelopen vier jaar 70 cursussen gegeven, waaraan 426 vaders hebben meegedaan (tabel 6). In 2020 lag het aantal cursussen vanwege de coronamaatregelen beduidend lager.

⁷⁵ www.exodus.nl/sites/default/files/folder_mijn_kind_en_ik_06-2018.pdf.

⁷⁶ Inclusief JC Schiphol, deze inrichting is in dit onderzoek niet meegenomen.

Tabel 6 Aantal cursussen en deelnemers Mijn Kind en Ik, 2017-2020

	Totale aantal cursussen	Totale aantal deelnemers
2017	19	147
2018	27	118
2019	20	138
2020	4	23
Totaal	70	426

Bron: Registratiedata Exodus

Hoewel de cursus volgens de registratiecijfers van Exodus in vrijwel alle PI's wordt aangeboden, was dit lang niet altijd bekend bij de detentiemedewerkers met wie wij spraken. Een medewerker van Exodus geeft aan dat meestal met één contactpersoon wordt samengewerkt, waardoor andere medewerkers de cursus niet altijd kennen. Ook de directie van PI's is volgens haar niet altijd op de hoogte van het feit dat de cursus wordt georganiseerd.

Twee inrichtingen hebben in het verleden de cursus Mijn Kind en Ik aangeboden, maar zijn hier inmiddels mee gestopt. In één inrichting ontstond volgens een respondent van deze inrichting de verwachting onder gedetineerden dat zij tijdens de cursus tijd met hun kinderen zouden kunnen doorbrengen. Toen dit niet het geval bleek te zijn, nam de belangstelling sterk af.

In de andere inrichting ontstond weerstand onder de casemanagers omdat zij het gevoel hadden dat ze alle gedetineerden die vader waren moesten doorverwijzen, terwijl ze de cursus niet voor iedereen geschikt vonden. Zo zagen casemanagers geen toegevoegde waarde wanneer gedetineerden uit de ouderlijke macht waren ontzet. Exodus geeft aan dat in dergelijke gevallen deelname aan Mijn Kind en Ik kan bijdragen aan zelfherstel van de gedetineerde, ook wanneer er geen uitzicht is op terugkeer in het gezin.

De geïnterviewde medewerker van Exodus noemt verschillende redenen waarom gedetineerden meedoen aan Mijn Kind en Ik. Sommige vaders willen leren hoe ze anders om kunnen gaan met hun vaderschap en hoe zij hun vaderschap in detentie kunnen invullen. Voor anderen is deelname een manier om te laten zien dat zij zich inzetten voor het kind. Dit zijn bijvoorbeeld vaders met een contactverbod, of vaders die met het certificaat van de cursus aan de reclassering of Jeugdzorg willen laten zien dat zij hun best doen. Zij zijn primair gemotiveerd door de wens om weer contact met hun kinderen te hebben of dit contact uit te breiden.

Deelnemers zijn volgens respondenten over het algemeen zeer gemotiveerd. Wel kan de cursus als zwaar worden ervaren, volgens sommige respondenten als zwaarder dan cursussen die meer gericht zijn op het delict en slachtoffers. In de cursus worden gedetineerden niet alleen geconfronteerd met hun eigen tekortkomingen als ouder en hoe hun gedrag invloed heeft op hun kind(eren), maar indirect ook met hun eigen opvoeding:

De opvoeding die ze zelf gehad hebben is natuurlijk een spookbeeld. Je ouders hebben vastgezeten en jij bent verwaarloosd, en dan doe jij precies hetzelfde. Om daar dan een opening in te krijgen is enorm heftig. Daar haken veel jongens bij af merk ik, dat gaat te diep. (Geestelijk verzorger)

Wanneer deelnemers uitvallen, komt dit volgens deze respondent vaak door de emotionele zwaarte van de cursus. Daarnaast geeft hij aan dat in zijn ervaring gedetineerden met een (sub)culturele achtergrond waarbij het belangrijk is om de reputatie van de familie niet te schaden en niet tegenover buitenstaanders te praten over gezinsproblemen, minder geneigd zijn om deel te nemen.

IKJIJWIJ

De cursus IKJIJWIJ is ontwikkeld voor moeders aan het einde van hun detentieperiode. De cursus richt zich op het vergroten van de opvoedingsvaardigheden en inzicht krijgen in de eigen mogelijkheden.⁷⁷ Deelnemers worden bijvoorbeeld gevraagd hun kernkwaliteiten, valkuilen en uitdagingen te beschrijven. De geïnterviewde medewerker van Humanitas geeft aan dat het in essentie een communicatietraining is die de moeders helpt hun moederschap weer op te pakken als ze vrij zijn en terug bij hun kinderen komen.

IKJIJWIJ duurt tien weken en wordt gegeven in groepen van maximaal twaalf vrouwen. Na de vierde bijeenkomst krijgen alle vrouwen een coach. Er wordt gewerkt met een communicatiecirkel (ik hoor iets, wat voel ik, hoe wil ik reageren). De laatste bijeenkomst is feestelijk en de vrouwen ontvangen dan een certificaat. Opvallend is dat de cursus niet beschikbaar is voor vaders. Volgens de medewerker komt dit doordat vaders een andere aanpak nodig hebben, voor deze groep wordt meer gewerkt met maatjes en een-op-een contact.

Volgens de medewerker van Humanitas ervaren deelnemers de cursus als leerzaam. Zij geeft aan dat vrouwelijke gedetineerden vaak een negatief zelfbeeld hebben, de cursus is er onder meer op gericht om ook positieve kwaliteiten te belichten. Daarnaast geeft een medewerker van een PI aan dat vrouwen zich (meer dan mannelijke gedetineerden) gestigmatiseerd voelen door hun detentie, ook in hun rol als ouder.

De meeste gedetineerden die aan de cursus beginnen, maken deze ook af. In incidentele gevallen haken deelnemers af omdat ze de cursus te confronterend vinden.

4.2 Bemiddeld contact

Alle PI's bieden mogelijkheden voor bemiddeld contact met het slachtoffer (tabel 7). Wel zijn er grote verschillen in de frequentie van deze bemiddelingstrajecten: sommige respondenten geven aan dat deze slechts incidenteel voorkomen, in andere inrichtingen gebeurt dit regelmatig. Het merendeel van deze trajecten wordt begeleid door Perspectief Herstelbemiddeling; herstelconferenties via de Eigen Kracht Centrale en mediationtrajecten komen minder vaak voor.

Verder geven enkele detentiemedewerkers aan dat zij af en toe familieconferenties via de Eigen Kracht Centrale faciliteren. In PI Middelburg begeleidt de casemanager herstel zelf gesprekken tussen gedetineerden en hun familieleden. Gevangenzorg heeft in PI Krimpen aan den IJssel een pilot met laagdrempelige gespreksbegeleiding tussen gedetineerden en hun netwerk. Daarnaast is de indruk van sommige detentiemedewerkers dat ook andere vrijwilligers van externe organisaties soms bemiddelen tussen gedetineerden en hun netwerk; hier is echter weinig zicht op omdat dit niet structureel naar de inrichting wordt teruggekoppeld.

⁷⁷ Activiteitenmap Humanitas.

Tabel 7 Aanbod van bemiddeld contact in PI's

Interventies	PI's
Herstelbemiddeling (<i>Perspectief Herstelbemiddeling</i>)	Zaanstad ^a , Achterhoek ^a , Almelo, Alphen a/d Rijn, Arnhem, Dordrecht, Grave ^a , Heerhugowaard, Krimpen a/d IJssel, Leeuwarden, Middelburg, Nieuwegein, Nieuwersluis, Rotterdam, Sittard, Veenhuizen, Vught, Zuid-Oost, Zwolle ^a
Mediation in strafzaken (<i>mediationbureaus rechtbanken</i>)	Achterhoek ^a , Alphen a/d Rijn (in opstartfase), Arnhem ^a , Dordrecht ^a , Krimpen a/d IJssel ^a , Middelburg ^a , Nieuwegein ^a , Rotterdam ^a , Sittard ^a
Familie/herstelconferentie (<i>Eigen Kracht Centrale</i>)	Alphen a/d Rijn (in opstartfase) Arnhem, Heerhugowaard, Nieuwegein, Nieuwersluis, Veenhuizen
Eigen bemiddeling door medewerker PI (<i>intern</i>)	Middelburg
Pilot gespreksbegeleiding met het netwerk (<i>Gevangenzorg</i>)	Krimpen aan den IJssel

a Interventie is bekend bij de inrichting maar wordt volgens respondenten slechts incidenteel ingezet.

Noot: In dit overzicht zijn alleen PI's opgenomen waarvan we een of meerdere respondenten hebben gesproken (zie tabel 1).

Bron: Interviews detentiepersoneel en medewerkers externe organisaties

4.2.1 Herstelbemiddeling door Perspectief Herstelbemiddeling

In deze subparagraaf bespreken we de praktijk van herstelbemiddeling in detentie. Hiervoor maken we gebruik van registratiecijfers van Perspectief Herstelbemiddeling over de periode 2017-2020, interviews met drie bemiddelaars van Perspectief Herstelbemiddeling en interviews met medewerkers van PI's. We beperken onze bespreking tot volwassen gedetineerden; jeugdige gedetineerden komen aan bod in hoofdstuk 5.

Aantal herstelbemiddelingen

In de periode 2017-2020 zijn bij Perspectief Herstelbemiddeling in totaal 683 aanmeldingen voor herstelbemiddeling gedaan vanuit detentie (tabel 8). Het gaat hierbij alleen om aanmeldingen vanuit een PI of zelfaanmelding⁷⁸ door een volwassen gedetineerde dader. Aanmeldingen vanuit het slachtoffer of een andere partij (bijvoorbeeld Slachtofferhulp Nederland) konden niet worden meegenomen. Het totale aantal aanmeldingen waarbij de dader gedetineerd is, ligt dus nog iets hoger; Perspectief Herstelbemiddeling geeft echter aan dat dit niet heel vaak voorkomt.

Het totale aantal aanmeldingen is – behoudens een piek in aanmeldingen vanuit PI's in 2018 – betrekkelijk stabiel. Het aantal zelfaanmelders ligt in 2020 en 2019 wel duidelijk lager dan in eerdere jaren. Perspectief Herstelbemiddeling verklaart dit vanuit de wens van PI's om bemiddelingstrajecten zo veel mogelijk via medewerkers van de inrichting te laten verlopen.

Gedetineerden worden op verschillende manieren over de mogelijkheid van herstelbemiddeling geïnformeerd. In PI's die herstelgerichte cursussen zoals Puinruimen, SOS of Lef Hebben aanbieden, is herstelbemiddeling een mogelijke vervolgstap voor deelnemers. In mindere mate geldt dit ook voor andere cursussen, zoals Aan de Bak!

⁷⁸ Bij zelfaanmelding wordt de gedetineerde wel gevraagd een contactpersoon in de PI op te geven.

Gedetineerden ontvangen ook informatie over herstelbemiddeling tijdens de intake bij de casemanager en/of in het RIC, in gesprekken met geestelijk verzorgers of mentoren en door informatiefolders en informatie op de kabelkrant.

In 2020 is door Perspectief Herstelbemiddeling in samenwerking met DJI een op gedetineerden gerichte infographic uitgebracht, waarin in eenvoudige bewoordingen wordt uitgelegd wat herstelbemiddeling is en hoe gedetineerden zich kunnen aanmelden. Hierbij wordt verwezen naar het RIC voor meer informatie en naar case-managers, geestelijk verzorgers en mentoren als mogelijke aanmelders.⁷⁹

Ongeveer 89% van alle aanmeldingen over de jaren 2017-2020 is ook uitgezet naar een bemiddelaar. Dit percentage is lager voor zelfaanmelders (73%) dan voor aanmeldingen vanuit een PI (92%). Het niet uitzetten van aanmeldingen heeft veelal administratieve redenen, zoals dubbele aanmeldingen of het niet kunnen verkrijgen van de gegevens van het slachtoffer. In 2018 lag het percentage uitgezette aanmeldingen lager, zowel bij aanmeldingen vanuit PI's als zelfaanmelders. Dit had te maken met de invoering van de Algemene verordening gegevensbescherming (AVG) en een nieuwe werkwijze van het OM, waarbij het OM de slachtoffers benadert om te vragen of hun gegevens mogen worden uitgewisseld. Dit leidde in eerste instantie tot minder gegevensverstrekking van slachtoffers en daarmee ook tot minder uitgezette aanmeldingen.

Tabel 8 Totale aantal aanmeldingen voor herstelbemiddeling vanuit (volwassenen) detentie en het percentage aanmeldingen dat is uitgezet naar bemiddelaars, 2017-2020

Jaartal	Aanmeldingen PI (% uitgezet)	Zelfaanmelders (% uitgezet)	Totaal aanmeldingen (% uitgezet)
2017	107 (92%)	42 (79%)	149 (88%)
2018	178 (81%)	42 (67%)	220 (79%)
2019	152 (91%)	26 (73%)	178 (89%)
2020	151 (88%)	18 (72%)	169 (86%)
Totaal	558 (92%)	128 (73%)	683 (89%)

Bron: Registratiedata Perspectief Herstelbemiddeling

Aanmeldingen per inrichting

Tussen de verschillende PI's bestaat veel variatie in het aantal aanmeldingen. Waar sommige respondenten aangeven dat in hun inrichting regelmatig gedetineerden worden aangemeld, gebeurt dit in andere inrichtingen alleen incidenteel of zelfs vrijwel nooit. Ook de registratiecijfers laten grote verschillen tussen de inrichtingen zien.⁸⁰ Overigens moet hierbij worden opgemerkt dat het ook in inrichtingen waarin relatief veel wordt aangemeld, gaat om een beperkte groep gedetineerden. Tussen PI's varieert het totale aantal uitgezette aanmeldingen over de periode 2017-2020 tussen de 1 en 68.⁸¹ Daarnaast schommelt het aantal aanmeldingen per inrichting sterk door de jaren heen: inrichtingen die eerst niet of nauwelijks verwezen, doen dat een daaropvolgend jaar juist veel en andersom. Het aantal zelfaanmelders ligt structureel

⁷⁹ www.perspectiefherstelbemiddeling.nl/sites/default/files/2020-11/Infographic_Herstelbemiddeling%20voor%20gedetineerden_Perspectief%202020.pdf.

⁸⁰ Door sluitingen van inrichtingen waren niet alle PI's waarvan gegevens beschikbaar zijn de gehele periode operationeel. Daarnaast zijn er verschillen in capaciteit en populatie tussen inrichtingen.

⁸¹ PI's die in het geheel niet hebben aangemeld zijn hierin niet meegenomen.

lager, maar ook hier komt dit bij enkele inrichtingen (iets) vaker voor; het maximum over de periode 2017-2020 bedraagt 13.

In enkele PI's is een specifiek persoon – een herstelconsulent, casemanager, re-integratietrainer of geestelijk verzorger – belast met het faciliteren van herstelbemiddeling. Deze medewerker is dan contactpersoon voor alle trajecten in de inrichting. Volgens Perspectief Herstelbemiddeling zijn verschillen in het aantal aanmeldingen vooral terug te voeren op de aan- of afwezigheid van zulke specifieke medewerkers die belast zijn met verwijzing. Een kleine groep medewerkers is verantwoordelijk voor de bulk van de aanmeldingen. Wanneer zij stoppen of naar een andere inrichting overstappen, kan dit leiden tot relatief grote verschuivingen. Zoals een bemiddelaar stelt: *'[X, geestelijk verzorger] en [Y, herstelconsulent] zijn natuurlijk fanatiek. Die vinden het belangrijk, dus die leveren ook echt zaken aan, dat is ook hun werk. Zij zijn er dagelijks mee bezig, zeker [Y], die meldt gewoon aan.'*

In de registratiecijfers zien we inderdaad aanwijzingen voor de invloed van specifieke aanmelders. PI's Nieuwegein, Arnhem, Ter Apel en Vught waren in de jaren 2017-2020 koplopers wat betreft het aantal aanmeldingen. In Nieuwegein, Arnhem en Ter Apel was in deze periode een herstelconsulent werkzaam die de aanmeldingen regelt. In Vught is geen vast aanspreekpunt, wel betreft dit een relatief grote inrichting. De coronacrisis lijkt geen duidelijk effect te hebben gehad op het aantal aanmeldingen: dit was over de hele linie in 2020 niet lager dan in eerdere jaren. Bij sommige inrichtingen is een daling in aanmeldingen te zien, bij andere daarentegen nam het aantal aanmeldingen in 2020 juist toe. Dit was bijvoorbeeld het geval in Middelburg, waar in dat jaar een casemanager herstel werd aangesteld die onder meer herstelbemiddelingstrajecten begeleidt. Ook in Veenhuizen – waar recent een herstelconsulent is aangesteld – werden in 2020 fors meer aanmeldingen gedaan dan in eerdere jaren. De toename in aanmeldingen in deze PI's laat wederom zien dat wanneer een medewerker specifiek belast is met herstel, er ook meer wordt aangemeld.

Wanneer er geen aangewezen persoon is, worden gedetineerden veelal aangemeld door casemanagers en/of geestelijk verzorgers. Hierbij hangt het van de medewerker in kwestie en van de opstelling van de gedetineerde af in hoeverre mogelijkheden voor herstelbemiddeling actief worden verkend, en hoe vaak en op welke momenten dit gebeurt. Daarnaast zijn andere verschillen tussen inrichtingen mogelijk van invloed op de frequentie van aanmelden, zoals de grootte van de PI, het verloop en de detentiepopulatie. Zo huisvest PI Grave alleen gedetineerden die nog niet zijn afgestraft, op een arrestantenafdeling of HvB. Om deze reden wordt maar zeer beperkt verwezen naar Perspectief Herstelbemiddeling: niet alleen is MiS voor deze groep de voorliggende voorziening, ook is de gemiddelde verblijfsduur zeer kort. Hierdoor is personeel relatief veel bezig met administratie en is er weinig tijd om een band op te bouwen met gedetineerden en mogelijkheden voor herstel met hen te verkennen.

Type delicten

De uitgezette aanmeldingen hebben betrekking op een grote diversiteit aan delicten (figuur 1). Diefstal met (bedreiging van) geweld (22%) en levensdelicten⁸² (16%) komen het meest voor, gevolgd door zware geweldsdelicten (13%)⁸³. Een op de tien aanmeldingen (9%) betreft een zedendelict.⁸⁴ Onder de categorie overig valt onder

⁸² Moord, doodslag en dood door schuld; hierbinnen is doodslag de meest voorkomende categorie.

⁸³ Poging tot doodslag, zware mishandeling.

⁸⁴ Verkrachting, aanranding, ontucht, seksueel misbruik.

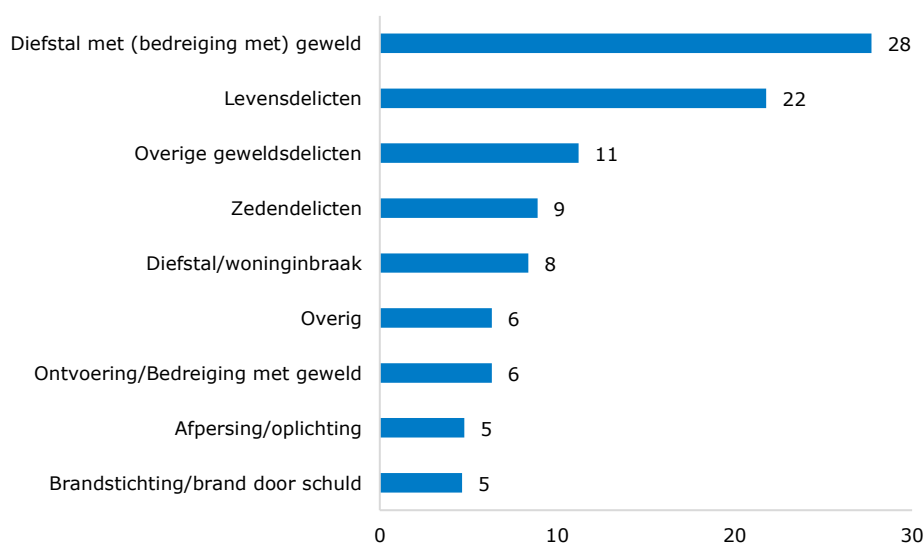
meer verkeersongevallen en stalking. Stalking wordt door Perspectief Herstelbemiddeling in principe als contra-indicatie gezien, omdat contact met het slachtoffer in dergelijke zaken gebruikt kan worden om de stalking voort te zetten. Toch is ook in enkele stalkingszaken bemiddeld.

Een van de geïnterviewde bemiddelaars geeft aan dat hij voornamelijk wat oudere daders ziet met een uitgebreid justitieel verleden. Volgens hem komt dit doordat zij vaak lang vastzitten en de tijd hebben om te reflecteren op hun leven en wat ze hierin zouden willen veranderen:

Je ziet vaak dat het wat zwaardere delicten zijn, en je ziet ook vaker dat het mensen zijn die al eerder zijn veroordeeld voor soortgelijke delicten. Het zijn meestal wel mensen die een bekend justitieel verleden hebben. De meer geharde personen. Dat hoeft niet altijd zo te zijn, maar je ziet wel mensen die vaker hebben vastgezeten. Ze geven ook wel aan dat ze op een gegeven moment er over zijn gaan nadenken. Mensen worden ouder en gaan meer nadenken: wat heb ik eigenlijk met mijn leven gedaan, wat heb ik eigenlijk bereikt (...) En dan zie je toch wel vaak dat ze hun leven willen beteren. (Bemiddelaar Perspectief Herstelbemiddeling)

Een andere bemiddelaar geeft juist aan dat in haar ervaring de deelnemers erg divers zijn: *'dat gaat van mishandeling, tot gevechten, tot aan doodslag en moord, al dan niet opzettelijk (...) ook dodelijke verkeersongelukken, mensen die onder invloed hebben gereden. Dat is echt heel divers.'* Ze geeft aan dat veel gedetineerden in de loop van hun detentie over herstelbemiddeling gaan nadenken. Het komt volgens haar niet vaak voor dat iemand aan het begin van zijn of haar detentie wordt aangemeld. Verder geeft deze bemiddelaar aan dat herstelbemiddeling lastig is wanneer het slachtoffer ook in het criminele circuit zit en de dader door schuld te betuigen risico loopt op vergeldingsacties.

Figuur 1 Uitgezette aanmeldingen naar type delict voor volwassen daders, percentage van totaal over 2017-2020 (n=645)

Bron: Registratiegegevens Perspectief Herstelbemiddeling

Verloop van de herstelbemiddeling

Wanneer een zaak is uitgezet naar een bemiddelaar, neemt deze eerst contact op met de verwijzer/contactpersoon van de gedetineerde. Vervolgens vindt een intake met de gedetineerde plaats. In deze intake wordt nogmaals uitgelegd wat herstelbemiddeling inhoudt en wordt gesproken over de motivatie van de gedetineerde om contact te willen met het slachtoffer. Wanneer de gedetineerde en de bemiddelaar besluiten het traject voort te zetten, neemt de bemiddelaar middels een brief contact op met het slachtoffer. Wanneer ook het slachtoffer open staat voor contact, worden vervolgens afzonderlijke (vaak meerdere) voorbereidende gesprekken gevoerd. In deze gesprekken worden de redenen besproken waarom iemand contact wil en wat de insteek van het contact is – bijvoorbeeld het krijgen of maken van excuses of antwoord geven of krijgen op bepaalde vragen. Tijdens deze voorbereidende gesprekken schatten de bemiddelaars in of de doelen van beide partijen met elkaar in overeenstemming zijn te brengen. Daarnaast kijken ze naar de motivatie van de dader en of deze bereid is om verantwoordelijkheid te nemen voor (een deel van) het delict en empathie te tonen richting het slachtoffer. Alle geïnterviewde bemiddelaars geven aan dat wanneer dit niet zo is zij het traject niet zullen voortzetten. Daarentegen zien zij wel ruimte wanneer een dader slechts deels verantwoordelijkheid wil nemen voor het delict, of hier door psychische problemen of verslaving niet goed toe in staat is. In dergelijke gevallen zullen zij proberen om de verwachtingen van het slachtoffer van tevoren goed te managen. Daarnaast geven ze aan dat in de loop van het traject ook ruimte kan ontstaan om naar elkaar toe te bewegen:

Vaak zie je dat er in het eerste intakegesprek nog niet zoveel ruimte is. Dat laat ik dan soms ook wel zo. Omdat ik weet: in de voorbereiding komt dat vanzelf wel. Mensen gaan zich voorstellen dat je aan tafel gaat zitten met elkaar. Ze begrijpen vaak ook heel goed dat er ruimte moet zijn voor het verhaal van de ander. Daar hoef ik niet zo veel in te doen, dat komt vaak vanzelf gedurende het proces.
(Bemiddelaar Perspectief Herstelbemiddeling)

Iets meer dan een kwart (27%) van de afgesloten zaken met volwassen gedetineerden resulteerde in de periode 2017-2020 in bemiddeld contact.⁸⁵ Dit percentage ligt iets hoger voor zelfaanmelders (31%), hoewel dit een kleine groep betreft en de aantallen door de jaren heen behoorlijk fluctueren (tabel 9). Perspectief Herstelbemiddeling geeft aan dat wanneer het slachtoffer heeft ingestemd met deelname, het in 94% van de gevallen ook tot bemiddeld contact komt.

Tabel 9 Aantal afgesloten zaken en het percentage zaken dat is afgesloten met bemiddeld contact, 2017-2020

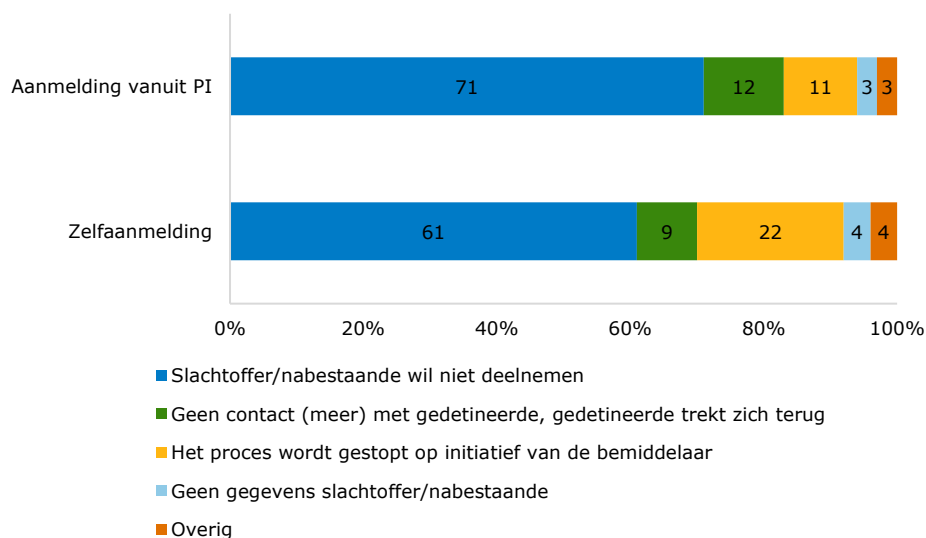
Jaartal	Afgesloten zaken PI (% contact)	Afgesloten zaken zelfaanmelders (% contact)	Totaal afgesloten zaken (% contact)
2017	113 (26%)	38 (29%)	151 (26%)
2018	158 (27%)	36 (39%)	194 (29%)
2019	138 (31%)	15 (13%)	153 (22%)
2020	121 (22%)	18 (33%)	139 (29%)
Totaal	530 (26%)	107 (31%)	637 (27%)

Bron: Registratiedata Perspectief Herstelbemiddeling

⁸⁵ Het jaar waarin een zaak is afgesloten hoeft niet gelijk te zijn aan het jaar waarin de zaak is aangemeld.

Wanneer trajecten niet tot bemiddeld contact leiden, is dit veelal omdat het slachtoffer niet in gaat op de uitnodiging of niet wil deelnemen (70% van de trajecten die zijn afgesloten zonder contact, zie figuur 2). Daarnaast komt het voor dat de bemiddelaar het traject stopt (13%) of de gedetineerde zich terugtrekt of niet kan worden bereikt (11%). In een klein aantal trajecten zijn geen gegevens van het slachtoffer beschikbaar of is er een andere reden waardoor er geen bemiddeld contact was. Bij trajecten met zelfaanmelders komt het relatief vaak voor dat de bemiddelaar het traject stopzet (22%); mogelijk komt dit omdat sommige PI's in het geval van een door hun aangeelde gedetineerde voorafgaand aan de aanmelding al een voorselectie maken. Overigens geven de geïnterviewde bemiddelaars aan dat ook wanneer een traject uiteindelijk niet tot bemiddeld contact met de andere partij leidt, het voor de dader toch waardevol kan zijn omdat deze hierdoor wordt aangezet te reflecteren op het delict en de ervaringen van het slachtoffer. Het nemen van de stap tot contact kan schuldgevoelens verminderen, ook wanneer het slachtoffer hier geen behoefte aan heeft: *'het geeft ook een mogelijkheid om je schuld te verwerken. Om nu wel een goeie stap te nemen en nu wel iets te doen voor de andere partij. Om dat initiatief te nemen.'* (Bemiddelaar Perspectief Herstelbemiddeling).

Figuur 2 Redenen waarom traject is gestopt zonder bemiddeld contact, percentage van totalen over 2017-2020 (n=468)

Bron: Registratiegegevens Perspectief Herstelbemiddeling

Wanneer sprake is van bemiddeld contact (n=169), vindt dit merendeels plaats in de vorm van een briefuitwisseling (40%). De geïnterviewde bemiddelaars geven aan dat deze brieven persoonlijk worden langsgebracht of worden verstuurd via een contactpersoon van de inrichting, zodat het reguliere personeel deze niet te zien krijgt. Bij 29% is sprake van een gesprek op locatie, bij 31% van pendelbemiddeling waarbij de bemiddelaar boodschappen overbrengt – mondeling of via videoboodschappen. Wanneer sprake is van een gesprek op locatie, gebeurt dit vrijwel altijd in de inrichting. In uitzonderlijke gevallen kan een gesprek tijdens het verlof van een gedetineerde plaatsvinden, of wanneer een gedetineerde al (voorwaardelijk) in vrijheid is gesteld. Bij het gezamenlijke gesprek kunnen steunfiguren van het slachtoffer en/of van de gedetineerde aanwezig zijn. Bij gedetineerden is dit dan vrijwel altijd een medewerker van de inrichting, vaak degene die de gedetineerde heeft aangemeld.

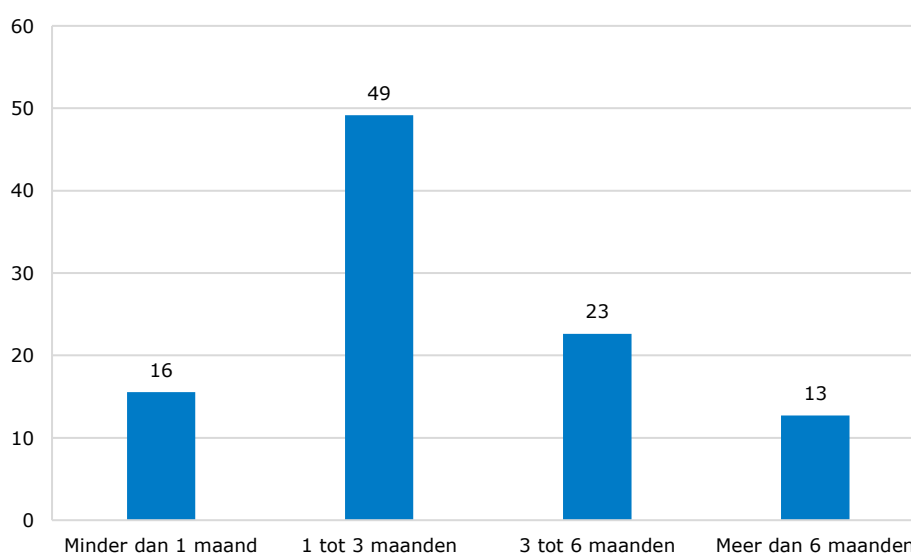
Wanneer de gedetineerde en/of het slachtoffer geen Nederlands spreekt, kan gebruik worden gemaakt van een tolk. Incidenteel komen ook bemiddelingen met meerdere slachtoffers voor; in dat geval is er soms meer dan één bemiddelaar betrokken bij het traject.

Enige tijd na afloop van het gesprek belt de bemiddelaar met de partijen om te vragen hoe het gaat en hoe zij het traject hebben ervaren. De geïnterviewde bemiddelaars geven daarnaast aan dat zij bij aanvang van een traject checken bij wie gedetineerden binnen de inrichting terecht kunnen voor nazorg.

Als gevolg van de coronamaatregelen was het voeren van gesprekken op locatie het afgelopen jaar niet in alle inrichtingen mogelijk. Voorbereidende gesprekken werden soms via beeldbellen gevoerd, dit was echter niet overal een optie. Voor daadwerkelijke bemiddelingsgesprekken vinden de geïnterviewde bemiddelaars beeldbellen onwenselijk: het contact tussen de partijen is van mindere kwaliteit en het is lastiger voor de bemiddelaar om de regie over het gesprek te houden. De voorkeur is dan om het gesprek uit te stellen. In enkele PI's vormden herstelbemiddelingen een uitzondering op de coronamaatregelen waardoor gesprekken toch fysiek konden doorgaan. Ondanks dat corona geen effect lijkt te hebben op het aantal aanmeldingen, is het realiseren van bemiddeld contact dus wel lastiger. Dit geldt in mindere mate ook voor het voeren van voorbereidende gesprekken met gedetineerden. Het aantal afgesloten zaken ligt in 2020 dan ook iets lager dan in voorgaande jaren (zie ook tabel 9).

De helft van de trajecten met volwassen gedetineerden duurde een tot drie maanden; bijna een kwart duurde drie tot zes maanden (figuur 4).⁸⁶ Trajecten met zelfaanmelders duren vaker iets langer. Trajecten in 2020 duurden vaker wat langer dan in voorgaande jaren, mogelijk door coronamaatregelen in de inrichtingen waardoor bemiddeling op locatie niet mogelijk was of moest worden uitgesteld.

Figuur 4 Lengte van afgesloten trajecten van volwassen gedetineerden, percentage van totalen over 2017-2020 (n=637)

Bron: Registratiegegevens Perspectief Herstelbemiddeling

⁸⁶ Het gaat om het traject van uitzetting tot administratieve afsluiting door de bemiddelaar. Gemiddeld is de duur van een traject vanuit het oogpunt van de betrokkenen iets korter dan hier is weergegeven.

De lengte van een bemiddelingstraject is afhankelijk van een aantal factoren. De partijen moeten de tijd krijgen om over het aanbod tot bemiddeling na te denken. Ook na de voorbereidende gesprekken komt het voor dat een of beide partijen bedenktijd wil. Een geïnterviewde bemiddelaar geeft aan dat het herstelproces al tijdens dit voorbereidende traject op gang komt: *'Het hele proces is daarin belangrijk. Je ziet [gedurende het traject] het emotionele herstel langzaam komen. [En in] het gesprek (...) komt alles samen.'*

Daarnaast komt het voor dat iemand in eerste instantie niet wil deelnemen, maar op een later moment alsnog contact zoekt. Slachtoffers kunnen nog niet klaar zijn voor contact met de dader, maar hier op een later moment wel behoefte aan krijgen. Verlof of (voorlopige) invrijheidsstelling van de dader kan een reden zijn om contact te willen, vanuit de gedachte dat men dan mogelijk op korte termijn de dader tegen het lijf kan lopen. Gedetineerden zijn volgens de bemiddelaars aan het begin van hun detentie veelal bezig met overleven, waardoor ze weinig mentale ruimte ervaren om na te denken over hun delict. Daarnaast wijzen twee bemiddelaars op de timing van een traject ten opzichte van de strafzaak. Wanneer een zaak nog moet voorkomen, is MiS de voorliggende voorziening. Partijen kunnen echter ook voor herstelbemiddeling kiezen. Eén bemiddelaar geeft aan dat hij op basis van de wensen van de betrokkenen gezamenlijke gesprekken 'over de zitting heen tilt'. Dit kan bijvoorbeeld een oplossing zijn wanneer het slachtoffer zeker wil weten dat de dader niet het gesprek aangaat om een gunstige indruk op de rechter te maken, of wanneer de dader het delict in de rechtszaal ontkent maar wel in gesprek wil met het slachtoffer. Dit kan er wel toe leiden dat trajecten langer duren, omdat gewacht moet worden tot de strafzaak voorbij is. Het komt echter ook voor dat partijen juist voorafgaand aan de zitting contact willen.

Begeleiding van het traject vanuit PI's

Respondenten van PI's verschillen in de mate waarin zij of collega's zelf betrokken zijn bij het herstelbemiddelingstraject. Grofweg kunnen we hierin drie vormen onderscheiden: weinig tot geen begeleiding, begeleiding waarbij vooral aandacht wordt besteed aan de voorselectie en begeleiding als steunfiguur van de gedetineerde. Hierbij moeten we wel de kanttekening maken dat de meeste detentiemedewerkers maar beperkt ervaring hebben met het begeleiden van herstelbemiddelingstrajecten, en nog minder met trajecten waarbij daadwerkelijk sprake is van contact met het slachtoffer. Dit komt doordat het aantal gedetineerden dat wordt aangemeld vrij klein is; ook staat het slachtoffer lang niet altijd open voor bemiddeling.

In sommige PI's worden gedetineerden alleen aangemeld en wordt de gedetineerde vanuit de inrichting voorafgaand aan en gedurende het traject niet begeleid:

We verwijzen ernaar, we geven het aan in de RIC's, in de SOS-cursus wordt er aandacht aan besteed. De mentoren kennen de organisatie. En we verwijzen dus wel maar we weten niet zo goed wat daar vervolgens mee gebeurt, of iemand ook daadwerkelijk een traject ingaat. (Hoofd D&R)

Respondenten uit deze inrichtingen geven aan dat zij het traject graag aan Perspectief Herstelbemiddeling overlaten. Zij vinden dat zij zelf onvoldoende kennis in huis hebben om gedetineerden te begeleiden, of achten het niet hun taak om in te schatten of een bemiddelingstraject kans van slagen heeft.

Een tweede groep respondenten geeft aan dat zij een of meerdere keren met de gedetineerde spreken over diens motivatie en verwachtingen, alvorens iemand aan

te melden. Ook wordt informatie uit rapportages van bijvoorbeeld de reclassering gebruikt om de motivatie in te schatten. Hierbij doen respondenten als het ware een voorselectie van de zaken die uiteindelijk worden aangemeld. Respondenten zijn zich zeer bewust van mogelijk negatieve gevolgen van bemiddeling voor slachtoffers en willen ervan overtuigd zijn dat de gedetineerde oprecht is en het slachtoffer wat te bieden heeft:

Dan ga ik vragen waar heb je spijt van, hoe ziet dat er dan uit. Wil je dat [traject] dan met een brief doen of wil je dat fysiek doen. Hoe zou je het vinden als iemand hier binnenkomt? Maar vooral: wat heb jij die ander te bieden? En denk jij dat je er beter van wordt? Dat gesprek gaat wel diep. (Casemanager)

Oprecht zijn houdt voor respondenten in dat de gedetineerde het delict (grotendeels) bekent. Ook moet de gedetineerde psychisch en verstandelijk in staat zijn om het gesprek aan te gaan en moet hij of zij empathie richting het slachtoffer kunnen tonen. Een respondent geeft hierbij het voorbeeld van een gedetineerde met een licht verstandelijke beperking die een dodelijke aanrijding had veroorzaakt. In deze casus besloot de respondent op basis van het rapport van de reclassering geen herstelbemiddelingstraject te starten, omdat bij de gedetineerde te weinig delictsbesef en invoelingsvermogen was. Hierdoor was de verwachting van de respondent dat een gesprek met de nabestaanden van het slachtoffer niet in hun belang zou zijn. Daarnaast oordelen respondenten negatief over gedetineerden die (naar hun inschatting) vanuit de verkeerde motivatie een bemiddelingstraject willen starten: uit nieuwsgierigheid naar het slachtoffer, omdat ze zelf van hun schuldgevoel af willen of omdat ze hopen op die manier strafvermindering te krijgen. Enkele respondenten geven er de voorkeur aan gedetineerden pas na afloop van de rechtszitting aan te melden, zodat strafvermindering als motivatie niet meer van toepassing is. Wanneer een bemiddelingstraject wordt gestart, zijn deze respondenten soms aanwezig bij de gesprekken wanneer de gedetineerde daarom verzoekt. Zij zien dit echter niet als een vast onderdeel van hun taak.

Een derde groep respondenten geeft aan zichzelf vooral als steunfiguur van de gedetineerde te zien. Hoewel deze respondenten ook met gedetineerden gesprekken voeren alvorens ze aan te melden, trekken zij nadrukkelijker een scheidslijn tussen de rol van Perspectief Herstelbemiddeling en die van henzelf. Waar de bemiddelaar van Perspectief intermediair is tussen het slachtoffer en de dader en de randvoorwaarden voor het doorgaan van het traject bepaalt, zien zij hun eigen rol als het (emotioneel) ondersteunen van de gedetineerde gedurende het traject:

Mijn eigen rol daarin zie ik als volgt. Ik zeg tegen een gedetineerde: ik motiveer jou om het proces in te gaan, maar het is Perspectief Herstelbemiddeling die de randvoorwaarden schept. Of je door kunt gaan, op welke manier, ook afhankelijk van de reacties van het slachtoffer (...) Dat is hun vak, daar zijn ze goed in. Dat moeten we ook niet willen overnemen. Want dan zijn wij ook degene die ervoor heeft gezorgd dat zo'n slachtoffer nee zegt. (Geestelijk verzorger)

Waar het slachtoffer tijdens de gesprekken vaak een derde persoon mee neemt als steunfiguur, zijn zij bij het bemiddelingstraject betrokken als morele steun voor de gedetineerde. Zij zijn aanwezig bij intakegesprekken en soms ook bij het gesprek met het slachtoffer, of ondersteunen gedetineerden bij het schrijven van een brief aan het slachtoffer. Wanneer het slachtoffer geen contact wil, helpen ze de gedetineerde om dit te accepteren.

De mate waarin medewerkers na afloop van een gesprek met het slachtoffer nazorg bieden, verschilt eveneens. In inrichtingen waar meer ervaring met herstelbemiddeling is of waar een specifieke functionaris verantwoordelijk is voor deze trajecten, is de nazorg beter geregeld. Onderstaand citaat laat een voorbeeld zien van een *best practice* op het gebied van nazorg. Er was in deze casus veel aandacht voor de impact van het bemiddelingstraject op de gedetineerde, en naast de direct betrokken medewerkers was ook het andere personeel waarmee de gedetineerde te maken heeft op de hoogte gesteld:

We hebben in het ochtendrapport kenbaar gemaakt dat deze man een gesprek zou hebben met Perspectief Herstelbemiddeling en dat dat een ingrijpende gebeurtenis is. Dus inrichtingsbreed was bekend dat het gesprek zou plaatsvinden, zodat je niet ineens een beveiliging krijgt die zegt 'hey, wat moet jij in deze ruimte', dat we dat goed afgedekt hebben. Nadien is de geestelijk verzorger nog bij hem geweest, ik ben nog bij hem geweest, [het] afdelingshoofd is nog bij hem geweest. We hebben daar heel veel oog voor en zorg voor. (Casemanager)

Perspectief Herstelbemiddeling geeft aan dat de verwijzer of contactpersoon van de gedetineerde in principe altijd feitelijk wordt geïnformeerd over het traject (bijvoorbeeld of er wel of geen bemiddeling heeft plaatsgevonden). Deelname aan een herstelbemiddelingstraject wordt maar in enkele inrichtingen opgenomen in het D&R-plan. Bij de meeste inrichtingen wordt hier niet standaard over gerapporteerd. Enkele respondenten stellen dat omdat slachtoffers niet altijd willen meewerken aan bemiddeling het niet eerlijk is om gedetineerden hierop te beoordelen. Wanneer een aanmelding via een geestelijk verzorger loopt, zijn casemanagers hier bovendien niet altijd van op de hoogte omdat gesprekken met de geestelijke verzorging in principe vertrouwelijk zijn. Wanneer deelname aan een traject wel wordt opgenomen, gebeurt dit vooral om andere medewerkers te informeren dat er een traject loopt. In geval van een overplaatsing is deze informatie dan beschikbaar. Eén respondent geeft aan dat hij eerder wel informatie over bemiddelingen opnam in het dossier van gedetineerden, maar hiermee is gestopt nadat bleek dat die informatie werd gebruikt als argument in een voor de gedetineerde negatieve beschikking. Hoewel deelname aan herstelbemiddeling volgens de respondenten formeel geen rol speelt in de beoordeling van gedetineerden, laat deze ervaring zien dat dit in sommige gevallen wel wordt meegewogen.

4.2.2 Conferenties

In 2019 werden door de Eigen Kracht Centrale in totaal 146 familie- en herstelconferenties georganiseerd. De geïnterviewde medewerker geeft aan dat ongeveer 10% van het totale aantal conferenties een herstelconferentie is.⁸⁷ Het aantal conferenties waarbij een van de partijen gedetineerd is, wordt niet apart bijgehouden; naar schatting is dit zo'n 5%.⁸⁸ Conferenties in detentie komen daarmee veel minder voor dan herstelbemiddeling. Bij de meeste detentiemedewerkers is de Eigen Kracht Centrale niet bekend, of alleen vanuit herstelgerichte cursussen waarin ze een dagdeel verzorgen. Mogelijk heeft dit te maken met de beperkte financiering van conferenties in detentie: de huidige financieringsmogelijkheden (veelal via gemeenten) zijn hiervoor niet toereikend. Ook kan de conferentie-opzet in een detentiecontext een belemmering zijn, omdat hierbij relatief veel mensen 'van buiten' betrokken zijn.

⁸⁷ Dit percentage omvat ook herstelconferenties waarbij de dader niet gedetineerd is.

⁸⁸ www.eigen-kracht.nl/assets/uploads/2020/06/Bestuursverslag-2019.pdf.

In een paar PI's wordt incidenteel gebruikgemaakt van familieconferenties. Zo geeft een respondent het voorbeeld van een gedetineerde die ter voorbereiding op haar detentiefasering het contact met haar familie wil verbeteren:

[Deze conferentie is georganiseerd op verzoek van] een langgestrafte gedetineerde die over niet al te lange tijd gefaseerd naar buiten gaat en er veel behoefte aan had om met haar familie eens goed te praten over wat er nou allemaal gebeurd is. Zij zit voor een levensdelict, zegt: 'ik heb het nooit goed uit kunnen praten met mijn familie, met mijn naasten, daar heb ik behoefte aan'. Dat blijkt wederzijds te zijn. (Herstelconsulent)

Een andere respondent geeft aan dat hij ongeveer twee keer per jaar een familieconferentie organiseert. Herstelconferenties worden vrijwel niet genoemd. De rest van deze paragraaf beschrijft het verloop van familie- en herstelconferenties vanuit het perspectief van de Eigen Kracht Centrale. Gezien de beperkte ervaringen van detentiepersoneel met conferenties, gaan we niet verder in op de organisatie en ervaringen vanuit het perspectief van de PI.

Verloop van een conferentie

Zowel familieconferenties als herstelconferenties zijn gericht op het samenbrengen en activeren van het netwerk van de gedetineerde en eventueel het slachtoffer: *'De kern van ons werk is: maak de kring groter, leg de regie bij de mensen en faciliteer hen om een plan te maken.'* Bij herstelconferenties worden de dader of daders samengebracht met het slachtoffer en de bijbehorende netwerkkringen om te spreken over het delict en eventueel een plan te maken voor na detentie. De familieconferenties zijn erop gericht om ondersteuning te bieden bij het maken van een toekomstplan met familie, vrienden en/of andere bekenden.⁸⁹

Wanneer een gedetineerde een conferentie aanvraagt, gebeurt dit veelal via bestaande contacten binnen PI's. Dit zijn bijvoorbeeld herstelconsulenten maar ook andere betrokken professionals. Gedetineerden dienen soms ook zelf een aanvraag in, als zij bijvoorbeeld hebben deelgenomen aan de cursus Puinruimen. In deze cursus verzorgt de EKC een bijeenkomst waarin wordt gesproken over de verbinding (houden) met het netwerk en het belang van het maken van een plan voor na detentie.

Na de aanvraag kunnen een drietal fasen worden onderscheiden: de voorbereidende fase, de conferentiefase en de vervolgfase.⁹⁰ Volgens de medewerker *'zit het werk in de voorbereiding'*. De EK-coördinator verzamelt informatie over wie deel kan zijn van de kring en vraagt hun gegevens op. In het geval van een herstelconferentie is het opvragen van de gegevens van het slachtoffer soms lastig, instanties zijn niet altijd bereid het verzoek voor een conferentie te delen met het slachtoffer of de gegevens van het slachtoffer te delen.

In sommige gevallen komt het na de voorbereidingsfase niet tot een bijeenkomst. Soms hebben partijen zelf weer verbinding gelegd en hebben ze de conferentie niet meer nodig. In andere gevallen kan het zijn dat een deelnemer de conferentie wil gebruiken voor verkeerde redenen, bijvoorbeeld om een rekening te vereffenen met de andere partij. Verslavingsproblematiek of psychische problemen zijn geen contra-indicaties. De geïnterviewde medewerker geeft aan dat de kring dan juist nodig is omdat de persoon om wie de conferentie draait in dergelijke gevallen niet zelf de regie kan nemen.

⁸⁹ Flyer: toekomst met eigen netwerk.

⁹⁰ www.eigen-kracht.nl/assets/uploads/2020/06/Bestuursverslag-2019.pdf.

In het geval van een herstelconferentie is het een voorwaarde dat de dader verantwoordelijkheid neemt voor het delict, om secundaire victimisatie van het slachtoffer te voorkomen. Tijdens de conferentie kan er ruimte zijn voor het uitgebreidere verhaal (bijvoorbeeld wat er voorafgaand aan het delict gebeurde), maar als de dader zijn of haar onschuld volhoudt, kan er geen conferentie plaatsvinden. Als een dader niet wil deelnemen, kan het traject eventueel worden voortgezet door in te zetten op herstel met de eigen kring of – in zeldzame gevallen – herstel tussen het slachtoffer en de familie van de dader. De geïnterviewde medewerker geeft hierbij aan dat het belangrijk is om te zoeken naar wat wél lukt. Wanneer een dader alleen wil herstellen met het slachtoffer en de eigen kring niet wil betrekken, wordt hij of zij doorgestuurd naar Perspectief Herstelbemiddeling.

Wanneer het na de voorbereidende fase tot een conferentie komt, zijn er drie vaste onderdelen, met kleine verschillen tussen de familieconferentie en de herstelconferentie. In het eerste deel van de *familieconferentie* wordt informatie gedeeld over de huidige situatie en wat de gedetineerde nodig heeft na detentie (zoals huisvesting). Bij dit onderdeel zijn ook professionals aanwezig, bijvoorbeeld van de reclassering of woningbouwvereniging. Vervolgens is er een periode van besloten tijd, waarin de professionals en de coördinator de ruimte verlaten en de familie de kans krijgt om gezamenlijk een plan te maken. Dit onderdeel duurt zo lang als nodig is: *'dat kan een uurtje zijn, het kan wel vijf uur zijn'*. Tot slot komen in het derde onderdeel de coördinator en professionals weer terug en nemen zij het plan door met de kring. Tijdens de *herstelconferentie* worden in het eerste deel van de conferentie gedachten en gevoelens gedeeld. De coördinator heeft geen inhoudelijke bemoeienis maar stelt vooral herstelgerichte vragen, bijvoorbeeld over wat er gebeurd is, waar de betrokkenen aan dachten, wie nog meer geraakt zijn en wat er nu moet gebeuren. Betrokkenheid van het netwerk kan hierbij helpend zijn omdat zij wat verder van het delict afstaan en kunnen fungeren als 'brugbouwers':

Eigenlijk komt iedereen heel boos binnen. En in zo'n ronde van het delen van gedachten en gevoelens voel je die negatieve betrokkenheid zakken en komt er ruimte voor de volgende stap. Eerst hebben de daders het woord en vervolgens de slachtoffers, en dan de mensen die iets verder weg staan. En als die aan het woord komen, voel je dat er iets verandert. Want dat zijn vaak mensen die brugbouwers zijn tussen de twee kanten. (Medewerker EKC)

Vervolgens wordt een plan gemaakt. In tegenstelling tot bij de familieconferentie blijft de coördinator nu aanwezig om eventuele spanningen tussen de partijen te kanaliseren.

Als laatste zet de coördinator bij zowel familie- als herstelconferenties alles op papier en worden afspraken gemaakt over wat te doen als een deel van het plan niet goed loopt en hoe geëvalueerd kan worden. De coördinator vraagt aan de deelnemers wie het plan mag krijgen en met wie informatie mag worden gedeeld.

Daarna is er de vervolgfase. Ongeveer zes weken na de conferentie worden de betrokken sleutelfiguren gebeld om te horen hoe het gaat. Als iets dan niet goed loopt, is het vaak afdoende om te verwijzen naar het plan dat eerder gemaakt is. De respondent beschrijft dit als 'activeren': de verbroken verbindingen zijn na de conferentie niet automatisch weer aanwezig, deze moeten worden opgebouwd. Soms loopt het uitvoeren van de gemaakte afspraken vertraging op doordat professionals te maken hebben met wachtlijsten.

In principe vinden conferenties met een gedetineerde plaats in detentie. Een enkele keer krijgt de gedetineerde een paar uur verlof om de conferentie buiten de PI plaats te laten vinden, in zeldzame gevallen wordt gewacht tot iemand is vrijgekomen. Door de coronamaatregelen was het in 2020 moeilijk om conferenties fysiek te organiseren. Wel zijn verschillende digitale conferenties gehouden. De geïnterviewde medewerker zegt ernaar te streven om aan te sluiten op de omstandigheden van de betrokkenen en in gesprek te blijven, ook als dit langer duurt omdat bezoek in de PI niet mogelijk is.

Het traject voor een familieconferentie duurt gemiddeld zo'n zes weken van het moment van aanvragen tot de conferentie is geweest. Een herstelconferentie kan een kortere looptijd hebben, tot zo'n twee weken. De duur van het traject is afhankelijk van de betrokkenen en van de situatie. De geïnterviewde medewerker schat dat het na de start van de voorbereiding in zo'n 70% van de gevallen tot een conferentie komt. Als dit niet gebeurt, is dat meestal omdat de bijeenkomst niet meer nodig blijkt of omdat niet is voldaan aan de selectiecriteria. Wanneer het tot een conferentie komt, wordt in bijna alle gevallen ook een plan opgesteld.

Kenmerken en ervaringen van deelnemers

Volgens de geïnterviewde medewerker hebben veel deelnemers een psychiatrische achtergrond en/of verslavingsproblematiek. Ook merkt ze op dat conferenties steeds complexer worden, doordat men simpele zaken tegenwoordig vaker zelf of met behulp van andere instanties kan oplossen.

Ervaringen van deelnemers met de conferenties zijn over het algemeen goed. Deelnemers voelen zich gehoord en vinden het prettig te kunnen delen wat voor hen belangrijk is. Daarnaast geeft een conferentie gedetineerden grip op hun leven, doordat zij zeggenschap hebben en kunnen bijdragen aan beslissingen die genomen worden. Zeker in detentie, waar regie en zeggenschap niet vanzelfsprekend zijn, kan dit een waardevolle stap zijn. Ook werken conferenties bemoedigend omdat er vaak meer betrokken personen blijken te zijn dan de gedetineerde in eerste instantie dacht.

4.2.3 Mediation in strafzaken

Mediation in strafzaken (MiS) wordt minder ingezet dan herstelbemiddeling. In veel PI's gebeurt dit – naar weten van respondenten – helemaal niet, in andere PI's sporadisch. In alle gevallen gaat het dan om gedetineerden die in voorlopige hechtenis zitten en dus nog niet zijn afgestraft. Overigens is het mogelijk dat MiS wel degelijk vaker plaatsvindt wanneer de verdachte gedetineerd is, maar dat respondenten hier niet van op de hoogte zijn. Respondenten van twee PI's geven aan dat het voorkomt dat zij iemand aanmelden voor een traject met Perspectief Herstelbemiddeling, maar later blijkt dat al een mediationstraject loopt. Omdat MiS de voorliggende voorziening is wanneer de zaak nog onder de rechter is, moet het herstelbemiddelingstraject dan worden stopgezet. Een respondent geeft aan dat hij dit om deze reden altijd checkt alvorens iemand bij Perspectief Herstelbemiddeling aan te melden.

Detentiewerkers die ervaring hebben met MiS geven aan dat zij hierbij een minder actieve rol spelen dan bij herstelbemiddeling. Voorlichting van gedetineerden over het bestaan van MiS of verwijzing door PI's worden in onze interviews niet genoemd. Enkele respondenten geven aan dat zij verwachten dat advocaten hierbij een meer actieve rol spelen. Wel faciliteren PI's MiS wanneer zij hier een verzoek voor

krijgen, en enkele respondenten geven aan ook weleens aanwezig te zijn tijdens gesprekken als 'steunfiguur'.

Detentiemedewerkers geven aan dat waar Perspectief Herstelbemiddeling redelijk goed bekend is, zijzelf en collega's veel minder kennis hebben over de gang van zaken bij MiS. Er is bovendien meer weerstand tegen MiS dan tegen herstelbemiddeling, omdat deelname aan MiS invloed kan hebben op de strafmaat. Zoals onderstaand citaat over een casus waarin een mediationtraject was voorgesteld laat zien, wordt de motivatie van een gedetineerde als oprechter gezien wanneer deze hier geen direct voordeel mee kan behalen in de vorm van een lagere straf:

Uiteindelijk wilden de slachtoffers geen [MiS]. De advocaat had het aangeraden aan de dader, die wilde eigenlijk ook niet (...) [Omdat] dat zou kunnen betekenen dat de mediation meegenomen wordt in de strafmaat, en dat wilde hij niet. Dat vond ik heel zuiver. Hij zei 'ik bied mijn excuses aan, [en dat doe ik] niet omdat ik strafvermindering wil hebben'. (Geestelijk verzorger)

Een respondent geeft zelfs aan dat zijn indruk is dat onder het personeel weerstand bestaat tegen inzet van Perspectief Herstelbemiddeling voor gedetineerden in het HvB, omdat medewerkers het verwarren met MiS en – ten onrechte – het idee hebben dat herstelbemiddeling bij voorlopig gehechte gedetineerden invloed kan hebben op de straf.

4.2.4 *Andere vormen van bemiddeling met het eigen netwerk*

In PI Middelburg heeft de casemanager herstel een eigen vorm van bemiddeling met het netwerk van gedetineerden opgezet. Wanneer in overleg met de casemanager van de gedetineerde, de mentor of de reclassering naar voren komt dat een gedetineerde behoefte heeft aan gesprekken met familie om de onderlinge relatie te herstellen en hij hier hulp bij nodig heeft, plant de casemanager herstel een intakegesprek met de gedetineerde en – wanneer deze hier toestemming voor geeft – met de betreffende familieleden. Daarna volgen een of meerdere gezamenlijke gesprekken in aanwezigheid van de casemanager, waarbij het doel is dat de partijen dingen kunnen uitspreken, het contact kunnen herstellen en uiteindelijk weer samen verder kunnen.

Medewerkers van Gevangenzorg begeleiden ook netwerkgesprekken tussen gedetineerden en familieleden. Deze gesprekken werden in een pilotfase gevoerd op de afdeling de Compagnie (PI Krimpen aan den IJssel). De coronamaatregelen bemoeilijkten het fysiek voeren van de netwerkgesprekken; wel zijn Skype-gesprekken gevoerd. Een medewerker geeft aan dat dit weliswaar lukt, maar *'het is niet zoals we het zouden willen doen'*. De gesprekken zijn laagdrempelig en kennen geen vaste structuur. Ze zijn erop gericht moeilijke onderwerpen bespreekbaar te maken. Omdat niet altijd sprake hoeft te zijn van een verstoorde relatie worden de gesprekken bewust geen mediation of bemiddeling genoemd. Zowel gedetineerden als hun familieleden kunnen een netwerkgesprek aanvragen. Na een aanvraag wordt eerst met beide partijen apart gesproken om de verwachtingen door te nemen. Als de andere partij nog niet op de hoogte is van een aanvraag, kan besproken worden hoe deze geïnformeerd gaat worden. Als beide partijen in gesprek willen, wordt dit ingepland. Medewerkers van PI's worden hier ook bij betrokken. Indien nodig kunnen meerdere gesprekken gevoerd worden, waarbij drie gesprekken meestal het maximale aantal is. Gevangenzorg kan ook nazorg bieden als dit nodig is, maar de ervaring is dat wanneer dingen eenmaal zijn uitgesproken, de deelnemers hier geen behoefte meer aan hebben.

4.3 Herstelgerichte afdelingen

Vier PI's hebben afdelingen die zijn ingericht vanuit het oogpunt van herstelgerichte detentie. Het gaat om de vadervleugels in Veenhuizen en Leeuwarden, het Huis van Herstel in Almelo en de Compagnie in Krimpen aan den IJssel. Vergeleken met 'reguliere' afdelingen worden op deze herstelgerichte afdelingen meer herstelinterventies aangeboden. Ook is het personeel geselecteerd op hun vermogen herstelgericht te werken.

Vadervleugels (gezinsbenadering)

De vadervleugels in Veenhuizen en Leeuwarden maken deel uit van de pilot gezinsbenadering die in juli 2017 van start is gegaan.⁹¹ De gezinsbenadering is gebaseerd op de ervaringen die in de Parc Prison in Wales zijn opgedaan met een *family intervention unit* voor vaders die de relatie met hun gezin willen herstellen of verstevigen. De gezinsbenadering heeft vier hoofddoelen: detentieschade bij kinderen van gedetineerden voorkomen, tegenwicht bieden aan criminogene factoren in de gezinssituatie, recidive terugdringen en intergenerationele overdracht van criminaliteit voorkomen. Binnen de gezinsbenadering krijgen gedetineerden meer mogelijkheden voor contact met hun minderjarige kind(eren). Hierdoor kunnen ze een grotere rol spelen bij de opvoeding en hun vaderrol positiever invullen. Het project gezinsbenadering wordt ingevuld middels meerdere 'schillen', waarbij elke volgende schil een intensivering van de relatie met het kind inhoudt.

De eerste schil bestaat uit het reguliere aanbod van de PI voor contact met kinderen en de cursus Mijn Kind en Ik. In de tweede schil worden extra mogelijkheden voor Skypecontact aangeboden, is een speciale gezinskamer beschikbaar, zijn extra activiteiten mogelijk en is ruimte voor individuele begeleiding. Deelnemers in de derde schil zitten op een aparte vadervleugel (12 plekken in Leeuwarden, 24 in Veenhuizen) waar structureel Skypecontact mogelijk is en gedetineerden worden gefaciliteerd om (online en waar mogelijk fysiek) aanwezig te zijn bij belangrijke momenten in het leven van hun kind. Contact met het kind binnen of buiten de detentieomgeving wordt zo laagdrempelig mogelijk gemaakt. Zo legt een respondent in Veenhuizen uit dat wanneer gedetineerden weg mogen voor een afspraak, de eigen mentor hierbij aanwezig is in plaats van een medewerker van de Dienst Vervoer & Ondersteuning.

Geïnteresseerden doorlopen eerst een intake met de gezinsfunctionaris (de verantwoordelijke medewerker in de PI). Deze spreekt ook met de moeder of verzorger van de kinderen. Daarna volgt een screening door het Zorg- en Veiligheidshuis en wordt de aanmelding besproken in het MDO. Wanneer een gedetineerde mag deelnemen, wordt door de gezinsfunctionaris een gezinsplan opgesteld waarbij nauw wordt samengewerkt met keten- en netwerkpartners (afhankelijk van de behoefte onder meer reclassering, Veilig Thuis, het sociaal wijkteam).

Potentiële deelnemers in de tweede of derde schil moeten aan een aantal criteria voldoen: gemotiveerd zijn om hun rol in het gezin te versterken en positief in te vullen, in aanmerking komen voor het plusprogramma en deelnemen aan arbeid. Drugsgebruik en ernstige psychische problemen zijn een uitsluitingsgrond, evenals bepaalde zedendelicten. In Leeuwarden wordt expliciet genoemd dat gedetineerden in het HvB kunnen meedoen. Dat gedetineerden in aanmerking moeten komen voor het plusprogramma, betekent ook dat zij bij ongewenst gedrag kunnen worden weggeplaatst van de vadervleugel of uit het project gezinsbenadering gezet. Of dit gebeurt, hangt af van de ernst van het ongewenste gedrag. Hierbij wordt een afwe-

⁹¹ www.dji.nl/justitiabelen/onderwerpen/project-gezinsbenadering.

ging gemaakt tussen de belangen van de gedetineerde en diens kind(eren) en het kunnen handhaven van de rust, orde en veiligheid binnen en buiten de inrichting. De coördinator van het project gezinsbenadering in Leeuwarden beschrijft deze afweging in een (uitzonderlijke) casus waarbij een gedetineerde uit het project werd gezet wegens voortgezet crimineel handelen tijdens detentie:

Wat we een keer hebben meegemaakt, is dat iemand die op de vadervleugel zat contrabande bij zich had toen hij naar de arbeid toeliep. Hij is daarmee gepakt en door de directie uit de gezinsbenadering gehaald en op een andere vleugel geplaatst zonder dat er overleg plaatsvond met ons. Daar is natuurlijk ook een discussie over geweest. Enerzijds heeft gedrag natuurlijk consequenties, alleen moet je wel kijken hoe de straf zo min mogelijk invloed kan hebben op het kind. Want het kind mag natuurlijk niet gestraft worden voor de daden van vader.

Het project is erg populair bij de doelgroep; de coördinator in Leeuwarden spreekt over vijf à zes aanmeldingen per week.

Huis van Herstel

Het Huis van Herstel (PI Almelo) is een pilotprogramma met een looptijd van vijf jaar.⁹² Het programma wil gedetineerden in staat stellen te werken aan een succesvolle terugkeer in de samenleving en een delictvrije toekomst. Het nemen van verantwoordelijkheid, motivatie en herstel staan centraal. Het Huis van Herstel heeft het juridische kader van een beperkt beveiligde afdeling (BBA) maar kent een afwijkende doelgroep. Er is plaats voor 29 gedetineerden in de laatste fase van hun detentie (2 tot 18 maanden) die kampen met complexe problematiek en uitstromen in de regio Twente. De eerste deelnemers zijn begin 2021 gestart. Het Huis van Herstel richt zich nadrukkelijk ook op kortgestraften. Deze doelgroep kent veel problemen en een hoge recidive, terwijl ze tegelijkertijd relatief slecht wordt bediend door bestaande interventies. Kortgestraften komen door hun korte verblijfsduur niet altijd in aanmerking voor overgang naar het plusprogramma. Daarnaast komt de doelgroep van het Huis van Herstel vanwege hun extra zorg en/of begeleidingsbehoefte in principe niet in aanmerking voor plaatsing op een reguliere BBA.

Interventies zijn maatwerk waarbij nauw wordt samengewerkt met onder meer de reclassering, gemeenten en zorgpartners en het streven is om, waar nodig, na detentie de zorg en/of begeleiding te continueren. Op het gebied van herstel wordt samengewerkt met Perspectief Herstelbemiddeling, Gevangenzorg en andere organisaties die hier een bijdrage kunnen leveren. Daarnaast wordt waar mogelijk de familie van gedetineerden betrokken. De projectleider benadrukt dat op de afdeling wordt gestreefd naar een therapeutisch in plaats van een repressief detentieklimaat. In plaats van PIW'ers worden ZBIW'ers (Zorg- en Behandelingswerkers) ingezet die mede zijn geselecteerd op hun gevoel voor herstelgericht werken. Op de afdeling wordt gesproken over deelnemers in plaats van gedetineerden, en medewerkers hebben oog voor de problematiek van deelnemers en gaan samen met hen aan het werk om dit aan te pakken. Daarnaast beschikt de afdeling over reclasseringsmedewerkers die opgeleid zijn als mediator en hiertoe kunnen worden ingezet. Aan plaatsing gaat een uitgebreid intake- en selectietraject vooraf. Voorafgaand aan de intake wordt een kennismakingsgesprek gevoerd, dossieronderzoek gedaan en overlegd met de casemanager en behandelend zorgmedewerkers. Hierbij wordt een risicotaxatie gemaakt en gekeken naar de belangen van slachtoffers. Tijdens de intake

⁹² www.sanctieuitvoering.nl/projectenlab/varieteit-en-flexibiliteit-van-detentievoorzieningen/huis-van-herstel.

wordt een 'krachtinventarisatie' afgenomen op basis waarvan een individueel dagprogramma wordt opgesteld met onder meer aandacht voor arbeid, (verslavings)zorg en leefstijlinterventies.

Potentiële deelnemers moeten bereid zijn om de SOS-cursus te volgen en open staan voor een ontmoeting met hun slachtoffer, of bereid zijn iets goed te maken richting dit slachtoffer wanneer deze geen contact wil. Potentiële deelnemers die nu niet in gesprek willen met hun slachtoffer omdat het hen aan vaardigheden ontbreekt, maar waarbij de inschatting is dat zij hier met de nodige begeleiding op termijn wel toe bereid zijn, kunnen ook deelnemen. Wanneer het iemand betreft die wel kan, maar niet wil, zal er geen plaatsing volgen. Deelnemers dienen actief te werken aan hun traject. Wanneer dit niet het geval is, volgt terugplaatsing naar een gesloten setting.

De Compagnie

De Compagnie is een speciale afdeling in PI Krimpen aan den IJssel die is opgezet in samenwerking met Gevangenzorg voor gedetineerden in de laatste fase van hun detentie die willen werken aan het vinden van een betaalde baan.⁹³ Het project loopt tot eind 2021. Ondernemers worden uitgenodigd op de afdeling zodat deelnemers zichzelf kunnen presenteren en netwerk- of sollicitatiegesprekken kunnen voeren. Vrijwilligers van Gevangenzorg zijn actief als 'buddies'. Het project startte in 2016 met een volledig intramurale doelgroep (veertien plekken), vanaf eind 2018 tot 2020 is hier ook een half extramurale doelgroep aan toegevoegd waarbij deelnemers overdag buiten de gevangenis werken (zestien plekken). Een impactanalyse van de Compagnie (Oudt & Koekoek, 2019) laat zien dat gedetineerden naast positieve effecten op het gebied van arbeidsmarkt-integratie een beter leefklimaat ervaren, een betere relatie met hun netwerk hebben en meer verantwoordelijkheid zijn gaan nemen voor hun delict dan gedetineerden op reguliere afdelingen. Daarnaast zijn er aanwijzingen dat de recidive onder oud-deelnemers lager ligt dan onder vergelijkbare groepen.

Gedetineerden uit Krimpen en andere PI's kunnen solliciteren op een plek op de afdeling. De eerste selectie wordt gedaan door Gevangenzorg, vervolgens wordt de geschiktheid van de gedetineerde besproken in het MDO van de PI waar diegene verblijft. Selectiecriteria zijn arbeidsgeschiktheid, groepsgeschiktheid en openlijk verantwoordelijkheid willen nemen voor het delict (bijvoorbeeld in een SOS-cursus). Daarnaast moeten potentiële deelnemers in het plusprogramma zitten, de Nederlandse nationaliteit of een verblijfsvergunning hebben en de Nederlandse taal voldoende beheersen, geen verboden middelen gebruiken, nog minimaal 3 en maximaal 36 maanden vastzitten en moet de nazorggemeente niet verder dan honderd kilometer van PI Krimpen aan den IJssel liggen.

Aan het begin van het traject formuleren gedetineerden persoonlijke leerdoelen. Hierbij is aandacht voor herstel met het eigen netwerk en zelfherstel. Daarnaast wordt gestreefd naar een herstelgericht detentieklimaat. Zo heten gedetineerden op de afdeling 'compagnons' en worden ze aangesproken bij hun voornaam. Verder zijn de vrijwilligers en ondernemers een grote kracht op de afdeling omdat zij een stukje van het leven in de samenleving mee naar binnen nemen.

Het leefklimaat op de Compagnie is volgens respondenten beter dan op andere afdelingen. De afdeling biedt veel vrijheden, die gepaard gaan met verantwoordelijkheid en een focus op samenwerking. Volgens een medewerker van Gevangenzorg

⁹³ www.sanctieuitvoering.nl/projectenlab/varieteit-en-flexibiliteit-van-detentievoorzieningen/de-compagnie-fase-ii.

is dat een belangrijk aspect in een detentiecultuur die veelal individueel gericht is: *'[Op de Compagnie] vorm je met elkaar een groot gezin, waarbij ook dingen horen als je spullen opruimen, voor elkaar koken, schoonmaken. In zekere zin kun je dat allemaal herstel noemen.'*

4.4 Overige interventies

4.4.1 Forsa!

Opzet en doelen

Forsa! is een door Bureau MHR ontwikkelde methodiek gericht op de specifieke begeleidingsbehoeften van niet-westerse (ex-)gedetineerde jongvolwassenen tussen de 17 en 27 jaar.⁹⁴ Samen met de omgeving van de gedetineerde jongere wordt gewerkt aan rehabilitatie en re-integratie, met als doel recidive te verminderen.⁹⁵ Forsa! start in detentie en loopt door tot ongeveer een jaar na detentie. De begeleiding is zowel praktisch als emotioneel van aard en heeft tot doel om jongvolwassenen 'maatschappij-proof' te maken, door ze bijvoorbeeld klaar te maken voor werk en ze te leren situaties van meerdere kanten te bekijken. Daarnaast is er aandacht voor herstel met het netwerk en worden deelnemers aangespoord na te denken over herstelgesprekken met het slachtoffer. Waar het voor reguliere hulpverleners soms lastig is om toegang tot het gezin te krijgen, probeert Bureau MHR al in detentie een band op te bouwen en zo 'achter de voordeur' te komen.

Doelgroep en selectie

Buiten de eerdergenoemde doelgroep worden geen harde selectiecriteria gehanteerd. Het is de bedoeling dat deelnemers inwoners zijn van de gemeenten Delft, Rotterdam of Den Haag, maar een jongere van buiten die gemeenten wordt niet direct afgewezen. Verder geeft een van de medewerkers aan dat het belangrijk is dat de deelnemers binnen afzienbare tijd vrijkomen. Psychiatrische problematiek is geen contra-indicatie.

Vrijwilligers van Bureau MHR zijn met regelmaat in de RIC's van verschillende PI's te vinden om potentiële deelnemers te ontmoeten en te overleggen en kennis te delen met medewerkers van PI's:

Vanuit het RIC kwam de vraag: 'We hebben heel veel van deze doelgroep, we zien ook heel veel terugkeren, hoe kunnen we dit beter oppakken?' Dus het is ook kennis delen. En natuurlijk: welke hulpvragen kunnen wij na vrijlating doorpakken? Want een PI die stopt bij de deur, het werk van een casemanager stopt bij vrijlating. Op die manier proberen we te zorgen voor een warme overdracht. (Medewerker Bureau MHR)

De intake-periode wordt gebruikt om een vertrouwensband te ontwikkelen. Vervolgens wordt in de laatste drie tot zes maanden van detentie een start gemaakt met de begeleiding, waarbij deelnemers eens in de twee weken worden bezocht. In verband met de coronamaatregelen is het bezoek in de PI momenteel veelal digitaal, net als de begeleiding na detentie.

De gesprekken worden als vrijblijvend gepresenteerd: het hoeft niet over het delict te gaan en er wordt geen rapport geschreven of oordeel gevormd. Wel wordt gestuurd op

⁹⁴ <https://bureaumhr.nl/forsa/>.

⁹⁵ www.bonjo.nl/ledenlijst/bureau-mhr/.

herstel met het netwerk. Vrijwilligers kunnen al tijdens detentie een herstelgesprek initiëren als zij hiervoor aanknopingspunten zien:

We zien dat heel veel jongeren liever niet hebben dat een familielid langskomt. Dat kan verschillende redenen hebben. Heel veel jongens zeggen 'ik heb liever niet dat mijn moeder hier komt'. Maar als we de moeder spreken, zegt zij 'ik wil heel graag op bezoek bij mijn zoon'. [Dan] proberen we wel het gesprek op gang te brengen, van: is het misschien een idee dat we je moeder ophalen? Want daar zijn ze vaak bang voor, dat iemand kosten moet maken, door poortjes heen moet. Dan stellen we voor om mee te gaan. (Medewerker Bureau MHR)

Het netwerk wordt ook geïnventariseerd om te zien bij wie een jongere eventueel terecht zou kunnen na detentie. Waar mogelijk komen vrijwilligers langs bij het gezin van de jongere om kennis te maken, te observeren hoe het gezin functioneert en eventueel begeleiding te bieden aan jongere broertjes en/of zusjes.

Daarnaast wordt in het traject gewerkt aan bewustwording over het slachtoffer en de schade die het slachtoffer geleden heeft. Medewerkers stellen dat de behoefte aan een slachtoffergesprek er in eerste instantie vaak niet is. Door steeds het gesprek aan te gaan, proberen vrijwilligers de jongvolwassenen te leren de emotionele schade die slachtoffers ondervinden te begrijpen. Volgens medewerkers is spijt in het begin vaak niet oprecht, maar zouden gedetineerden een lagere risicofactor willen op hun rapportage of sociaal gewenst gedrag laten zien. Na een initiële weerstand gaan ze op een gegeven moment vaak wel nadenken over hun daden en zich afvragen wie de slachtoffers zijn. Als een gedetineerde daadwerkelijk contact wil met het slachtoffer, wordt deze doorverwezen.

Deelnemers en ervaringen

Per jaar worden ongeveer 80–120 jongeren geholpen.⁹⁶ De medewerkers geven aan dat succes kan worden geboekt door het netwerk te betrekken en maatwerk te bieden. Volgens een van de geïnterviewde medewerkers blijkt dit ook uit de recidivecijfers: minder dan 4% van de jongeren die een traject bij Bureau MHR gevolgd hebben, zou recidiveren.

Cultuursensitiviteit is volgens de geïnterviewde medewerkers een belangrijk aspect van het succes van de Forsa! aanpak. De vrijwilligers zijn bekend met de culturele gemeenschap en daardoor in staat het netwerk te betrekken en deel te maken van de aanpak. Door de afwezigheid van taal- en cultuurbarrières kan sneller een vertrouwensband worden opgebouwd. Dit vertrouwen is er echter niet gelijk, vaak is in het begin juist sprake van weerstand omdat jongvolwassenen ontkennen een hulpvraag te hebben. Door betrokkenheid en openheid kan de vrijwilliger alsnog een band opbouwen. Detentied medewerkers geven inderdaad aan de cultuurspecifieke aanpak waardevol te vinden:

Ik heb ook wel voorbeelden (...) gehoord dat er soms geen weg te bewandelen is met een gedetineerde en – dat zijn succesverhaaltjes – dat MHR dan op bezoek komt zonder echte aankondiging en dat een gedetineerde dan naar een spreekkamer komt en eigenlijk denkt met iemand van de reclassering in gesprek te raken. Iemand stelt zich voor als MHR-medewerker en na tien minuten weten ze dan het ijs te breken (...) MHR kent natuurlijk de culturele gewoontes en spreekt vaak dezelfde taal, dat maakt de drempel wel veel lager. (Stafffunctionaris ketensamenwerking)

⁹⁶ <https://bureaumhr.nl/forsa-methodiek/>.

OBureau MHR voegt volgens de respondenten hiermee iets toe aan het palet van organisaties die activiteiten op het gebied van herstel aanbieden, waarvan een aantal vanuit een christelijke signatuur actief is die mogelijk niet alle gedetineerden aanspreekt.

4.4.2 Overige activiteiten gericht op het eigen netwerk

Naast de eerder besproken herstelgerichte interventies komen uit de interviews nog verschillende andere activiteiten naar voren die gericht zijn op het onderhouden of herstellen van de banden met het eigen netwerk. Respondenten van PI's beschrijven enkele van deze activiteiten daarnaast als voorbeeld van herstelgerichte detentiecultuur, omdat ze zijn opgezet naar aanleiding van een vraag van een gedetineerde of een door medewerkers geconstateerde behoefte onder gedetineerden. Daarmee dragen deze activiteiten volgens respondenten bij aan het algeheel welbevinden van gedetineerden en aan een prettige omgang tussen gedetineerden en detentiepersoneel.

Een in het oog springend voorbeeld is het door Exodus en PI Vught georganiseerde Herfstkamp. Tijdens het Herfstkamp komen de kinderen van gedetineerde vaders drie dagen naar de PI om langere tijd met hun vader tijd door te brengen, zodat de vader-kindrelatie kan worden onderhouden en/of hersteld. Er wordt bijvoorbeeld gesport of geknutseld. Kinderen moeten tussen de acht en vijftien jaar zijn om deel te mogen nemen, er is ruimte voor acht vaders en vijftien kinderen. De vader dient betrokken te zijn bij zijn kind(eren) en de verzorgende ouder of voogd van het kind moet toestemming geven voor deelname. Vaak hebben vaders al deelgenomen aan bezoek in het kader van het door Exodus in samenwerking met DJI aangeboden Ouder Kind Detentieprogramma (OKD),⁹⁷ waardoor hun kinderen al gewend zijn naar de PI te gaan. Gedetineerden die al bekend zijn met een ouderschapsinterventie (zoals het OKD of Mijn Kind en Ik), krijgen voorrang. De ervaringen zijn heel positief. Tijdens het Herfstkamp kunnen vaders weer 'vader zijn' en zich als vader gedragen door bijvoorbeeld hun kind te corrigeren en het gesprek aan te gaan:

Ik weet nog goed dat [een] jongetje de lijm afpakte van een ander kind. Toen zei die vader: 'Nee, we kunnen dit toch samen delen'. [Hij kon] echt die vaderrol weer opnemen. Dan zag je die vader helemaal glunderen, van: oh, ik kan nu gewoon even met hem in gesprek gaan daarover. (Medewerker Exodus)

Het Herfstkamp werd in 2019 voor het eerst georganiseerd; door de toen geldende coronamaatregelen kon het kamp in 2020 niet plaatsvinden.

Daarnaast organiseren enkele detentiemedewerkers – soms in samenwerking met externe organisaties – zogeheten voorleesprojecten. Gedetineerden worden dan gefilmd of opgenomen terwijl ze een verhaal voorlezen. De opname wordt verzonden naar de kinderen. Enkele PI's organiseren ook 'open dagen' waarbij gedetineerden hun familieleden de afdeling waar ze verblijven kunnen laten zien. Detentiemedewerkers geven aan dat ze op verschillende manieren gedetineerden faciliteren in het contact met hun familie, bijvoorbeeld door ze in staat te stellen kaartjes of foto's te sturen:

⁹⁷ Het OKD biedt speciale bezoekmogelijkheden voor kinderen van gedetineerde ouders in een kindvriendelijke ruimte. Zie: www.dji.nl/justitiabelen/volwassenen-in-detentie/ouders-in-detentie.

Ik merk wel dat [herstel] soms echt in hele kleine dingen zit. Ik heb een hartstikke leuk team bij de bibliotheek en onderwijs bijvoorbeeld, en die doen hele kleine dingetjes die wel heel veel impact hebben. Die regelen bijvoorbeeld met de feestdagen een kaartje dat [gedetineerden] naar huis kunnen sturen. We doen regelmatig een foto-actie [waarbij] gedetineerden zichzelf op de foto kunnen zetten met een leuke achtergrond, zodat ze iets hebben om te sturen met Kerst of Pasen of moederdag. [Dat is ontstaan omdat] een gedetineerde ooit zei 'mijn kind krijgt nooit een foto van papa'. Dat zijn hele kleine dingen maar ze hebben wel veel impact. (Hoofd D&R)

4.5 Meerwaarde en knelpunten

4.5.1 Meerwaarde

Meerwaarde voor gedetineerden

Respondenten geven aan dat deelnemers de herstelgerichte interventies over het algemeen als waardevol ervaren. Dat deelnemers positieve ervaringen hebben, blijkt ook uit het feit dat mond-tot-mond reclame van gedetineerden een van de manieren is waarop nieuwe deelnemers worden geworven. Er worden een aantal vormen van meerwaarde voor deelnemers onderscheiden.

Reflectie op het delict

Herstelgerichte interventies dwingen deelnemers te reflecteren op de schade die het delict heeft aangericht bij het slachtoffer, bij hun omgeving en bij henzelf. Gedetineerden worden zich (idealiter) bewust van hun eigen aandeel in de gebeurtenissen die aan het delict voorafgingen, en nemen zich voor om zaken in hun leven te veranderen:

[De SOS-cursus] wordt positief ervaren. Wat [gedetineerden] ervan meenemen is natuurlijk de vraag. Maar de wijze waarop het opgezet is en de confrontatie die daar toch ook wel in zit, ook met je eigen handelen, ja, dat wordt wel op een goeie manier gebracht zonder mensen te overrulen. (Plv. hoofd D&R)

Met name de confrontatie met het slachtoffer van het eigen delict of met een slachtoffer of nabestaande van een ander delict wordt beschreven als zeer ingrijpend en als een mogelijk kantelpunt waardoor deelnemers de impact van hun handelen gaan beseffen en hiervoor verantwoordelijkheid gaan nemen. Daarnaast beschrijven respondenten ook de ouderschapscurssussen als erg ingrijpend, omdat hierin wordt gekeken naar de schade die het delict en de detentie heeft aangericht bij het kind.

Omgaan met schaamte- en schuldgevoelens

Deelname aan herstelgerichte interventies kan gedetineerden een opgelucht gevoel geven. Deelnemers kunnen hun schaamte- en schuldgevoelens kwijt en leren zich kwetsbaar op te stellen. Hierdoor zijn ze beter in staat om deze gevoelens te verwerken. Wanneer slachtoffers of familieleden vergevingsgezind zijn, helpt dit om na detentie een nieuwe start te maken. Zo geeft een van de respondenten het voorbeeld van een geslaagde herstelbemiddeling tussen een jongvolwassene die een geweldadige overval had gepleegd op een frituurzaak en het echtpaar dat eigenaar was van deze zaak:

Het gesprek resulteerde er uiteindelijk in dat die jongen zijn excuses aanbod en zijn verhaal deed (...) En die slachtoffers die hadden daar zoveel gevoel voor dat

ze zeiden 'als jij vrijkomt, kun je bij ons komen werken'. Dat is in een notendop waartoe herstel uiteindelijk, wat voor een enorme positieve uitwerking dat kan hebben. Als er iets van vergeving en verzoening plaatsvindt, dat er daadwerkelijk een compleet nieuwe start geschiedt. (Geestelijk verzorger)

Menselijkheid

Tijdens herstelgerichte interventies wordt een setting gecreëerd waarin gedetineerden zich gezien voelen als persoon en niet alleen als dader. Gesprekken vinden plaats op basis van vertrouwelijkheid en gelijkwaardigheid:

[In de cursus Mijn Kind en Ik] worden [deelnemers] als vader aangesproken en niet op wat ze gedaan hebben. Natuurlijk zit dat wel in de cursus, want je gaat het wel hebben over wat voor effect detentie op jou heeft, op jouw kinderen en op jouw gezin. Maar er vindt ook een gesprek van mens tot mens plaats. (Medewerker Exodus)

Volgens medewerkers van externe organisaties is de inzet van vrijwilligers hierbij van grote waarde. Dat anderen zich belangeloos voor hen inzetten wordt door gedetineerden zeer gewaardeerd. Daarnaast kunnen vrijwilligers soms vrijer spreken met gedetineerden en hun naasten, zonder dat deze bang zijn dat gesprekken gerapporteerd worden aan officiële instanties. Ook binnen de detentie-inrichting benadrukken met name geestelijk verzorgers het belang van hun eigen positie als vertrouwelijke gesprekspartners die betrekkelijk onafhankelijk opereren. Dit stimuleert de vorming van een vertrouwensband en daarmee het aankaarten van persoonlijke onderwerpen, waaronder herstel.

Zelfvertrouwen en trots

Gedetineerden kunnen trots zijn dat zij de stap tot herstel hebben durven zetten en hierdoor meer zelfvertrouwen krijgen. Aan het eind van herstelgerichte cursussen ontvangen de deelnemers een certificaat. Respondenten geven aan dat het afronden van de cursus en het behalen van dit certificaat een belangrijk moment is:

Als bij trainingen bijvoorbeeld een diploma behaald wordt, dan zie je mannen van 45 die trots zijn dat ze een diploma hebben behaald. En dat durven ze daar ook te laten zien (...) Ze willen zelf op de foto met hun diploma. Dat zijn dezelfde mannen die op de afdeling een grote mond hebben, die proberen de rest te overschreeuwen, die zie je dan werkelijk voor wie ze zijn. (Plv. vestigingsdirecteur)

Praktische voordelen

Ten slotte geven enkele respondenten aan dat deelname voor gedetineerden ook een aantal praktische voordelen heeft: ze doen bijvoorbeeld mee om verveling tegen te gaan, om persoonlijke aandacht te krijgen of zodat ze een deel van het gebruikelijke dagprogramma over kunnen slaan.

Slechts enkele respondenten noemen negatieve ervaringen. Vaak gaat het dan over interventies die als te zwaar worden ervaren. Gedetineerden kunnen het moeilijk vinden wanneer het slachtoffer niet kan worden gecontacteerd of geen behoefte heeft aan contact. Ook kan het voorkomen dat gedetineerden aan het einde van een herstelgerichte cursus een 'daad van herstel' willen presenteren aan een voor hen belangrijk persoon, maar dat deze niet aanwezig wil zijn of meent dat de gedetineerde niet oprecht is. Ten slotte merkt een respondent op dat gedetineerden in zijn inrichting verkeerde verwachtingen hadden van de cursus Mijn Kind en Ik. Zij dachten tijdens

de cursus hun kinderen te kunnen zien, terwijl dit niet de opzet is. Hierdoor werd deze cursus niet positief geëvalueerd en is deze daarna ook niet meer aangeboden.

Meerwaarde voor de detentieorganisatie en de maatschappij

Respondenten noemen verschillende manieren waarop herstelgerichte interventies meerwaarde bieden voor de detentieorganisatie en de maatschappij als geheel.

Verminderen van recidive

De meest genoemde vorm van meerwaarde is het verminderen van recidive en het faciliteren van re-integratie. Deelnemers zouden zich bewuster zijn van de effecten van het delict en ook meer zelfinzicht hebben omtrent de omstandigheden en het gedrag dat heeft geleid tot het delict. Hierdoor zouden ze minder snel opnieuw de fout in gaan. Daarnaast zouden deelnemers tijdens herstelgerichte cursussen praktische en sociale vaardigheden ontwikkelen die hen zelfredzamer maken en helpen hun leven na detentie vorm te geven. Ook herstel met het eigen netwerk kan van belang zijn om recidive te verminderen. Familieleden en vrienden spelen niet alleen een belangrijke rol bij het op orde krijgen van de basisvoorwaarden van re-integratie – bijvoorbeeld door huisvesting of werk te bieden – maar ook hun emotionele ondersteuning is belangrijk:

Het netwerk buiten is van cruciaal belang. Ook al heb je je vijf basisvoorwaarden op orde (...) als je geen support krijgt van familie, vrienden of je kind of je vrouw of je moeder, dan kan je het bijna vergeten. (Stafffunctionaris ketensamenwerking)

Hierbij gaat het uiteraard om herstel met sociale contacten die een positieve invloed uitoefenen op de gedetineerde. Met netwerkleden die zich in het criminele circuit bevinden of die een slechte invloed uitoefenen, kan het contact in het belang van de gedetineerde juist beter worden verbroken.

Enkele respondenten geven echter ook aan dat het effect van herstelgerichte interventies op recidive slecht meetbaar is. Hoewel het voor respondenten logisch is dat deze interventies een positieve bijdrage hebben, is de effectiviteit ervan volgens hen lastig vast te stellen:

We weten in ieder geval dat het nooit slecht is, en [dat het] in de basis goed is om dit soort dingen te bieden. Maar ja, het is weinig meetbaar. Dus in die zin kun je eigenlijk ook niet feitelijk stellen wat het nou echt oplevert. (Plv. vestigingsdirecteur)

Beter gedrag in detentie

Een tweede positief effect is dat deelnemers aan herstelgerichte interventies zich beter zouden gedragen tijdens de detentie. Hierdoor zouden minder spanningen voorkomen en is de veiligheid binnen de inrichting beter geborgd. Respondenten spreken in dit kader ook wel over relationele veiligheid, waarbij personeel gedetineerden kent en een (professionele) band met hen heeft opgebouwd die hen in staat stelt om effectief en de-escalierend op te treden. Het vergroten van de veiligheid wordt niet gezien als doel van herstelgericht werken, maar eerder als bijvangst waarmee herstel als 'softe' interventie zijn toegevoegde waarde kan bewijzen in een organisatiecontext die wordt gedomineerd door 'harde' veiligheidsmaatregelen, zoals in onderstaand citaat wordt toegelicht:

Er is nog veel te winnen in wat veiligheid nog meer kan betekenen. Een goed gesprek kan 100.000 keer meer bijdragen aan de veiligheid dan een heel duur

net maken om contrabande tegen te gaan (...) [Ik geloof dat] op het moment dat [naam] goed contact heeft met iemand die heel belangrijk is op de afdeling en kan zorgen dat het rustig blijft, en de goede mensen zien dat, dat dat een grote bijdrage levert aan de veiligheid. En dat is iets dat ons allemaal ten goede komt. (Geestelijk verzorger)

Waarde van herstel voor slachtoffers en kinderen

Wanneer respondenten van mening zijn dat het slachtoffer baat kan hebben bij een ontmoeting voelen zij zich moreel verplicht dit te faciliteren. Ook voor interventies die gericht zijn op kinderen van gedetineerden menen respondenten dat zij in het belang van het kind waar mogelijk stappen moeten zetten om herstel te stimuleren.

4.5.2 *Knelpunten*

Uit de interviews komen ook enkele knelpunten naar voren.

Roosterproblemen en vrijstelling

Enkele inrichtingen hebben moeite om herstelgerichte interventies in te passen in het dagprogramma. Respondenten geven aan dat met name in het basisprogramma het dagprogramma al vol is, en dat het lastig is om hier activiteiten aan toe te voegen. Daarnaast krijgen gedetineerden nog niet in alle PI's vrijstelling van arbeid of andere activiteiten voor deelname aan herstelgerichte activiteiten. Hoewel herstelgerichte interventies vrijwel overal ook openstaan voor gedetineerden in het basisprogramma, is het door deze beperkingen waarschijnlijk dat deelnemers vooral gedetineerden in het plusprogramma zijn.

Vrijwilligheid in een gedwongen kader

In een aantal PI's wordt een spanningsveld ervaren tussen vrijwilligheid van deelname aan interventies en het gedwongen kader waarbinnen deze interventies plaatsvinden. Respondenten verschillen onderling van mening over de mate waarin herstel onderdeel moet uitmaken van rapportering. Met name geestelijk verzorgers en respondenten die zelf actief zijn als trainer geven aan dat het registreren van het gedrag van deelnemers of de inhoud van gesprekken de vertrouwelijkheid van het proces en de intrinsieke motivatie van gedetineerden schaadt. Daarentegen geven enkele respondenten met leidinggevende functies aan dat zij behoefte hebben aan meer informatie over de opbrengsten van herstelgerichte interventies. Zij zouden daarom een meer uitgebreide procesmatige en eventueel ook inhoudelijke rapportage willen. Ook willen sommige van deze respondenten de keuze om aan herstel te werken minder vrijblijvend maken, bijvoorbeeld door elke gedetineerde een re-integratiedoel op het gebied van herstel te laten opstellen.

Samenwerking met externe organisaties

Respondenten uit PI's geven aan dat ze veel benaderd worden door organisaties die iets rond herstel doen, en dat het voor hen niet altijd overzichtelijk is wat de verschillen tussen organisaties zijn en wie waarvoor kan worden benaderd. Externe organisaties hebben veelal een vaste contactpersoon binnen de inrichting, hierdoor kan het voorkomen dat niemand goed op de hoogte is van het gehele aanbod aan herstelgerichte interventies. Sommige activiteiten worden volgens respondenten ook wel 'onder de radar' aangeboden, zonder dat bijvoorbeeld directieleden of afdelingshoofden hier weet van hebben.

Daarnaast koppelen externe organisaties hun activiteiten niet altijd terug naar detentiemedewerkers, of doen dit vanuit het oogpunt van deze medewerkers onvolgende. Vanuit externe organisaties kan het echter een principiële keuze zijn om geen inhoudelijke informatie over het herstelproces van gedetineerden te verstrekken. Ook is niet altijd voor alle betrokken medewerkers duidelijk of een gedetineerde begeleid wordt door een externe organisatie, of dat er een bemiddelingstraject loopt. Een respondent geeft aan om die reden de voorkeur te geven aan cursussen die door detentiepersoneel zelf kunnen worden gegeven, zoals Puinruimen.

Verder geven enkele detentiemedewerkers aan dat sommige externe organisaties gewend zijn aan een tempo en manier van werken die zich niet goed verhoudt tot de detentiecontext. Eén respondent geeft als voorbeeld een situatie waarin een externe organisatie zelf deelnemers wilde werven op de afdelingen en gedetineerden wilde toelaten die de inrichting niet geschikt vond. Een andere respondent geeft aan dat men in de betreffende PI in het verleden heeft geprobeerd om Eigen Kracht-conferenties in te zetten op de ISD-afdeling.⁹⁸ De reguliere werkwijze van de EKC bleek zich echter niet goed te verhouden tot de behandeltrajecten van gedetineerden, en hierin kon ook geen afstemming worden gevonden. Deze voorbeelden lijken echter vrij uitzonderlijk te zijn, in de meeste gevallen verloopt de afstemming en taakverdeling met externe organisaties volgens detentiemedewerkers zonder grote problemen. Ook uit de interviews met medewerkers van externe organisaties blijkt niet dat zich grote knelpunten in de samenwerking voordoen.

Gebrek aan beleid en financiering op nationaal niveau

Een laatste knelpunt dat veelvuldig wordt aangehaald is een ervaren gebrek aan sturing, financiële steun en opleidingsmogelijkheden⁹⁹ vanuit DJI. Vrijwel alle respondenten hebben behoefte aan landelijke prioritering en beleidskaders om herstelgerichte detentie goed te kunnen implementeren. Respondenten geven aan dat zij lokaal steeds opnieuw het wiel uitvinden:

[Wat wij doen zijn] allemaal lokale initiatieven die wat mij betreft weinig top-down worden ondersteund (...) Het staat of valt met individuen die dit een warm hart toedragen, zoals ik dat doe in de organisatie. Maar het is nog niet echt in onze opdracht verweven. (Plv. vestigingsdirecteur)

Momenteel is de ruimte die wordt gegeven voor het ontplooiën van herstelgerichte interventies afhankelijk van de prioriteiten van de directie, waarbij men ook gebonden is aan de financiële mogelijkheden binnen de inrichting. In de praktijk betekent dit dat waar geld wordt besteed aan herstel, ergens anders op moet worden bezuinigd. Slechts enkele inrichtingen beschikken over een (parttime) herstelconsulent. De meeste respondenten van inrichtingen waar nog geen herstelconsulent werkzaam is, geven aan dat zij graag zo'n functie zouden willen instellen. Twee respondenten zeggen geen behoefte te hebben aan een herstelconsulent, maar wel enkele medewerkers te willen vrijmaken om naast hun huidige werk herstelgerichte taken op zich te nemen.

⁹⁸ Op een ISD-afdeling (Instelling voor Stelselmatige Daders) verblijven veelplegers gedurende minimaal twee jaar. Vaak is bij deze groep ook sprake van psychische en/of verslavingsproblematiek.

⁹⁹ Wel bestaat er sinds eind 2020 een driedaagse opleiding voor ambassadeurs herstel- en slachtoffergericht werken: www.oidji.nl/actueel/nieuws/2020/11/17/nieuw-ambassadeursopleiding-herstelgericht-en-slachtofferbewust-werken.

4.6 Samenvatting

In dit hoofdstuk zijn de herstelgerichte interventies beschreven die worden aangeboden in de Nederlandse PI's. We brachten de doelen van interventies, het verwijzings- en selectieproces, de organisatie van de interventie en door wie deze wordt uitgevoerd, de relatie tot het strafrecht en het aantal keren dat de interventie is ingezet in kaart. Daarnaast keken we naar de meerwaarde en knelpunten vanuit het perspectief van de betrokken professionals.

4.6.1 *Aanbod van herstelgerichte interventies*

Het aanbod aan herstelgerichte interventies kan worden onderverdeeld in cursussen, bemiddeld contact, herstelgerichte afdelingen en overige interventies.

Er zijn twee landelijk aangeboden cursussen (*Aan de Bak!* en *Sociaal netwerk en relaties*) waar herstel onderdeel van uitmaakt. Daarnaast bieden vrijwel alle PI's een of meer cursussen aan op het gebied van zelfherstel of herstel met het eigen netwerk. Toch zijn er ook nog PI's waar dit soort cursussen niet of alleen sporadisch worden aangeboden. In negen PI's wordt de cursus Puinruimen (intern) aangeboden en in twaalf PI's de SOS-groeps cursus (Gevangenzorg) – drie PI's bieden beide aan. De SOS-cursus kan ook individueel worden gevolgd. In PI Heerhugowaard is de groeps cursus Lef Hebben ontwikkeld. Deze cursussen hebben een grotendeels vergelijkbare opzet. De cursus Mijn Kind en Ik (Exodus) voor gedetineerde vaders wordt aangeboden in zeventien PI's. Inrichtingen die gedetineerde moeders huisvesten, bieden diverse cursussen voor deze groep aan.

In alle door ons onderzochte PI's bestaan mogelijkheden voor herstelbemiddeling via Perspectief Herstelbemiddeling. Wel zijn er grote verschillen in de frequentie van deze trajecten. Inrichtingen waar één detentiemedewerker alle trajecten begeleidt, melden meer gedetineerden aan. Mediation in strafzaken komt in ten minste negen PI's incidenteel voor bij preventief gehechte gedetineerden. De Eigen Kracht Centrale is maar in enkele inrichtingen bekend. In PI Middelburg is een eigen werkwijze ontwikkeld waarbij een casemanager gesprekken tussen gedetineerden en hun familieleden begeleidt; in PI Krimpen aan den IJssel loopt hiervoor een pilot van Gevangenzorg. Daarnaast vindt soms op informele wijze bemiddeling plaats tussen gedetineerden en hun netwerk, bijvoorbeeld door bezoekerwilligers.

Vier PI's hebben een afdeling die in het teken staat van herstelgerichte detentie. PI's Leeuwarden en Veenhuizen hebben een vadervleugel voor gedetineerde vaders. Krimpen aan den IJssel heeft in samenwerking met Gevangenzorg de afdeling De Compagnie. PI Almelo is recent van start gegaan met het project Huis van Herstel. In ten minste drie PI's wordt het door Bureau MHR ontwikkelde traject Forsa! Aangeboden aan jeugdige gedetineerden met een niet-westerse achtergrond. Daarnaast worden in veel PI's aanvullende activiteiten georganiseerd gericht op het faciliteren van contact tussen gedetineerde ouders en hun kinderen.

4.6.2 *Doelen*

De op zelfherstel gerichte cursussen (Puinruimen, SOS en Lef Hebben) pogen een bewustwordingsproces bij gedetineerden op gang te brengen over de gevolgen van hun delict, hen te stimuleren verantwoordelijkheid te nemen en stappen te ondernemen om toegebrachte schade te herstellen. Daarnaast stellen respondenten dat

de interventies gedetineerden moeten leren met hun emoties om te gaan en uit de slachtofferrol te stappen. Enkele respondenten menen dat de cursussen zouden moeten leiden tot bemiddeld contact met het slachtoffer, wanneer deze daar voor open staat.

Cursussen gericht op herstel met het eigen netwerk pogen bewustwording te stimuleren over de gevolgen van het delict voor de naaste omgeving van de gedetineerde. Tevens worden enkele andere doelen genoemd zoals het tegengaan van intergenerationele overdracht van crimineel gedrag en het voorkomen van detentieschade bij kinderen.

Voor bemiddeld contact met het slachtoffer worden in vergelijking met andere interventies minder duidelijke doelen gesteld. Respondenten blijven hier veelal dicht bij de wensen van de deelnemers en stellen dat zij beiden iets uit het bemiddelingstraject moeten kunnen halen. Voor slachtoffers kan het gaan om excuses of antwoorden op vragen, voor daders om het kunnen betuigen van spijt of het emotioneel kunnen 'afsluiten' van het delict. Bij bemiddeling met het netwerk is de inzet dat men weer met elkaar 'door een deur kan', hetgeen volgens respondenten ook de re-integratie van de gedetineerde kan vergemakkelijken.

4.6.3 *Doelgroep, verwijzing en selectie*

Gedetineerden worden op verschillende manieren geworven, afhankelijk van de interventie en de inrichting. Voor cursussen gebeurt dit merendeels door de (interne of externe) cursusleiders zelf. Daarnaast worden gedetineerden doorverwezen door casemanagers, mentoren of re-integratietrainers. Ten slotte speelt mond-tot-mondreclame onder gedetineerden een belangrijke rol, en is van de meeste cursussen informatiemateriaal beschikbaar in een RIC of via de kabelkrant. Voor herstelbemiddeling hebben enkele PI's een vaste contactpersoon die de aanmeldingen regelt. In andere inrichtingen kunnen gedetineerden hiervoor terecht bij (met name) case-managers en geestelijk verzorgers.

Bij herstelgerichte cursussen zijn de selectiecriteria veelal praktisch van aard. Gedetineerden moeten lang genoeg vastzitten om de cursus te kunnen afmaken en groepsgechikt zijn. Zo kunnen gedetineerden met psychische of agressieproblemen, of bepaalde delicten (met name zeden) worden uitgesloten of verwezen naar een individueel traject. In één inrichting moeten deelnemers in het plusprogramma zitten, in de overige inrichtingen speelt het detentieregime formeel geen rol. Enkele respondenten geven aan een motivatietoets te doen; over het algemeen geeft men er de voorkeur aan ook gedetineerden die niet heel gemotiveerd lijken deel te laten nemen. Voor bemiddeld contact worden striktere selectieprocedures gehanteerd. Perspectief Herstelbemiddeling en de Eigen Kracht Centrale houden hun eigen intakegesprekken maar sommige detentiemedewerkers geven aan dat zij al voorafgaand aan een aanmelding een voorselectie doen om de motivatie van gedetineerden te toetsen.

Het Forsa!-traject en de herstelgerichte afdelingen hebben in vergelijking met de overige interventies een meer afgebakende doelgroep. Forsa! is bedoeld voor jongvolwassenen (tot 27 jaar) met een niet-westerse achtergrond. Voor plaatsing op een herstelgerichte afdeling is motivatie om aan herstel te werken een belangrijke voorwaarde. Voor plaatsing op de Compagnie (Krimpen a/d IJssel) en de vadervleugels (Leeuwarden en Veenhuizen) moeten gedetineerden in het plusprogramma zitten. Het Huis van Herstel (Almelo) wijkt enigszins af door zich te richten op kortgestrafte gedetineerden met een complexe problematiek.

4.6.4 *Organisatie van de interventie*

De cursussen Puinruimen en Lef Hebben worden intern verzorgd. Lef Hebben wordt georganiseerd door een geestelijk verzorger; Puinruimen afhankelijk van de inrichting door hiertoe opgeleide herstelconsulenten, re-integratietrainers en/of geestelijk verzorgers. Bij door externe partijen aangeboden cursussen is het personeel van PI's niet direct betrokken, behalve in sommige gevallen bij het informeren en aanmelden van deelnemers of het bijwonen van een afsluitende bijeenkomst.

De mate van betrokkenheid van detentiemedewerkers bij herstelbemiddeling wisselt. Sommigen melden gedetineerden alleen aan en laten het traject verder over aan Perspectief Herstelbemiddeling. Anderen hebben een meer actieve rol door voor de aanmelding selectiegesprekken met gedetineerden te voeren en/of de gedetineerde gedurende het traject te begeleiden en morele ondersteuning te bieden. Daarnaast regelen detentiemedewerkers logistieke zaken en bieden ze nazorg.

4.6.5 *Verhouding tot het strafproces en tot andere interventies*

MiS is de enige in dit hoofdstuk besproken interventie die invloed kan hebben op het strafproces. Deze interventie wordt dan ook alleen ingezet bij preventief gehechte gedetineerden. De overige interventies kunnen wel potentieel van invloed zijn op de detentieduur en -omstandigheden van de gedetineerde, bijvoorbeeld wanneer informatie over deelname wordt meegenomen bij een verlofaanvraag of plaatsing in het plusprogramma. Op dit moment is dit niet of nauwelijks aan de orde. Deelname wordt niet altijd geregistreerd in het D&R-plan en wanneer dit wel gebeurt, is rapportage vooral procesmatig. Respondenten verschillen van mening over de wenselijkheid van inhoudelijke rapportage en het eventueel verbinden van gevolgen aan deelname. Enerzijds wordt gesteld dat gedetineerden niet langer intrinsiek gemotiveerd zullen zijn wanneer zij door deel te nemen aan een cursus makkelijker in aanmerking zouden komen voor extra vrijheden. Bovendien is herstel een persoonlijk en gevoelig onderwerp, waarover gedetineerden vertrouwelijk zouden moeten kunnen spreken. Anderzijds wordt in sommige inrichtingen in de toekomst wel een meer uitgebreide rapportage voorzien, waarbij gedetineerden ook re-integratiedoelen op het gebied van herstel formuleren en hierop kunnen worden afgerekend.

Cursussen op het gebied van zelfherstel kunnen een opmaat vormen naar bemiddeld contact met het slachtoffer. Volgens respondenten doet naar schatting zo'n 10-20% van de cursusdeelnemers een aanvraag voor herstelbemiddeling. Het komt ook voor dat gedetineerden beginnen met herstelbemiddeling en zich naar aanleiding hiervan aanmelden voor een herstelgerichte cursus.

4.6.6 *Deelnemers*

Het totale aantal deelnemers aan herstelgerichte interventies is niet precies te achterhalen. Wel kan een inschatting worden gegeven.

In de periode 2017-2020 werden door Gevangenzorg 48 SOS-groeps cursussen gegeven met in totaal 389 deelnemers. De cursussen Puinruimen worden drie tot vijf keer per jaar gegeven voor een groep van rond de tien gedetineerden. De cursus Lef Hebben wordt twee keer per jaar gegeven voor een groep van rond de twaalf deelnemers. Voor alle cursussen geldt dat zij in 2020 als gevolg van de coronamaatregelen niet of in aangepaste vorm hebben plaatsgevonden. Respondenten geven aan

dat deelnemers een diverse groep vormen, waarbij gedetineerden die zijn veroordeeld voor zwaardere delicten eerder zijn over- dan ondervertegenwoordigd. Wel worden gedetineerden die actief zijn in de georganiseerde criminaliteit of waarvan de slachtoffers zich in het criminele circuit bevinden minder goed bereikt. De trainer van Lef Hebben geeft aan dat circa de helft van de deelnemers afvalt. Volgens respondenten die betrokken zijn bij Puinruimen of SOS maken de meeste deelnemers de cursus af. De cursus Mijn Kind en Ik werd in de periode 2017-2020 in totaal zeventig keer gegeven aan 426 deelnemers. Een detentiemedewerker geeft aan dat het thema ouderschap als erg persoonlijk wordt ervaren, hierdoor staan niet alle gedetineerden open voor deelname. Ook kunnen deelnemers uitvallen omdat zij de cursus emotioneel te zwaar vinden.

Bij Perspectief Herstelbemiddeling kwamen in de periode 2017-2020 in totaal 683 aanmeldingen binnen voor herstelbemiddeling; bij 89% werd ook een traject gestart. Het merendeel van de gedetineerden werd door PI's aangemeld; circa 19% betrof een gedetineerde die zichzelf heeft aangemeld. Tussen PI's bestaat veel variatie in het aantal aanmeldingen. Wanneer een specifieke medewerker contactpersoon is, resulteert dit in een hoger aantal aanmeldingen (al gaat het in alle gevallen om beperkte aantallen). Een kwart van de afgesloten zaken resulteerde in bemiddeld contact middels een gesprek, briefuitwisseling of pendelbemiddeling. Bij trajecten die stopten voor het tot bemiddeld contact kwam, was dit veelal zo omdat het slachtoffer niet inging op de uitnodiging of niet wilde deelnemen.

De aanmeldingen betreffen een grote diversiteit aan delicten, waarbij ook (zeer) zware delicten goed vertegenwoordigd zijn. Diefstal met (bedreiging van) geweld (22%) en levensdelicten (16%) kwamen het meeste voor, 9% van de aanmeldingen betrof een zedendelict. De geïnterviewde bemiddelaars hebben verschillende ervaringen wat betreft het 'type' deelnemers: een respondent stelt dat de deelnemers erg divers zijn, een ander dat zwaardere delicten, oudere gedetineerden en recidivisten in zijn caseload zijn oververtegenwoordigd.

Het aantal conferenties waarbij gedetineerden betrokken zijn, is niet te achterhalen. De geïnterviewde medewerker van de Eigen Kracht Centrale schat in dat in 5% van de conferenties de dader of verdachte in detentie verblijft. Ook MiS komt volgens onze interviews maar beperkt voor.

Forsa! bereikt per jaar tussen de 80 en 120 jongeren met individuele trajecten. De herstelgerichte afdelingen huisvesten elk enkele tientallen gedetineerden.

4.6.7 *Meerwaarde*

Respondenten van PI's geven aan dat deelnemers de herstelgerichte interventies over het algemeen als waardevol ervaren. Er werden slechts enkele negatieve ervaringen genoemd. Een aantal vormen van meerwaarde worden onderscheiden:

- gedetineerden worden aangezet te reflecteren op het delict;
- gedetineerden leren omgaan met schaamte- en schuldgevoelens;
- tijdens de interventie wordt een menselijke en gelijkwaardige setting gecreëerd;
- het afronden van de interventie geeft gedetineerden zelfvertrouwen;
- deelname heeft praktische voordelen, zoals doorbreking van de dagelijkse routines.

Ook voor de detentieorganisatie en de maatschappij als geheel noemden respondenten verschillende vormen van meerwaarde:

- interventies dragen potentieel bij aan minder recidive;
- deelnemers vertonen beter gedrag in detentie;

- herstelgerichte interventies zijn waardevol voor slachtoffers en kinderen van gedetineerden.

4.6.8 *Knelpunten*

Uit de interviews kwamen ook enkele knelpunten naar voren:

- roosterproblemen waardoor gedetineerden – met name in het basisprogramma – in de praktijk niet altijd kunnen deelnemen aan interventies;
- een ervaren spanningsveld tussen vrijwilligheid van deelname aan herstelgerichte interventies en het gedwongen kader waarbinnen deze interventies plaatsvinden;
- gebrek aan kennis en overzicht over het aanbod van herstelgerichte activiteiten en beperkte inhoudelijke terugkoppeling vanuit externe organisaties;
- gebrek aan beleid, sturing en financiële middelen op nationaal niveau.

5 Herstelgerichte detentie in justitiële jeugdinrichtingen

Dit hoofdstuk bespreekt herstelgerichte detentie in de Nederlandse JJI's. Gezien het beperkte aantal JJI's (5)¹⁰⁰ bespreken we alle drie de onderzoeksvragen in één hoofdstuk. Paragraaf 5.1 gaat in op het beleid ten aanzien van herstelgerichte detentie en welke medewerkers hierbij betrokken zijn, paragraaf 5.2 bespreekt de herstelgerichte interventies die worden aangeboden en paragraaf 5.3 de meerwaarde en knelpunten vanuit het oogpunt van de respondenten. Paragraaf 5.4 geeft een korte samenvatting.

5.1 Beleid en organisatie

5.1.1 Beleid

Respondenten van JJI's geven aan dat herstelgericht werken is ingebed in de werkwijze van jeugddetentie. In tegenstelling tot volwassenen detentie is jeugddetentie meer therapeutisch van aard. Herstel in de brede zin van het woord wordt dan ook gezien als behandeldoel: *'waar er herstel nodig is en mogelijk is, vindt er herstel plaats'* (Behandeldirecteur). Jongeren worden 'opgevoed' en krijgen scholing en vaardigheden mee zodat zij – idealiter – beter uit detentie komen en niet recidiveren. Daarnaast geven respondenten aan dat er de afgelopen jaren meer aandacht is gekomen voor het motiveren van jongeren en het stimuleren en ondersteunen van hun persoonlijke groei. Hierdoor is het leefklimaat binnen de inrichtingen minder repressief geworden en meer herstelgericht. Een goed leefklimaat wordt gezien als cruciaal voor het slagen van het behandeltraject: jongeren moeten worden overgehaald om dingen over zichzelf te delen en zich kwetsbaar op te stellen. Zij moeten medewerkers van de inrichting gaan vertrouwen en hen niet zien als vijand.

Met name herstel met het eigen netwerk komt sterk terug in de werkwijze van JJI's. Respondenten geven aan dat familieleden *'vanaf dag één'* worden betrokken bij de detentie en het behandeltraject. Ook maakt het in kaart brengen van de relaties met familieleden en andere betekenisvolle personen in het netwerk en deze relaties waar nodig en gewenst herstellen onderdeel uit van de therapieën die jongeren (verplicht) volgen (zie paragraaf 5.2). Daarnaast is er binnen de verschillende interventies veel aandacht voor het delict. Er wordt een delictanalyse gemaakt en aan de hand hiervan worden behandeldoelen en risicotaxaties opgesteld.

In de Rijks Justitiële Jeugdinrichtingen (RJJI's) worden interne incidenten tussen jongeren en medewerkers soms herstelgericht aangepakt. In plaats van – zoals in het verleden gebruikelijk was – de jongere over te plaatsen, wordt de jongere of het personeelslid tijdelijk van de groep weggehouden. Door een collega worden dan afzonderlijke voorbereidende gesprekken gevoerd, gevolgd door een gezamenlijk herstelgesprek. Deze werkwijze kost medewerkers echter veel energie, bovendien zijn zij hier niet specifiek voor opgeleid. Met Perspectief Herstelbemiddeling wordt verkend of zij in de toekomst voor dit soort gesprekken een bemiddelaar kunnen leveren.

¹⁰⁰ Nederland kent één Rijks Justitiële Jeugdinrichting (RJJI) met drie locaties en twee particuliere justitiële jeugdinrichtingen.

Herstel met het slachtoffer krijgt nog betrekkelijk weinig aandacht. Dit is de laatste jaren wel aan het verschuiven door het ontwikkelen van een meer pedagogisch klimaat in de inrichtingen en de toenemende politieke aandacht voor slachtofferrechten, maar respondenten geven aan dat (herstel met) het slachtoffer op dit moment nog niet structureel onderdeel vormt van de behandeltrajecten – enkele uitzonderingen daargelaten. Zo geeft een respondent aan dat herstelbemiddeling vooral ter sprake komt wanneer de jongere zelf laat merken hiervoor open te staan:

Daar valt nog wel winst te behalen, dat [herstelbemiddeling] een vast onderdeel wordt. Dat iedere mentor¹⁰¹ weet: dat moet ik gewoon bij de kop pakken ergens in het behandeltraject. En dat hij daar ook in bevraagd wordt door zijn behandelcoördinator.¹⁰² Zodat we bij iedere jongere weten: bij die jongere kan het wel, bij die niet of nog niet. Nu komt [het ter sprake] als een jongere er voor open staat. Maar het is een beetje een black box bij de rest, of zij er niet open voor staan of dat het gewoon niet besproken is. (Behandeldirecteur)

Aandacht voor slachtoffers is volgens respondenten vooral indirect. Met name in de voorbereiding op een verlofaanvraag moet informatie worden verzameld over de slachtoffers en of er contact of bemiddeling heeft plaatsgevonden. Herstel komt zo wel ter sprake, maar op een vrij passieve manier. Bovendien vindt dit pas laat in het traject plaats.

Daarnaast komen slachtoffers aan de orde bij therapieën, wederom vaak als voorbereiding op verlof. Zo geeft een van de respondenten het voorbeeld van drama-therapie, waarbij door middel van rollenspellen geoefend kan worden met het nemen van het perspectief van het slachtoffer. De jongere wordt zo voorbereid op hoe te handelen wanneer hij of zij tijdens verlof het slachtoffer tegenkomt. In de RJJi's worden tijdens schoolvakanties educatieve activiteiten georganiseerd waarin herstel ook terug kan komen, zoals een lezing door een slachtoffer of nabestaande. In JJI Lelystad werden dit soort incidentele herstelgerichte activiteiten in het verleden ook georganiseerd, inmiddels gebeurt dit niet meer.

5.1.2 *Personele inzet*

Herstel in JJI's is niet belegd bij een aparte functionaris. Zoals de respondenten aangeven is herstel ingebed in de werkwijze van de inrichting, medewerkers zouden dit in hun dagelijks werk (onbewust) uitdragen en er zou binnen de inrichtingen draagvlak zijn voor herstelgericht werken. Wel is de kennis van specifieke herstelgerichte interventies niet breed aanwezig. Onder therapeuten en behandelcoördinatoren zou dit meer het geval zijn dan onder mentoren en groepsleiders. Mentoren zouden volgens de respondenten wel een belangrijke schakel kunnen vormen omdat zij de jongeren vaak spreken. Deze gesprekken richten zich nu al op aanverwante thema's zoals inzicht krijgen in je handelen, maar slachtoffers zijn nog geen structureel gespreksonderwerp. Geestelijk verzorgers voeren gesprekken over thema's als zingeving, schaamte en spijt. Hierbij kunnen ook (directe en indirecte) slachtoffers ter sprake komen. Deze gesprekken kunnen voor de jongere aanleiding zijn om zich te oriënteren op bijvoorbeeld herstelbemiddeling, maar geestelijk verzorgers spelen buiten het bieden van steun geen rol in deze trajecten.

¹⁰¹ De mentor is een van de groepsleiders en fungeert als vast aanspreekpunt voor de jongere en diens ouders.

¹⁰² Een behandelcoördinator is een psycholoog of orthopedagoog die eindverantwoordelijk is voor het perspectiefplan van de jongere en hem of haar begeleidt om de daarin gestelde doelen te behalen.

Een respondent geeft aan dat medewerkers wel trainingen hebben gehad over onder meer herstelbemiddeling en de DAPPER-cursus, maar dat deze thema's regelmatig zouden moeten terugkomen. In het geval van de DAPPER-cursus speelt hierbij mee dat het een groepscursus is, terwijl andere interventies in jeugddetentie individueel zijn. Sommige medewerkers zouden vooral geloven in individuele gesprekken en moeten worden overtuigd van de toegevoegde waarde van de DAPPER-cursus. Een andere respondent geeft aan dat het belangrijk is dat informatie over herstelgerichte interventies niet te abstract is: medewerkers, met name mentoren, raken in haar ervaring vooral overtuigd wanneer zij zelf zien dat hiermee bij de jongeren die zij begeleiden resultaat kan worden geboekt. Daarnaast geeft zij aan dat het top-down inzetten van interventies weerstand oproept wanneer hiervoor onvoldoende draagvlak is op de werkvloer.

5.2 Herstelgerichte interventies

Deze paragraaf bespreekt de herstelgerichte interventies die tijdens jeugddetentie worden ingezet. In drie JJI's wordt de herstelgerichte cursus DAPPER aangeboden (paragraaf 5.2.1). Voor wat betreft bemiddeld contact wordt alleen gebruikgemaakt van Perspectief Herstelbemiddeling (paragraaf 5.2.2). De EKC is bij onze respondenten niet bekend. Ook hadden zij niet of slechts heel incidenteel te maken met MiS. Deze interventies worden daarom niet verder besproken. Ten slotte bespreken we twee interventies met herstelgerichte elementen die onderdeel uitmaken van het standaard programma in jeugddetentie: de interventie Leren van delict (paragraaf 5.2.3) en de gezinsbenadering/gezinsgerichte therapie (paragraaf 5.2.4). Tabel 10 geeft een schematisch overzicht van de interventies per JJI.

Tabel 10 Aanbod van herstelgerichte interventies in JJI's

Interventies	JJI's
DAPPER (<i>ontwikkeld door Stichting 180 en Slachtoffer in Beeld, intern gegeven</i>)	RJJI De Hartelborgt, RJJI Den Hey-Acker, JJI Teylingereind
Herstelbemiddeling (<i>Perspectief Herstelbemiddeling</i>)	RJJI De Hartelborgt, RJJI De Hunnerberg, RJJI Den Hey-Acker, JJI Teylingereind, JJI Lelystad ^a
Leren van delict (<i>intern</i>)	Alle JJI's
Gezinsbenadering (<i>intern</i>)	Alle JJI's

a Interventie is bekend bij de inrichting maar wordt volgens respondenten slechts incidenteel ingezet.

Bron: Interviews detentiepersoneel

5.2.1 DAPPER

DAPPER is in 2012 ontwikkeld door Stichting 180 en Slachtoffer in Beeld (inmiddels: Perspectief Herstelbemiddeling) als onderdeel van de YOUTURN-methodiek, en is vanaf 2015 landelijk uitgerold. De cursus bestaat uit acht groepsbijeenkomsten van een uur en wordt gegeven door JJI-medewerkers die hiertoe zijn opgeleid. DAPPER wordt gegeven in de kortverblijfgroepen, waarbij jongeren nog voorlopig gehecht zijn. De reden hiervoor is dat dit de grootste groep is binnen de jeugdinrichtingen waarvan een deel relatief 'lichte' problematiek heeft. Dit past volgens respondenten bij de aard van de interventie, die vooral is gericht op het aanleren van vaardigheden. DAPPER is een

manier om alle jongeren – ook degenen die maar kort in detentie verblijven – iets mee te geven op het gebied van herstel:

Een grote populatie van onze doelgroep is best wel snel weer weg. En wij willen ze tijdens hun verblijf, hoe kort dat ook is, wel iets aanbieden wat ze kunnen starten en ook af kunnen maken (...) Zeker ook omdat wij het belangrijk [vinden] dat we een jongere in ieder geval kennis hebben laten maken met de mogelijkheid van herstelbemiddeling. Dus daarom doen wij die investering al vroeg in het verblijf.
(Begeleidingskundige)

Doelen van DAPPER zijn onder meer dat jongeren de gevolgen van misdrijven voor slachtoffers kunnen benoemen, gevoelens van schuld, schaamte en berouw kunnen herkennen en hun eigen bereidheid tot herstel verkennen (Zebel et al., 2016). De cursus zou hiermee een opmaat kunnen zijn tot herstelbemiddeling. Tijdens een bijeenkomst wordt een medewerker van Perspectief Herstelbemiddeling uitgenodigd, ook is er een bijeenkomst waarin een slachtoffer of nabestaande zijn of haar verhaal vertelt. Volgens een respondent is het vooral deze bijeenkomst die veel indruk maakt op jongeren. Met name wanneer de gevolgen van een delict niet heel tastbaar zijn, staan jongeren over het algemeen niet zo stil bij de gevolgen voor slachtoffers. Bij bijvoorbeeld een woninginbraak wordt snel gezegd dat 'iemand toch verzekerd is', jongeren kunnen zich dan lastig een voorstelling maken van de angst en emotionele schade bij slachtoffers. DAPPER helpt om hier meer inzicht in te krijgen. Een andere respondent geeft aan dat jongeren die preventief gehecht zijn, geneigd zijn om zichzelf als slachtoffer te zien in plaats van als dader. Tijdens de cursus worden dit soort gevoelens gebruikt om een discussie over ouderschap en slachtofferschap op gang te brengen.

Registratiegegevens van Stichting 180 over de jaren 2017-2020 en het interviewmateriaal laten zien dat DAPPER in deze periode niet in alle inrichtingen structureel werd aangeboden. In De Hunnerberg en Lelystad werd de cursus tussen 2017 en 2020 helemaal niet gegeven. Volgens de respondent van JJI Lelystad komt dit door een hoog verloop onder behandelcoördinatoren en andere prioriteiten. Daarnaast is de cursus niet voor alle jongeren geschikt, zo zou deze minder effectief zijn voor LVB-jongeren (waar Lelystad er relatief veel van huisvest). Wel worden enkele nieuwe trainers opgeleid zodat de cursus in de toekomst weer kan worden aangeboden. Idealiter zou de cursus dan informatie over de jongeren opleveren waarop in de langverblijfgroepen weer kan worden voortgeborduurd – bijvoorbeeld tijdens de interventie Leren van delict.

In De Hartelborgt en Den Hey-Acker werd de cursus sinds 2017 wel enkele malen gegeven: volgens Stichting 180 gebeurde dit in De Hartelborgt zes keer in 2017 en één keer in 2018, in Den Hey-Acker was dit één keer in 2017, één keer in 2018 en vier keer in 2019. Het aantal deelnemers aan de cursussen wordt door Stichting 180 niet bijgehouden.

In 2020 vonden geen cursussen plaats. Door corona ontstonden problemen om het rooster gevuld te krijgen en konden geen medewerkers worden vrijgemaakt. Ook voor corona werd de cursus door roosterproblemen al minder vaak aangeboden dan beoogd. In De Hartelborgt wordt de cursus in een aangepast format gegeven: in plaats van acht bijeenkomsten met steeds een week ertussen gebeurt dit in twee volledige dagen. De reden hiervoor is dat zo ook jongeren die minder dan acht weken in detentie zitten, kunnen worden bereikt.

In Teylingereind wordt de cursus aangeboden als onderdeel van het onderwijsprogramma. DAPPER-bijeenkomsten vinden plaats tijdens de mentorlessen, waarbij jongeren worden begeleid door hun vaste mentor en door een DAPPER-trainer (een getrainde groepsleider, eventueel ondersteund door een methodiekcoach). Door de aanwezigheid van de mentor zien jongeren tijdens de cursus een vertrouwd gezicht. Per week worden twee bijeenkomsten gegeven voor zes à zeven jongeren, elke maand/anderhalve maand wordt zo een module doorlopen. Er is gekozen om de cursus twee in plaats van een keer per week aan te bieden omdat zo de verbinding tussen de bijeenkomsten beter kan worden behouden. Omdat de cursus zo vaak wordt aangeboden, worden niet bij iedere module gastsprekers uitgenodigd. Het uitnodigen van gastsprekers kost relatief veel afstemmingstijd.

In de praktijk nemen volgens een respondent vooral de wat 'lichtere' jongeren deel. Voor jongeren met zwaardere problematiek zou de interventie minder geschikt zijn. Deelname zou zelfs averechts kunnen werken, bijvoorbeeld wanneer jongeren de verkregen kennis misbruiken om slachtoffers meer angst aan te jagen. Jongeren die worden verdacht van een zedendelict kunnen zich onveilig voelen in de groep. Zij doen wel mee aan de cursus, maar een respondent geeft aan dat zij zich vaak meer op de achtergrond houden. In De Hartelborgt en Den Hey-Acker worden jongeren met zwaar antisociaal gedrag uitgesloten van deelname omdat dit het groepsproces kan verstoren. In Teylingereind wordt soms door gedragswetenschappers een contra-indicatie voor deelname afgegeven, bijvoorbeeld omdat een jongere een te laag IQ heeft, psychische problemen heeft of de Nederlandse taal niet beheerst. Hierbij wordt steeds gekeken of iemand op een later moment niet toch kan meedoen.

Uit onze interviews is niet op te maken hoe vaak DAPPER leidt tot een herstelbemiddelingstraject. Omdat deelnemers van DAPPER een relatief lichte doelgroep zijn, waarvan maar een deel jeugddetentie of een PIJ-maatregel krijgt opgelegd, is hier vanuit de inrichting ook maar beperkt zicht op. Een respondent van Teylingereind geeft aan dat DAPPER aanzet tot zelfreflectie, maar dat de stap naar herstelbemiddeling vaak nog te spannend is. Deelname aan DAPPER wordt wel opgenomen in het perspectiefplan van de jongere, zodat het thema later nog aan de orde kan komen.

5.2.2 *Perspectief Herstelbemiddeling*

In deze subparagraaf bespreken we de praktijk van herstelbemiddeling in jeugddetentie. Hiervoor maken we gebruik van registratiecijfers van Perspectief Herstelbemiddeling over de periode 2017-2020, interviews met drie bemiddelaars van Perspectief Herstelbemiddeling en interviews met medewerkers van JJI's.

Aantal herstelbemiddelingen

In de periode 2017-2020 zijn bij Perspectief Herstelbemiddeling in totaal 143 aanmeldingen gedaan voor herstelbemiddeling vanuit JJI's (tabel 11). Het totale aantal trajecten waarbij de dader in jeugddetentie zit, is waarschijnlijk iets groter, omdat trajecten die zijn aangemeld door slachtoffers of door andere organisaties niet kunnen worden meegenomen. Perspectief Herstelbemiddeling geeft echter aan dat dit niet veel voorkomt.

Van de aanmeldingen zijn 129 (90%) ook uitgezet naar bemiddelaars. Dit percentage is vergelijkbaar met dat voor volwassen gedetineerden die vanuit PI's zijn aangemeld (92%).

Het aantal uitgezette aanmeldingen wisselt sterk tussen JJI's. Totalen over de periode 2017-2020 variëren tussen de 1 en 46.¹⁰³ Voor afzonderlijke jaren zijn er veelal minder dan vijf aanmeldingen per inrichting, met enkele uitschieters naar boven (>10 aanmeldingen). RJJi De Hunnerberg meldde de afgelopen jaren verreweg de meeste jongeren aan. In coronajaar 2020 werd in de meeste inrichtingen gemiddeld of iets minder aangemeld, in één inrichting werd juist veel meer aangemeld.

Tabel 11 Aantal aanmeldingen voor herstelbemiddeling vanuit jeugd-detentie en het percentage aanmeldingen dat is uitgezet naar bemiddelaars, 2017-2020

Jaartal	Aanmeldingen JJI (% uitgezet)
2017	47 (96%)
2018	28 (89%)
2019	31 (90%)
2020	37 (84%)
Totaal	143 (90%)

Bron: Registratiedata Perspectief Herstelbemiddeling

Type delicten

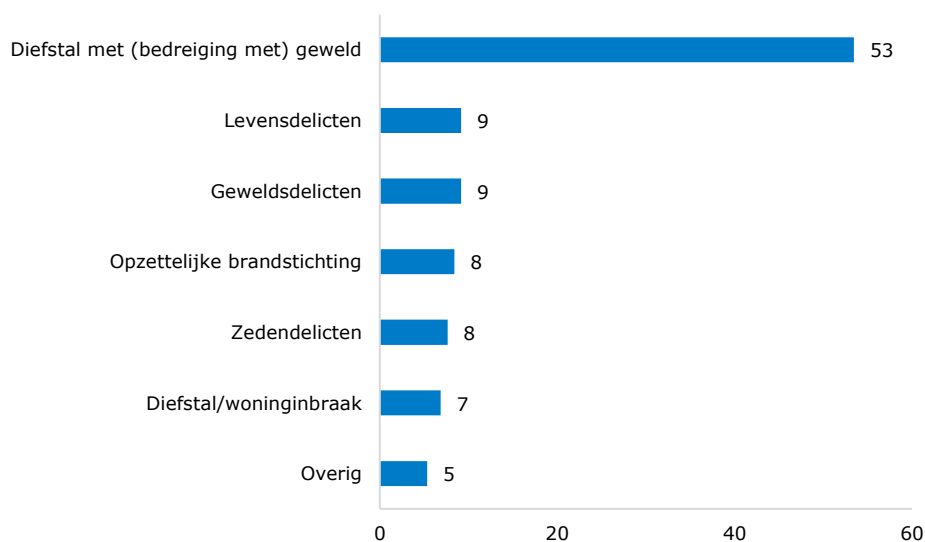
Meer dan de helft (53%) van de jongeren die zijn aangemeld, zit vast wegens diefstal met (bedreiging van) geweld. In de periode 2017-2020 was dit elk jaar het meest voorkomende delict. Andere vaker voorkomende delicten zijn levensdelicten¹⁰⁴ (9%) en geweldsdelicten¹⁰⁵ (9%) (figuur 5). Onder overige delicten vallen onder meer ontvoering en bedreiging.

¹⁰³ Hierbij geldt wel dat niet alle jeugdinrichtingen gedurende de gehele periode operationeel waren. JJI's die in het geheel niet verwezen, zijn niet meegenomen.

¹⁰⁴ Moord/doodslag.

¹⁰⁵ Poging tot doodslag, zware mishandeling, openlijke geweldpleging. Hierbinnen is poging tot doodslag de meest voorkomende categorie.

Figuur 5 Uitgezette aanmeldingen naar type delict voor jeugdige daders, percentage van totaal over 2017-2020 (n=131)

Bron: Registratiedata Perspectief Herstelbemiddeling

Verloop van de herstelbemiddeling

Het proces van het herstelbemiddelingstraject vanuit Perspectief Herstelbemiddeling verloopt voor jeugdigen niet anders dan voor volwassenen (zie paragraaf 4.2.1). Van de afgesloten zaken¹⁰⁶ in de periode 2017-2020 resulteerde iets meer dan een kwart (27%) in bemiddeld contact (tabel 12). Dit percentage is hetzelfde bij jeugdige als bij volwassen daders. Het percentage fluctueert wel behoorlijk over de jaren heen, dit is niet verwonderlijk omdat het telkens om kleine aantallen gaat.

Tabel 12 Aantal afgesloten zaken en het percentage zaken dat is afgesloten met bemiddeld contact in jeugddetentie, 2017-2020

Jaartal	Afgesloten zaken (% contact)
2017	47 (28%)
2018	32 (25%)
2019	28 (11%)
2020	25 (48%)
Totaal	132 (27%)

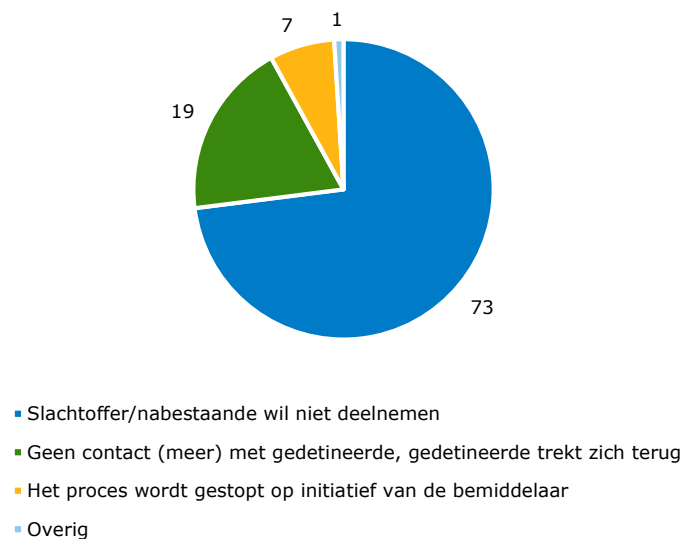
Bron: Registratiedata Perspectief Herstelbemiddeling

Evenals bij volwassen gedetineerden is de meest voorkomende reden waarom het niet tot bemiddeld contact komt dat het slachtoffer niet wil deelnemen (73%, zie figuur 6). Bij trajecten met jeugdigen gebeurt het minder vaak dat de bemiddelaar het traject stopzet (7% tegen 11% voor volwassenen die vanuit PI's worden aangemeld). Bij jeugdige gedetineerden komt het daarnaast relatief vaak niet tot bemiddeld contact omdat de dader niet (meer) kan worden bereikt of zich terugtrekt (19% tegen 12%

¹⁰⁶ Het jaar waarin een zaak is afgesloten, hoeft niet gelijk te zijn aan het jaar waarin de zaak is aangemeld.

voor volwassenen die vanuit PI's worden aangemeld). Het ontbreken van contactgegevens van het slachtoffer kwam de afgelopen jaren niet voor, bij volwassen gedetineerden was dit in enkele gevallen wel een reden om het traject stop te zetten.

Figuur 6 Redenen waarom traject van jeugdige gedetineerden is gestopt zonder bemiddeld contact, percentage van totalen over 2017-2020 (n=96)

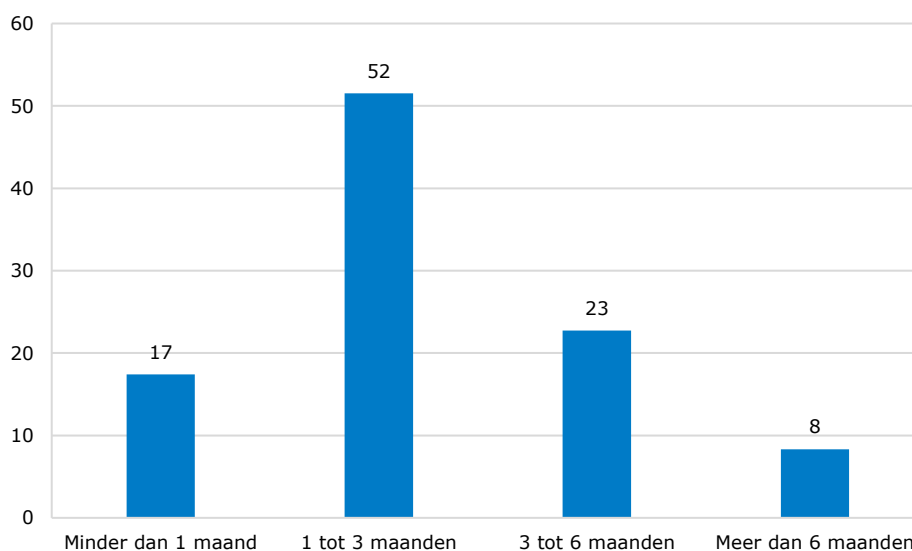

Bron: Registratiedata Perspectief Herstelbemiddeling

Wanneer het wel tot bemiddeld contact komt, is dit merendeels in de vorm van een briefwisseling (56%). Bij een kwart van de trajecten is sprake van pendelbemiddeling; een vijfde (19%) betreft een gesprek op locatie. Bij zowel jeugdige als volwassen gedetineerden komt briefuitwisseling veel voor, maar bij jeugdige gedetineerden is het aandeel iets groter (56% tegen 40% voor volwassen gedetineerden).

De lengte van afgesloten trajecten van jeugdige gedetineerden verschilt niet noemenswaardig van die van volwassenen. De helft (52%) van de trajecten duurt tussen de één en drie maanden; 17% duurt korter dan één maand. Een klein deel van de trajecten (8%) duurt langer dan een half jaar (figuur 7). Evenals voor volwassen gedetineerden het geval was, duurden trajecten voor jeugdige gedetineerden in 2020 beduidend langer: een kwart (24%) van de trajecten in dat jaar duurde langer dan zes maanden.

Figuur 7 Lengte van afgesloten trajecten van jeugdige gedetineerden, percentage van totalen over 2017-2020 (n=132)

Bron: Registratiedata Perspectief Herstelbemiddeling

Begeleiding van het traject vanuit JJI's

Over de begeleiding van het herstelbemiddelingstraject hebben we informatie vanuit de RJJi's en JJI Teylingereind. De respondent van JJI Lelystad geeft aan dat herstelbemiddeling alleen sporadisch voorkomt bij jongeren in de kortverblijfgroepen. Dit wordt dan geïnitieerd door de reclassering. Bij de langverblijfgroepen in Lelystad is herstelbemiddeling niet aan de orde. Dit heeft deels te maken met de specialisatie van JJI Lelystad in het begeleiden van LVB-jongeren. Deze jongeren zijn vaak eerst in een andere inrichting vastgelopen alvorens naar Lelystad te komen, en zijn daardoor al verder in hun behandeltraject waardoor het starten van een bemiddelingstraject volgens de respondent niet voor de hand ligt.

Bij de RJJi's komt herstelbemiddeling aan de orde in de langverblijfgroepen, als vervolgstap na de cursus DAPPER (Den Hey-Acker en De Hartelborgt) of op verwijzing van behandelaars (alle drie de RJJi's). Herstelbemiddeling is volgens de respondent 'standaard' binnen de PIJ-maatregel (jeugd-tbs), hetgeen wil zeggen dat dit sterk wordt gestimuleerd. De PIJ-maatregel leent zich – in vergelijking met jeugddetentie – goed voor het inzetten van herstelbemiddeling omdat het een relatief lange detentievorm is: jongeren zitten ten minste twee jaar vast en deze termijn kan bovendien verlengd worden. Hierdoor is er voldoende tijd voor het bemiddelingstraject. Niet alle jongeren met een PIJ-maatregel worden echter aangemeld. Herstelbemiddeling moet een behandelinhoudelijk doel dienen: de jongere moet iets leren en het niet gebruiken om een lagere straf te krijgen of eerder vrij te komen. Volgens de respondent raden advocaten weleens aan om een brief aan het slachtoffer te schrijven om zo schuld bewustzijn aan te tonen tijdens de rechtszitting; dit vindt zij onwenselijk. Daarnaast is bij een deel van de delicten het slachtoffer onbekend of wil deze geen contact. Wanneer het slachtoffer zich ook in het criminele circuit bevindt (zoals bij jongeren die zijn veroordeeld voor ripdeals), zijn jongeren veelal niet gemotiveerd om deel te nemen. Ook wanneer herstelbemiddeling niet in het belang van het slachtoffer wordt geacht, bijvoorbeeld wanneer jongeren sterk antisociaal gedrag vertonen of de schuld bij het

slachtoffer leggen, wordt ofwel geen traject gestart ofwel worden eerst andere behandelmethodes ingezet:

Soms moeten jongeren een beetje de druk voelen van het moet, het hoort. Dat willen we eigenlijk niet, maar je kunt natuurlijk subtiel wel wat druk zetten. Het gaat vooral om het slachtoffer, [we willen dat] het slachtoffer met een goed gevoel de deur uitstapt, een plausibele uitleg heeft of heeft gezien dat het die jongere iets doet. Kijk als een jongere zegt: 'Je vroeg er zelf om dat ik je heb verkracht, want je had een kort rokje aan en je keek verleidelijk', dat zijn niet de gesprekken die ik wil ondersteunen. En dat type jongere hebben we natuurlijk wel vaak binnen. Dat duurt echt lang voordat je die op een ander spoor hebt. (Behandeldirecteur)

De inrichtingen voeren geen officiële intakegesprekken, maar het traject wordt wel met de jongere besproken alvorens hem of haar aan te melden. Tijdens het traject wordt de jongere begeleid door een mentor of behandelcoördinator. Deze persoon woont op verzoek van de jongere de gesprekken met Perspectief Herstelbemiddeling bij en bereidt de jongere voor op de mogelijke uitkomsten van het gezamenlijke gesprek. Zo wordt bijvoorbeeld besproken hoe te reageren wanneer het slachtoffer boos wordt.

Bij JJI Teylingereind vindt bij één behandelcoördinator herstelbemiddeling standaard plaats als onderdeel van de PIJ-behandeling op de langverblijfgroepen. De overige behandelcoördinatoren van langverblijfgroepen melden niet standaard aan, al is hier de laatste jaren wel meer aandacht voor. Op de kortverblijfgroepen komt herstelbemiddeling alleen incidenteel voor, men is hier terughoudend mee om de rechtsgang niet te doorkruisen. Jongeren ontvangen een informatiefolder over herstelbemiddeling en doorlopen de in deze inrichting verplichte cursus DAPPER, waarin het onderwerp ook ter sprake komt.

De behandelcoördinator die vaak aanmeldt, geeft aan herstelbemiddeling min of meer te verplichten door het te presenteren als onderdeel van het behandeltraject. Jongeren zijn in eerste instantie dan ook vooral extrinsiek gemotiveerd: ze willen laten zien dat ze meewerken. Intrinsieke motivatie volgt vaak pas gaandeweg het traject of zelfs na afloop, wanneer ze met het slachtoffer contact hebben gehad en zich realiseren wat de impact van het delict is geweest. De respondent ziet dit niet per se als problematisch: ook wanneer de jongere niet intrinsiek gemotiveerd is, doen ze in het traject wel vaardigheden op. Bij een enkele jongere is wel vanaf het begin sprake van sterke schaamte- en schuldgevoelens. Dit kan een reden zijn om een traject te starten, maar kan er soms ook juist voor zorgen dat jongeren niet willen meewerken omdat ze het slachtoffer niet onder ogen durven komen. Deze respondent geeft ook aan dat jongeren eerder bereid zijn om mee te werken aan herstelbemiddeling wanneer het (in hun optiek) gaat om 'onschuldige' slachtoffers. De beslissing tot het starten van een traject wordt bij Perspectief Herstelbemiddeling neergelegd. Wanneer een jongere onvoldoende zelfinzicht of empathie heeft voor een gesprek met het slachtoffer, zou bijvoorbeeld nog wel een brief kunnen worden geschreven.

De behandelcoördinator geeft er de voorkeur aan jongeren aan te melden wanneer zij de eerste fase van de interventie Leren van delict hebben afgerond. Hierin wordt een delictanalyse gemaakt aan de hand waarvan gesprekken worden gevoerd over de gevolgen van het delict voor slachtoffers en voor de jongere zelf. Jongeren worden soms ook op een later moment in hun traject aangemeld, wanneer ze bijna met verlof gaan. Dit is volgens de respondent minder wenselijk omdat het voor het slachtoffer

dan kan overkomen alsof het traject alleen om die reden is gestart. Wanneer een jongere onvoldoende zelfinzicht toont of het delict kort geleden is, wordt soms wel wat langer gewacht met aanmelding. Tijdens het traject zit de behandelcoördinator of de mentor op verzoek van de jongere bij de gesprekken. Tevens onderhoudt de behandelcoördinator intensief contact met de bemiddelaar van Perspectief Herstelbemiddeling, waarbij zij onder meer informatie deelt over de problematiek van de jongere en kan aangeven of de verwachtingen van het slachtoffer in haar ogen realistisch zijn. Daarnaast houdt zij de andere behandelaren en de groepsleiding van de jongere op de hoogte van het traject, zodat zij rekening kunnen houden met de impact die dit op de jongere heeft.

Deelname aan herstelbemiddeling wordt op zichzelf niet meegewogen met verlofaanvragen, maar kan hier indirect wel onderdeel van uitmaken omdat bij deze aanvragen wordt gekeken naar de mate waarin jongeren verantwoordelijkheid nemen voor hun delict en meewerken aan de behandeling. Er wordt gerapporteerd over het traject in het perspectiefplan en het PIJ-verlengingsadvies, deze rapportage is grotendeels procesmatig.

5.2.3 *Leren van delict*

Leren van delict is een individuele training ontwikkeld door Stichting 180 voor jongeren in een JJI of jeugdzorginstelling die een gewelddadig delict hebben gepleegd. De training is beschikbaar voor deelnemers met een matig tot hoog risico op (gewelddadige) recidive en een IQ van ten minste 70 (tenzij sprake is van een redelijk tot goed sociaal aanpassingsvermogen). De interventie richt zich op het aanleren van gedrags- en probleemoplossende vaardigheden en het ontwikkelen van een terugvalpreventieplan.

Doel van de training is het voorkomen van nieuwe gewelddadige delicten. Daarnaast zijn er een aantal subdoelen:

- inzicht krijgen in de eigen delictketen;
- minder irrationele gedachten, vijandige attributies en cognitieve vertekeningen;
- verantwoordelijkheid nemen voor het eigen gedrag en de gevolgen daarvan;
- beschikken over een breder scala aan gedrags- en probleemoplossende vaardigheden.

De training is verdeeld in drie fasen: in fase een (negen weken, in de praktijk kan dit ook langer duren) wordt een delictanalyse gemaakt, waarbij de jongere risicosituaties en -factoren bij zichzelf en in de eigen omgeving leert herkennen. Hierbij wordt ingegaan op de eigen verantwoordelijkheid voor het delict en de gevolgen ervan voor het slachtoffer, de familie van de jongere en de jongere zelf. Tijdens fase twee, de veranderingsfase (zestien weken) leert de jongere om gedragsalternatieven te ontwikkelen en toe te passen. In fase drie (opfrissessies, duur afhankelijk van de jongere) worden sessies uit de tweede fase herhaald. Van de interventie is een procesevaluatie uitgevoerd.¹⁰⁷ Hieruit bleek dat fase een vaak volgens het programma wordt uitgevoerd omdat de delictanalyse een voorwaarde is voor verlof. De waardering van deze fase is goed. Fases twee en drie worden minder vaak uitgevoerd en minder positief gewaardeerd.

Leren van delict is een verplichte cursus, de motivatie om deel te nemen is volgens respondenten dan ook dat jongeren op termijn met verlof willen. Respondenten zien dit niet als problematisch, het is volgens hen een gegeven dat motivatie in detentie in

¹⁰⁷ www.nji.nl/nl/Download-NJi/Werkblad/Uitgebreide-beschrijving-Leren-van-Delict.pdf.

eerste instantie vaak extrinsiek is. Over de tijd heen kan dit veranderen. Daarnaast geeft een respondent aan dat gewacht kan worden met het inzetten van de interventie: 'het is meebewegen met wanneer de jongere ergens aan toe is' (Behandelcoördinator).

5.2.4 Herstel met familie

Volgens respondenten is de relatie met familieleden altijd onderwerp van gesprek en vaak ook onderdeel van de behandeling. Ouders en andere familieleden (broers/zussen, partners, eigen kinderen) worden actief betrokken en er wordt gekeken naar wat nodig is om de relatie te repareren. Hierbij kan onder meer gezinstherapie worden ingezet gericht op het begrijpen van elkaars perspectief, beter communiceren en het vinden van de gemeenschappelijke wens voor de relatie:

Wij doen [herstel met familie] bijna altijd via onze systeemtherapeut. Dat heet dan geen mediation maar het komt er wel op neer. Want het gaat erom dat twee partijen een probleem ervaren, beschuldigend zijn naar de ander. Bij mediation [gaat het er vooral om] dat je goed luistert, wat zegt die persoon nou. Je moeder was streng tegen je en hield je binnen, maar als ik heel goed naar haar luister, deed ze het niet om jou te pesten maar vooral omdat ze bezorgd en angstig was. Jij liep dan toch weg en je moeder had de indruk dat je dat deed omdat je niet van haar hield, maar eigenlijk hoor ik jou zeggen dat het vooral de behoefte was om met vrienden te zijn of om met je vriendinnetje te zijn. (Behandeldirecteur)

Soms is een gezinslid van de jongere tegelijkertijd ook slachtoffer van het delict, bijvoorbeeld bij zedenzaken binnen het gezin. In dergelijke gevallen begeleidt de inrichting de dader (en de ouders) en wordt het slachtoffer begeleid door een externe therapeut, waarna eventueel gezamenlijke gesprekken kunnen volgen als de partijen daar behoefte aan hebben.

Respondenten geven aan dat herstel met de familie niet altijd mogelijk is. Wanneer de jongere meerderjarig is, kan deze aangeven dat de ouders niet mogen worden betrokken bij de behandeling. Eén respondent geeft daarnaast aan dat herstel soms niet mogelijk is omdat de band te veel verstoord is en het beter is voor de jongere om het contact te verbreken.

5.3 Meerwaarde en knelpunten

5.3.1 Meerwaarde

Respondenten benoemen vooral meerwaarde van herstelgerichte interventies voor jongeren zelf. Hoewel interventies als DAPPER indirect een lagere recidive beogen, en hiermee ook de samenleving ten goede komen, kwam dit aspect in de interviews niet expliciet naar voren. Eén respondent stelt zelfs dat schuldbesef en verantwoordelijkheid nemen niet per se gerelateerd zijn aan een lagere recidive.

Opluchting

Evenals bij volwassen gedetineerden het geval is, geven respondenten aan dat een deel van de jongeren veel schaamte- en schuldgevoelens ervaart. Deelname aan herstelbemiddeling kan dan een opgelucht gevoel geven, omdat excuses kunnen worden gemaakt aan het slachtoffer. Aan de andere kant geeft een respondent ook

aan dat sommige jongeren niet willen deelnemen aan herstelgerichte interventies omdat ze zich te zeer schamen.

Leren omgaan met conflicten

Volgens een respondent leren jongeren tijdens herstelbemiddeling – en in mindere mate tijdens andere interventies – hoe zij op een productieve manier met conflicten kunnen omgaan en problemen kunnen oplossen. Jongeren leren dat zij hun fouten kunnen herstellen door met de ander in gesprek te gaan in plaats van agressief te reageren of weg te lopen. Deze vaardigheden komen ook van pas wanneer zij met verlof mogen of vrijkomen.

Gewetensontwikkeling

Respondenten geven aan dat de gewetensontwikkeling van veel gedetineerde jongeren beperkt is. Zij kunnen zich niet goed verplaatsen in het slachtoffer en snappen niet welke schade het delict heeft aangericht. Tijdens herstelbemiddeling of tijdens een DAPPER-bijeenkomst waar een slachtoffer over de eigen ervaringen vertelt, wordt deze schade voor jongeren heel concreet gemaakt. Ook wanneer jongeren in het begin alleen extrinsiek gemotiveerd zijn, kan in de loop van het traject wel wat bij de jongere teweeg worden gebracht:

Ik had laatst [een] traject, [dat] was een jongen met een dodelijke steekpartij. De vrouw van de man die was overleden had via Perspectief Herstelbemiddeling contact gezocht (...) Ik werd gebeld door Perspectief Herstelbemiddeling en toen zei ik 'nou, ik weet het niet, wat is de verwachting van de nabestaande? Want ik verwacht hier eigenlijk niet zoveel van. Als zij echt wil dat er excuses komen of begrip dan is dat misschien teveel gevraagd'. Maar uiteindelijk was dat een supermooi traject met als einddoel dat gesprek (...) waarbij hij zelfs foto's van die man als vader en als partner te zien kreeg. Dat had hij zich nooit gerealiseerd.
(Behandelcoördinator)

Uiteindelijk nam deze jongen tijdens het gesprek de verantwoordelijkheid voor het gebeurde op zich en bood hij zijn excuses aan de nabestaande aan.

5.3.2 Knelpunten

Uit de interviews komen enkele knelpunten naar voren die specifiek zijn voor herstelgerichte detentie in de jeugdinrichtingen.

Timing en duur van herstelgerichte interventies

Een eerste categorie knelpunten betreft de organisatie van herstelgerichte interventies binnen de inrichting en de duur van deze interventies. DAPPER wordt aangeboden op de kortverblijfsgroepen. Hoewel de respondenten vinden dat dit gezien de aard van de interventie (relatief licht, gericht op het aanleren van vaardigheden) het beste moment is, zitten hier ook nadelen aan. Zoals ook eerder al opgemerkt in het onderzoek van Zebel en collega's (2016), is tijdens de kortverblijfperiode vaak nog niet duidelijk of de jongere zal doorstromen naar een langverblijfsgroep of zal worden geschorst. Hierdoor is ook onduidelijk of DAPPER voor een jongere de juiste interventie is, of dat beter eerder een zwaardere interventie (zoals individuele therapie) kan worden ingezet. Omdat de kortverblijfsafdelingen een hoog verloop hebben, kunnen niet alle jongeren DAPPER afmaken. Sommige inrichtingen hebben er daarom voor gekozen bijeenkomsten sneller achter elkaar te organiseren.

Voor wat betreft herstelbemiddeling geeft een respondent aan dat het vanuit het perspectief van de jongere soms lang duurt voordat een aanmelding inhoudelijk in behandeling wordt genomen. Hier kan volgens de respondent soms wel twee tot drie maanden overheen gaan. Wanneer een jongere eenmaal de stap naar herstelbemiddeling heeft gezet, is het voor het behandeltraject het beste om hier zo snel mogelijk mee te starten. Een laatste knelpunt betreft de timing van bemiddeling ten opzichte van de strafzitting. Herstelbemiddeling wordt meestal pas ingezet nadat de jongere is afgestraft. Een bemiddelaar van Perspectief Herstelbemiddeling geeft echter aan dat hij bij jeugdzaken juist herstelbemiddeling na afloop van de zitting als minder effectief ervaart, omdat jongeren dan minder gemotiveerd zouden zijn om in gesprek te gaan: *'meestal zie je dat de urgentie weg is (...) want ze zijn al gestraft. Het pedagogische aspect is dan een beetje weg'*.

Schuldbesef en betuigen van spijt

Herstelgerichte interventies beogen onder meer het vergroten van schuldbesef en spijt onder jeugdige daders. Volgens respondenten kan dit in sommige situaties ook nadelig uitpakken of leiden tot ongelijkheid. Een respondent geeft met betrekking tot de interventie Leren van delict aan dat sommige LVB-jongeren zich juist té schuldig voelen. Zij zijn geneigd de volledige verantwoordelijkheid voor het delict op zich te nemen, ook wanneer zij alleen bijstander waren of sterk zijn beïnvloed door foute vrienden. Een andere respondent geeft aan dat sommige jongeren niet in staat zijn om schuld te betuigen, vanuit onzekerheid of psychische problemen of omdat ze afkomstig zijn uit (sub)culturen waarin schuld betuigen wordt gezien als eerverlies. Deze jongeren nemen volgens de respondent ook minder deel aan herstelbemiddeling. Doordat rechters bij jeugdzaken veel waarde hechten aan schuldbesef en het betuigen van spijt, kunnen zij relatief zwaarder worden gestraft. Ook kan het voorkomen dat de jongere wel oprecht spijt wil betuigen, maar dat dit niet zo overkomt bij het slachtoffer – bijvoorbeeld omdat de jongere het slachtoffer niet durft aan te kijken.

Herstel in een groep

DAPPER wijkt af van andere interventies binnen jeugddetentie omdat het in een groep wordt gegeven. Respondenten geven aan dat groepsinterventies ingewikkeld zijn voor adolescenten omdat zij erg bezig zijn met hun positie in de groep en zich niet makkelijk blootgeven in een groepscontext. Waar bij volwassen gedetineerden de groepscontext volgens respondenten van toegevoegde waarde is, is dit bij jongeren niet per se het geval. Bovendien geeft een respondent aan dat sommige medewerkers met name geloven in individuele gesprekken die gericht zijn op het verwerven van zelfinzicht. Hierdoor kan weerstand bestaan tegen DAPPER, dat in een groepscontext wordt aangeboden en meer op ervaringsleren is gericht.

5.4 Samenvatting

In dit hoofdstuk is herstelgerichte detentie in de Nederlandse JJI's besproken. We keken naar het beleid ten aanzien van herstelgerichte detentie, het aanbod van herstelgerichte interventies en de meerwaarde en knelpunten vanuit het perspectief van de betrokken professionals.

5.4.1 *Beleid ten aanzien van herstelgerichte detentie*

Respondenten van JJI's geven aan te streven naar een herstelgericht detentieklimaat. Herstel wordt gezien als (onderliggend) behandelgoal. In de praktijk is er vooral veel

aandacht voor het netwerk van de jongere en de delictanalyse. Aandacht voor herstel met slachtoffers is er meer dan voorheen, maar is niet ingebed in de reguliere werkwijze. Slachtoffers komen vooral indirect en relatief laat in het traject ter sprake, in de voorbereiding op een verlofaanvraag.

Herstel is niet belegd bij een aparte functionaris. Een aantal functiegroepen spelen een rol: DAPPER wordt verzorgd door interne trainers, ook therapeuten kunnen herstel aankaarten. Behandelcoördinatoren kunnen jongeren verwijzen naar herstelbemiddeling. Geestelijk verzorgers voeren herstelgerichte gesprekken, maar spelen alleen een indirecte rol bij herstelgerichte interventies. Er is volgens respondenten breed draagvlak voor herstelgericht werken onder medewerkers, maar kennis over specifieke interventies is nog niet overal aanwezig. Therapeuten en behandelcoördinatoren zouden meer op de hoogte zijn dan mentoren en groepsleiders.

5.4.2 *Aanbod van herstelgerichte interventies*

Herstelgerichte interventies die in jeugddetentie worden aangeboden zijn de cursus DAPPER, herstelbemiddeling door Perspectief Herstelbemiddeling, de individuele interventie Leren van delict en gezinsgerichte interventies/therapieën. Deze laatste twee interventies zijn onderdeel van het reguliere programma.

Doelen

DAPPER heeft tot doel dat jongeren de gevolgen van misdrijven voor slachtoffers kunnen benoemen, gevoelens van schuld, schaamte en berouw kunnen herkennen en hun eigen bereidheid tot herstel kunnen verkennen. De doelen van herstelbemiddeling zijn afhankelijk van de wensen en mogelijkheden van de deelnemers, bijvoorbeeld het maken van excuses aan het slachtoffer en inzicht krijgen in de schade die het delict heeft veroorzaakt. Leren van delict richt zich op het aanleren van gedrags- en probleemoplossende vaardigheden en het ontwikkelen van een terugvalpreventieplan. Bij gezinsgerichte therapie is de inzet het herstellen van verstoorde relaties zodat men weer samen verder kan.

Doelgroep, verwijzing en selectie

DAPPER wordt aangeboden in de kortverblijfgroepen, herstelbemiddeling (behalve in Lelystad), Leren van delict en gezinsgerichte interventies in de langverblijfgroepen. Verwijzing naar herstelbemiddeling vindt plaats vanuit DAPPER of gesprekken met de behandelcoördinator. In tegenstelling tot interventies voor volwassenen, zijn herstelgerichte interventies in jeugddetentie min of meer verplicht. Het uitgangspunt is dat alle jongeren die aan de selectiecriteria voldoen ook deelnemen. Respondenten vinden dit niet problematisch: een zekere mate van dwang past volgens hen bij de detentiecontext, waarin jongeren zelden intrinsiek gemotiveerd zijn. Wel wordt soms gewacht met de inzet van een interventie wanneer de jongere hier nog niet aan toe is. Er worden wel enige selectiecriteria gehanteerd: voor deelname aan DAPPER wordt voor jongeren die niet functioneren in een groep, een laag IQ of psychische problemen hebben of geen Nederlands spreken soms een contra-indicatie afgegeven. Voor Leren van delict is een laag IQ een contra-indicatie, tenzij sprake is van een redelijk tot goed sociaal aanpassingsvermogen. Bij herstelbemiddeling wordt gekeken of de jongere voldoende zelfinzicht heeft en of kan worden voldaan aan de verwachtingen van het slachtoffer. Bij twijfel wordt de beslissing overgelaten aan Perspectief Herstelbemiddeling.

Organisatie van de interventie

DAPPER, Leren van delict en gezinsgerichte therapie worden door medewerkers van de inrichting gegeven. Bij Leren van delict en gezinsgerichte therapie is dit een psycholoog of pedagoog, bij DAPPER meestal een hiertoe opgeleide groepsleider of mentor samen met een trainer of methodiekcoach. Bij herstelbemiddeling worden door medewerkers van de inrichting (behandelcoördinatoren en/of behandelaars) voorbereidende gesprekken gevoerd met de jongere. Daarnaast kan iemand van de inrichting bij intakegesprekken en bij het gezamenlijke gesprek aanwezig zijn.

Verhouding tot het strafproces en tot andere interventies

DAPPER en herstelbemiddeling staan in principe los van het strafproces en van beslissingen omtrent verlop. Wel wordt over deelname gerapporteerd, dit kan (indirect) positieve effecten hebben voor de jongere omdat deze hiermee kan laten zien schuldbeust te zijn en mee te werken aan behandeling. Leren van delict is een onderdeel van het behandeltraject, wanneer jongeren hier niet aan meewerken kan geen delictanalyse worden gemaakt en kunnen jongeren niet met verlop. DAPPER kan een 'zaadje planten' voor herstelbemiddeling op een later moment, al is onduidelijk hoe vaak dit daadwerkelijk gebeurt. Ook Leren van delict kan de opmaat zijn voor een herstelbemiddelingstraject.

Deelnemers

In RJJI's en Teylingereind wordt met enige regelmatig verwezen naar Perspectief Herstelbemiddeling, in Lelystad gebeurt dit alleen af en toe. In de periode 2017-2020 zijn bij Perspectief Herstelbemiddeling in totaal 143 aanmeldingen gedaan vanuit JJI's. Meer dan de helft van de aanmeldingen (53%) betrof diefstal met (bedreiging van) geweld. In 36% van de afgesloten zaken vond bemiddeld contact plaats. DAPPER werd in de periode 2017-2019 structureel aangeboden in Teylingereind, enige malen in de Den Hey-Acker en De Hartelborgt en helemaal niet in Lelystad en De Hunnerberg. Leren van delict en gezinsgerichte interventies maken onderdeel uit van het standaard programma in de langverblijfgroepen.

5.4.3 Meerwaarde en knelpunten

Respondenten benoemen verschillende vormen van meerwaarde van herstelgerichte interventies voor jongeren:

- gevoelens van opluchting door het kunnen uiten van schuld- en schaamtegevoelens;
- productief leren omgaan met conflicten;
- gewetensontwikkeling.

Daarnaast worden ook enkele knelpunten genoemd:

- jongeren moeten soms lang wachten voordat ze kunnen starten met herstelbemiddeling of de interventie duurt te lang voor jongeren die maar kort in detentie verblijven;
- op de kortverblijfgroepen waar DAPPER wordt aangeboden, is nog niet duidelijk welke jongeren het meeste baat zullen hebben bij deze interventie;
- door verschillen in het kunnen nemen van verantwoordelijkheid en het betuigen van spijt kunnen ongelijkheden tussen jongeren ontstaan in de strafmaat;
- het groepsgerichte karakter van de DAPPER-interventie kan herstel bemoeilijken.

6 Conclusie

Herstelgericht werken sluit aan bij het streven van DJI naar slachtoffer- en herstelgerichte detentie. Herstel in een detentiecontext omvat niet alleen bemiddeld contact tussen gedetineerde verdachten of daders en hun slachtoffer(s), maar ook dadergerichte interventies gericht op bewustwording en het nemen van verantwoordelijkheid (ook bekend als zelfherstel), evenals interventies gericht op herstel met het netwerk van de gedetineerde.

Het doel van deze rapportage is het geven van een overzicht van het huidige aanbod van herstelgerichte interventies voor volwassen en jeugdige gedetineerden. Een eerdere inventarisatie liet een grote hoeveelheid activiteiten zien (Slump, 2018). Het is echter onduidelijk in hoeverre hier in de praktijk gebruik van wordt gemaakt. Het WODC is dan ook gevraagd om aanvullend onderzoek te doen naar het beleid op het gebied van herstel in detentie en de inzet van herstelgerichte interventies. In het onderzoek stonden de volgende drie hoofdvragen centraal.

- 1 Hoe is herstel in detentie georganiseerd?
- 2 Welke herstelgerichte interventies zijn in detentie beschikbaar voor volwassenen en jeugdigen en wat houden deze in?
- 3 Hoe kijken betrokken professionals aan tegen de inzet van herstelgerichte interventies?

Onder herstelgerichte interventies verstaan we interventies die er naar streven gedetineerden bewust te maken van de schade die is ontstaan door hun delict en/of hen in staat stellen die schade zo veel mogelijk te herstellen. Hierbinnen maken we onderscheid tussen interventies gericht op zelfherstel, herstel met het eigen netwerk en herstel met het slachtoffer. Deze afbakening betekent dat de activiteiten van organisaties die zich primair richten op het opbouwen van (kennis)netwerken en het trainen van professionals niet worden beschouwd als herstelgerichte interventies in de zin van ons onderzoek. Deze activiteiten blijven daarom grotendeels buiten beschouwing.

Voor het beantwoorden van deze onderzoeksvragen is gebruikgemaakt van interviews met medewerkers van PI's, JJI's en externe organisaties, registratiegegevens van externe organisaties en beleidsstukken van PI's en andere documentatie. In dit hoofdstuk bespreken we per onderzoeksvraag de belangrijkste bevindingen.

6.1 Beleid en organisatie van herstelgerichte detentie

In landelijk beleid op het gebied van detentie speelt herstel (nog) geen belangrijke rol. Wel kunnen een aantal ontwikkelingen worden gesignaleerd die aanknopingspunten bieden voor een herstelgerichte werkwijze. Zo is de laatste jaren de aandacht voor slachtofferrechten verder toegenomen, ook in detentie. Slachtoffers moeten mogelijkheden voor herstel worden geboden wanneer zij daar behoefte aan hebben, onder andere de mogelijkheid tot bemiddeld contact met de dader. Ook moeten behoeften van slachtoffers worden meegewogen bij het toekennen van vrijheden, waaronder verlof en voorwaardelijke invrijheidsstelling. Daarnaast is een beweging zichtbaar richting meer maatwerk voor gedetineerden – middels het persoonlijke D&R-plan – het benadrukken van de eigen verantwoordelijkheid en het stimuleren van gewenst

gedrag. Inzet op het gebied van herstel speelt hierbij weliswaar officieel geen rol, maar het D&R-plan biedt wel ruimte om doelen op dit gebied mee te nemen.¹⁰⁸ Vanuit herstelrechtelijke hoek is ook kritiek geuit op deze ontwikkeling: het laten zien van gewenst gedrag zou niet voor alle gedetineerden haalbaar zijn en ertoe kunnen leiden dat gedetineerden niet oprecht gemotiveerd zijn om aan herstel te werken (Boone, 2013; Van Stokkom & Wolthuis, 2019).

In vergelijking met detentie voor volwassenen heeft jeugddetentie een expliciet pedagogische insteek. Tijdens detentie wordt aan persoonlijke leerdoelen gewerkt, waarvoor gerichte gedragsinterventies worden ingezet. Ook hier geldt dat herstel (nog) niet standaard onderdeel uitmaakt van deze leerdoelen.

6.1.1 *Penitentiaire Inrichtingen: een ambitieuze start, maar belemmeringen in de uitvoering*

Vanaf 2017 werden door PI's herstelplannen opgesteld waarin de ambities op het gebied van herstelgerichte detentie werden vastgelegd. Een analyse van een aantal van deze herstelplannen en de interviews met detentiemedewerkers laten zien dat de inzet was om herstel breed in de inrichting te verankeren, door het bieden van voorzieningen op verschillende pijlers van herstel maar ook door te streven naar een herstelgericht detentieklimaat. Dit herstelgerichte detentieklimaat houdt volgens respondenten in dat herstel niet beperkt blijft tot enkele losstaande activiteiten maar onderdeel uitmaakt van het dagelijkse reilen en zeilen in de PI. Hierbij wordt bijvoorbeeld gedacht aan de uitstraling van intake- en bezoekeruimtes, de bejegening van gedetineerden door medewerkers en het stimuleren van medewerkers om herstelgerichte gesprekken te voeren.

Ondanks vaak ambitieuze doelstellingen is aan de herstelplannen weinig tot geen gevolg gegeven. Het was in veel inrichtingen moeilijk om voldoende draagvlak te vinden om herstel blijvend op de agenda te zetten. Voor uitvoerend personeel bleek herstel een abstract onderwerp dat lastig te verbinden is aan de eigen werkzaamheden. Respondenten relateren de handelingsverlegenheid van met name PIW'ers aan het relatief lage opleidingsniveau en het al langere tijd werkzaam zijn binnen detentie. Mogelijk werkt ook de brede definitie van herstel die door veel respondenten wordt gehanteerd belemmerend: het is voor medewerkers niet altijd duidelijk wat wel en niet onder herstel valt en hoe een herstelgerichte aanpak verschilt van activiteiten gericht op re-integratie. Daarnaast wordt herstel door een deel van de medewerkers gezien als soft en ineffectief. Zoals ook blijkt uit de internationale literatuur, is weerstand onder uitvoerend personeel een van de belangrijkste knelpunten bij het implementeren van herstelgerichte detentie (Dhami et al., 2009; Edgar & Newell, 2006; Noakes-Duncan, 2015).

Onder directieleden en het middenkader werd herstel niet altijd (blijvend) als prioriteit gezien. Directiewisselingen hebben enkele malen geleid tot het uitstellen of stopzetten van herstelgerichte initiatieven. Sommige PI's hebben bovendien te maken gehad met dreigende sluiting of samenvoeging of kampten met een hoog personeelsverloop. Hierdoor was men veel tijd kwijt aan de 'waan van de dag'.

De tijdens dit onderzoek op handen zijnde implementatie van de Wet senb – die enkele aanknopingspunten biedt om herstel een grotere rol te laten spelen gedurende het detentietraject – wordt door sommige respondenten gezien als stimulans om weer met het thema aan de slag te gaan. Echter is het – zeker gezien de extra werklast die de implementatie van deze wet met zich meebrengt – de vraag in hoeverre dit ook kan worden gerealiseerd.

¹⁰⁸ Zie onder meer Recht doen aan slachtoffers (2013) en Recht doen, kansen bieden: Naar effectievere gevangenisstraffen (2018).

Hoewel de herstelplannen weinig navolging hebben gekregen, en herstel ook anderszins niet in het beleid van inrichtingen is verankerd, betekent dit niet dat er niets gebeurt. Bestaande activiteiten zijn veelal van onderop geïnitieerd door enthousiaste medewerkers die met gedetineerden het gesprek aangaan over herstel en lobbyen voor het organiseren van activiteiten, naast hun overige werkzaamheden. Daarnaast biedt een groot aantal externe, niet-justitiële organisaties herstelgerichte interventies aan. Het algehele beeld is er een van grote diversiteit, zo niet versnippering. Tussen inrichtingen bestaan forse verschillen in of er een aanspreekpunt is op het gebied van herstel en wie dit aanspreekpunt is. Daarnaast zijn er verschillen in de organisaties waarmee wordt samengewerkt en hoe deze samenwerking verloopt.

De functie van herstelconsulent laat zien dat het aanstellen van een persoon die zich volledig op herstel richt een succesfactor is. Bij inrichtingen die een herstelconsulent in dienst hebben, staat herstelgerichte detentie duidelijk meer op de kaart. Hoewel het aanstellen van een herstelconsulent niet zonder meer zorgt voor een herstelgericht detentieklimaat (Jansen et al., 2008), kunnen zij wel fungeren als aanjagers van herstel binnen de organisatie. Ervaringen uit België, waar herstelconsulenten al langere tijd actief zijn binnen alle gevangenissen, laten eveneens zien dat zij een belangrijke rol spelen bij het introduceren van herstelgerichte activiteiten en het onderwijzen van personeel over slachtofferschap en herstel (Dubois & Vrancken, 2015).

Herstelconsulenten spelen een belangrijke rol bij het stroomlijnen van processen doordat zij contactpersoon zijn voor anderen binnen en buiten de inrichting en vaak ook zelf herstelgerichte cursussen geven. Daarnaast dragen herstelconsulenten bij aan kennis over herstel en enthousiasmeren ze collega's. Registratiecijfers van het aantal meldingen voor herstelbemiddeling vanuit PI's en interviews met medewerkers van externe organisaties lijken ook uit te wijzen dat in inrichtingen met een herstelconsulent of ander vast aanspreekpunt meer wordt doorverwezen en men elkaar ook beter weet te vinden. Overigens wijst het aanstellen van een herstelconsulent erop dat ook eerder in deze inrichtingen al draagvlak was voor herstel, gezien deze functie na een korte periode van landelijke financiering uit de eigen middelen moet worden bekostigd. Respondenten uit inrichtingen die geen herstelconsulent hebben, geven dan ook in meerderheid aan dat hier financiële en geen inhoudelijke redenen aan ten grondslag liggen. De afweging is niet zozeer of de herstelconsulent iets toe kan voegen, maar of de PI een casemanager, trainer of ander soort medewerker kan missen om de herstelconsulent te bekostigen.

6.1.2 *Justitiële Jeugdinstellingen: veel aandacht voor leefklimaat en netwerk, slachtoffers nog geen integraal onderdeel*

Uit de interviews blijkt dat medewerkers van JJI's herstel zien als onderdeel van de therapeutische en opvoedkundige doelstellingen van jeugddetentie. Er is met name aandacht voor het creëren van een herstelgericht detentieklimaat waarin jongeren zich vrij voelen om zich open te stellen richting behandelaars. Aandacht voor herstel uit zich in het analyseren van het delict en wat daaraan voorafging en het in kaart brengen van het netwerk van de jongere en hierin eventueel te werken aan het herstellen van relaties.

Voor herstel met slachtoffers is nog betrekkelijk weinig aandacht. Hier zien we een vergelijkbaar patroon als bij inrichtingen voor volwassen gedetineerden: herstel met slachtoffers is niet ingebed in dagelijkse werkprocessen maar hangt af van bevlogen medewerkers die er aandacht aan besteden en ook collega's hierin meenemen. Respondenten merken op dat er – in tegenstelling tot bij volwassenen detentie – onder

medewerkers geen sprake is van weerstand tegen herstel, maar wel van een gebrek aan kennis of scepsis tegenover specifieke interventies (zoals ook al bleek uit onderzoek van Van Hoek, 2015). Opvallend is dat in vergelijking met PI's in JJI's betrekkelijk weinig externe organisaties betrokken zijn bij herstelgerichte detentie. Daarnaast hebben JJI's geen aparte functionaris vergelijkbaar met de functie van herstelconsulent in de PI.

6.2 Aanbod van herstelgerichte interventies

6.2.1 *Penitentiaire Inrichtingen: groot aanbod maar niet altijd optimaal benut*

De inventarisatie van het huidige aanbod aan herstelgerichte interventies in de verschillende inrichtingen laat zien dat gedetineerden in vrijwel alle PI's en JJI's van (vaak meerdere) herstelgerichte interventies gebruik kunnen maken. Echter zijn er ook nog enkele inrichtingen waar het aanbod op dit moment beperkt is. Verder blijkt uit de interviews en de registratiegegevens van onder meer herstelbemiddeling en herstelgerichte cursussen dat het aantal deelnemers betrekkelijk klein is. Enerzijds is het een realiteit dat niet alle gedetineerden open zullen staan voor herstel of hiertoe in staat zijn. Zo zijn veel interventies niet toegankelijk voor gedetineerden die verblijven op zwaarder beveiligde afdelingen of op zorgafdelingen. Ook op arrestantenafdelingen missen respondenten mogelijkheden om herstelgericht te werken, omdat gedetineerden hier maar kort verblijven.¹⁰⁹ Het kunnen afmaken van een (vaak 8-weekse of 10-weekse) cursus is een eis voor deelname, terwijl veel gedetineerden – ook op reguliere gevangenisafdelingen – maar betrekkelijk kort vastzitten.¹¹⁰ Ook bemiddelingstrajecten duren over het algemeen meerdere maanden. Verder geven respondenten aan dat delicten waarbij de slachtoffers ook actief zijn in het criminele circuit zich slecht lenen voor herstel, al wordt hier in een PI wel mee geëxperimenteerd. Anderzijds geven respondenten aan dat zij vermoeden dat door betere informatievoorziening, het vaker en pro-actiever aanbieden van interventies en betere begeleiding meer mensen kunnen worden bereikt dan nu het geval is. Ook geven enkele externe organisaties aan dat de vraag vanuit gedetineerden nu soms al groter is dan wat zij kunnen bieden. Hoe groot dit onbenutte potentieel is, zal zich in de praktijk moeten uitwijzen.

Voor volwassen gedetineerden komen elementen van herstel terug in de twee landelijk aangeboden cursussen *Aan de Bak!* en *Sociaal netwerk en relaties*. Deze cursussen zijn echter primair gericht op re-integratie. Daarnaast biedt het merendeel van de PI's een of meer cursussen aan op het gebied van zelfherstel of herstel met het eigen netwerk, al worden niet alle cursussen overal regelmatig gegeven. In acht PI's wordt de interne cursus *Puinruimen* aangeboden en in twaalf PI's de door Gevangenzorg gegeven *SOS-groeps cursus*; de interne cursus *Lef Hebben* wordt in één PI aangeboden. Deze cursussen richten zich – met kleine nuanceverschillen – op het ontwikkelen van slachtofferbewustzijn en het nemen van verantwoordelijkheid voor het delict en kennen een vergelijkbare opzet. Het volgen van deze cursussen kan voor gedetineerden een opmaat zijn richting contact met het slachtoffer, al is dit meestal geen expliciete doelstelling. Respondenten schatten in dat circa 10%-20% inderdaad de

¹⁰⁹ Overigens blijkt uit een recente inventarisatie door Regioplan naar interventies die bijdragen aan een succesvolle re-integratie dat ook op dit gebied weinig beschikbaar is voor kortgestraften (Ljujic et al., 2021).

¹¹⁰ Van alle gedetineerden die in 2020 uitstroonden, zat 65% maximaal drie maanden vast. Een vijfde zat maximaal twee weken vast. Zie www.dji.nl/feiten-en-cijfers/documenten/publicaties/2020/07/27/infographic-gevangeniswezen-2021.

stap naar herstelbemiddeling zet. Cursusdeelnemers bevinden zich in verschillende fasen van hun herstelproces, hierdoor verschilt ook de bijdrage van herstelgerichte cursussen aan dit proces. Waar voor sommigen de cursus een laatste zetje kan zijn om met het slachtoffer in gesprek te gaan, is dit voor anderen nog een brug te ver. Deelname kan dan wel bijdragen aan slachtofferbewustzijn, waardoor gedetineerden mogelijk in de toekomst alsnog de stap naar bemiddeling zetten. Daarnaast komt het voor dat deelnemers geen concreet slachtoffer hebben of al op voorhand weten dat het slachtoffer niet open staat voor bemiddeling.

In zeventien PI's biedt Exodus de ouderschapscursus *Mijn Kind en Ik* aan voor gedetineerde vaders; Humanitas biedt op vrouwenafdelingen vergelijkbare cursussen aan. Verder worden in veel PI's aanvullende activiteiten georganiseerd gericht op het faciliteren van contact tussen gedetineerde ouders en hun kinderen.

Alle PI's bieden de mogelijkheid tot *herstelbemiddeling* via Perspectief Herstelbemiddeling. In de praktijk zijn grote verschillen zichtbaar tussen de inrichtingen, waarbij met name inrichtingen met een vast aanspreekpunt regelmatig gedetineerden aanmelden. Daarnaast bestaan er ook verschillen in de mate waarin het traject wordt begeleid door medewerkers van PI's: dit varieert van helemaal niet tot intensieve voor- en nagesprekken en aanwezigheid bij de bemiddeling. In de periode 2017-2020 werden in totaal 683 gedetineerden aangemeld, een kwart van de in deze periode afgesloten zaken resulteerde in bemiddeld contact. De aanmeldingen betreffen een grote diversiteit aan delicten, waarbij ook (zeer) zware delicten goed vertegenwoordigd zijn.

Mediation in strafzaken (voor voorlopig gehechten) en *herstelconferenties* zijn ook mogelijk in detentie, maar worden in de praktijk slechts incidenteel ingezet. Wel zijn in enkele PI's pilots gestart waarbij gedetineerden begeleid worden in gesprekken met hun familie.

In ten minste drie PI's wordt het door Bureau MHR ontwikkelde traject *Forsa!* aangeboden aan jeugdige gedetineerden met een niet-westerse achtergrond. Forsa! is gericht op re-integratie maar herstel komt hierin ook nadrukkelijk aan bod. Ten slotte beschikken vier PI's over een afdeling die in het teken staat van herstelgerichte detentie.

6.2.2 *Justitiële Jeugdinstellingen: interventies deels geïntegreerd, deels niet*

In jeugddetentie worden vier herstelgerichte interventies aangeboden, waarvan twee onderdeel uitmaken van het reguliere behandeltraject en twee niet. Als onderdeel van hun detentieprogramma doorlopen jongeren in de langverblijfgroepen de individuele interventie *Leren van Delict* die zich richt op het analyseren van het delict en het aanleren van probleemoplossende vaardigheden. Daarnaast wordt *gezinsgerichte therapie* aangeboden, waar ook het herstellen van verstoorde relaties met gezinsleden onderdeel van kan uitmaken.

Voor de niet-reguliere interventies geldt dat ze niet overal en aan alle jongeren (structureel) worden aangeboden. Evenals bij volwassenen biedt Perspectief Herstelbemiddeling ook *herstelbemiddeling* voor jeugdige gedetineerden. In sommige JJI's en door sommige behandelcoördinatoren wordt herstelbemiddeling standaard besproken met jongeren op de langverblijfgroepen, terwijl dit in andere gevallen alleen af en toe gebeurt. Dit hangt af van de aanwezigheid van individuen die uitdragen herstel belangrijk te vinden en dit opnemen in hun eigen werkwijzen, bijvoorbeeld door met

alle jongeren in hun caseload het gesprek hierover aan te gaan. In de periode 2017-2020 werden in totaal 143 meldingen gedaan voor herstelbemiddeling vanuit JJI's, in 27% van de afgesloten zaken was sprake van bemiddeld contact. Meer dan de helft van de meldingen (53%) betrof diefstal met (bedreiging van) geweld. Daarnaast wordt de herstelgerichte groeps cursus *DAPPER* aangeboden, die als doel heeft om jongeren de gevolgen van misdrijven voor slachtoffers te laten inzien en gevoelens van schuld, schaamte en berouw te laten herkennen en verkennen. *DAPPER* is ontwikkeld door Stichting 180 en Slachtoffer in Beeld (inmiddels: Perspectief Herstelbemiddeling), maar wordt gegeven door personeel van de inrichting. Net als bij herstelbemiddeling zien we ook hier grote verschillen in de frequentie van de cursus: in een inrichting wordt deze structureel aangeboden als onderdeel van het onderwijsprogramma, in twee andere incidenteel (een of enkele keren in de periode 2017-2020) en in twee inrichtingen helemaal niet.

6.2.3 *Herstelrechtelijke principes in detentie*

Detentie is een bijzondere context voor de toepassing van herstelrecht. Zowel de vorm van herstelgerichte interventies als de randvoorwaarden voor succesvolle deelname zijn vaak anders dan het geval is bij interventies die eerder in de strafrechtketen worden ingezet (zie bijvoorbeeld Hoekstra, 2021, voor een analyse van herstelrecht in de politiefase).

Waar de herstelrechtelijke literatuur en het *Beleidskader herstelrechtvoorzieningen gedurende het strafproces* zich voornamelijk richten op bemiddeld contact tussen verdachte/dader en slachtoffer, zien we in detentie een grote variatie in herstelgerichte interventies. Veel van de in dit onderzoek besproken interventies zijn dadergericht: doel van de interventies is bewustwording en/of gedragsverandering bij de gedetineerde; er is geen sprake van direct contact met het eigen slachtoffer. Ook uit internationaal onderzoek blijkt dat dit type interventie in detentie veel voorkomt (Liebmann, 2010). Daarnaast richt een deel van de interventies zich op het netwerk van de gedetineerde (met name familieleden), waarbij dit netwerk wordt gezien als indirect slachtoffer van het delict en van de detentie. Deze interventies kunnen op elkaar voortbouwen – gedetineerden gaan eerst met zichzelf aan de slag, waarna ruimte ontstaat om te reflecteren op wat anderen is aangedaan. In de praktijk hoeft dit echter niet het geval te zijn.

De detentiecontext heeft ook invloed op hoe wordt omgegaan met herstelrechtelijke principes zoals vrijwillige deelname aan interventies, de motivatie voor deelname en de betrouwbaarheid. Bovendien zijn hierbij verschillen zichtbaar tussen de verschillende soorten interventies en tussen volwassenen en jongeren.

Vrijwilligheid

Vrijwilligheid van deelname voor zowel slachtoffer als dader is een belangrijk uitgangspunt van herstelrecht. In een detentiecontext kan echter geen sprake zijn van een volledig vrije keuze: detentie is immers per definitie een setting waarin dwang en disciplinerende een grote rol spelen (Claessen et al., 2017; Gavrielides, 2014). Respondenten die te maken hebben met volwassen gedetineerden onderschrijven het vrijwilligheidsprincipe. Vrijwillige deelname is volgens hen essentieel om de motivatie van gedetineerden te waarborgen¹¹¹ en slachtoffers te beschermen tegen secundaire

¹¹¹ Hierbij werd meermaals verwezen naar de landelijke cursus *Kiezen voor Verandering*, die inmiddels is vervangen door *Aan de Bak! Deelname aan Kiezen voor Verandering* was een vereiste om in het plus-

victimisatie. Ook geven respondenten aan dat er geen positieve of negatieve gevolgen verbonden zijn aan deelname. Desalniettemin is het waarschijnlijk dat gedetineerden een zekere mate van druk ervaren. Zo is de landelijke cursus *Aan de Bak!* weliswaar niet verplicht, maar ook niet vrijblijvend. Zonder deelname komen gedetineerden over het algemeen niet in aanmerking voor detentiefasering. Voor andere herstelgerichte cursussen is de koppeling tussen deelname en in aanmerking komen voor meer vrijheden er niet – al kan hier als gevolg van de Wet senb verandering in komen. Wel kan succesvolle deelname aan herstelgerichte interventies als bewijs van gedragsverandering worden gezien.

Bij jeugdige gedetineerden wordt het vrijwilligheidsprincipe voor een deel losgelaten. Het is hier beter te spreken over 'niet gedwongen' dan over vrijwillige deelname.¹¹² Interventies worden gepresenteerd als niet vrijblijvend, maar jeugdigen die echt niet willen of kunnen, worden niet verplicht deel te nemen. Voor zover interventies deel uitmaken van het reguliere detentieprogramma, heeft het niet deelnemen echter wel gevolgen voor het doorlopen van dit programma. Zo kan op grond hiervan een verlofaanvraag worden afgewezen of een PIJ-maatregel worden verlengd. Respondenten vinden verplichte deelname niet problematisch: dit moet volgens hen worden gezien in het licht van de pedagogische, heropvoedende insteek van jeugddetentie. Uit ons onderzoek komen geen signalen naar voren dat verplichte deelname een negatief effect heeft op de motivatie van jongeren of de uitkomsten van de interventie. Wel bleek uit een eerder onderzoek naar verplichte mediation bij interne conflicten in jeugddetentie dat een deel van de medewerkers het idee had dat jongeren sociaal wenselijke antwoorden gaven en weinig zelfinzicht toonden (Wolthuis & Vandenburg, 2010).

Motivatie

Eerder onderzoek laat zien dat gedetineerden verschillende motivaties kunnen hebben voor deelname. Er kan sprake zijn van schuld bewustzijn en de wens om te veranderen, maar gedetineerden nemen ook deel om sociale contacten te hebben of om hun dagelijkse routine te doorbreken (Crocker, 2015; Dubois & Vrancken, 2015). Respondenten in dit onderzoek achten de motivatie van volwassen gedetineerden van groot belang voor het starten van een herstelbemiddelingstraject, gezien de grote impact hiervan op het slachtoffer. Sommige respondenten voeren uitgebreide intakegesprekken met gedetineerden alvorens hen bij Perspectief Herstelbemiddeling aan te melden. Daarnaast wordt het heel belangrijk gevonden dat gedetineerden niet willen deelnemen omdat ze hopen daar zelf voordeel uit te halen, bijvoorbeeld in de vorm van een lagere straf. Respondenten die bekend zijn met MiS – waarbij deelname invloed kan hebben op de strafmaat – zijn hier om deze reden veel minder positief over dan over herstelbemiddeling.

Voor deelname aan herstelgerichte cursussen worden veel minder eisen gesteld, het feit dat een gedetineerde wil deelnemen wordt veelal als bewijs van diens motivatie gezien. Wanneer gedetineerden worden uitgesloten, gebeurt dit omdat zij door de aard van hun delict of hun gedrag afbreuk doen aan de effectiviteit van de cursus. Het nemen van verantwoordelijkheid voor en/of de erkenning van betrokkenheid bij of zelfs schuld aan het delict – vaak gehanteerd als eis bij herstelbemiddeling – wordt hier niet zo belangrijk geacht: dit kan volgens respondenten juist een gevolg zijn van deelname. Uiteraard zal dit niet altijd het geval zijn, maar respondenten geven aan dat

programma te worden geplaatst, respondenten menen dat gedetineerden om deze reden vaak ongemotiveerd waren.

¹¹² Zie ook het Handbook on restorative justice programmes van de UNODC (2006), waarin wordt gesproken over 'voluntary participation' door slachtoffers en 'non-coerced participation' door daders.

ook gedetineerden die van tevoren minder gemotiveerd zijn, iets kunnen opsteken van hun deelname.

Gegeven het meer verplichtende karakter van herstelgerichte interventies bij jeugdige gedetineerden speelt motivatie hier geen belangrijke rol. Wel kunnen interventies worden uitgesteld wanneer de jongere hier nog niet aan toe is. Bij herstelbemiddeling worden daarnaast jongeren met een uitgesproken negatieve motivatie uitgesloten, bijvoorbeeld als zij het slachtoffer de schuld geven van het delict.

Vertrouwelijkheid

Een laatste uitgangspunt van herstelrechtelijke programma's is de vertrouwelijkheid van het besprokene. Respondenten van externe organisaties geven aan dat dit voor hen een kernwaarde is. Om deze reden is terugkoppeling naar PI's vaak beperkt tot procesmatige informatie (bijvoorbeeld of een gedetineerde een cursus heeft afgeemaakt). Ook respondenten van PI's en JJI's geven aan voornamelijk procesmatig te rapporteren (inhoudelijke informatie over bijvoorbeeld het verloop van een bemiddeling of de inzet tijdens een cursus kan wel worden gegeven op verzoek van de gedetineerde). Bovendien geven cursusleiders aan dat zij deelnemers laten beloven niets naar buiten te brengen over het besprokene. Gedetineerden die zich hier niet aan houden, kunnen uit de cursus worden gezet. Respondenten verschillen van mening over de wenselijkheid van een meer uitgebreide rapportage. Enkele detentied medewerkers zouden graag meer inzicht willen in wat herstelgerichte interventies 'opbrengen', of zelfs gedetineerden willen beoordelen op hun inzet. Dit zou volgens hen ook het integreren van herstel in de detentieorganisatie vergemakkelijken. Andere detentied medewerkers stellen dat vertrouwelijkheid essentieel is voor het spreken over herstel. Zo wordt over gesprekken met geestelijk verzorgers niet gerapporteerd, terwijl gedetineerden, wanneer zij bijvoorbeeld met een casemanager spreken, bang kunnen zijn dat persoonlijke informatie wordt opgenomen in hun dossier (zie ook Soeters, 2019). In ons onderzoek hebben we een voorbeeld gehoord van een casus waarbij informatie die was gedocumenteerd in het kader van een herstelgerichte interventie is gebruikt ter motivering van een voor de gedetineerde negatieve beschikking. Het is niet onwaarschijnlijk dat dit in de praktijk vaker voorkomt.

6.3 Meerwaarde en knelpunten

6.3.1 Gepercipieerde meerwaarde

Studies naar de werking van herstelgerichte interventies laten zien dat deze verschillende positieve effecten hebben. Zo zorgen op zelfherstel gerichte cursussen voor bewustwording over de pijn en schade die het delict veroorzaakt bij slachtoffers. De link naar het nemen van verantwoordelijkheid voor het delict – bijvoorbeeld door een slachtofferdaderontmoeting – is evenwel minder duidelijk (Weimann-Saks & Peleg-Koriat, 2020; Zebel, Vroom, & Ufkes, 2016). Herstel met het eigen netwerk heeft eveneens positieve effecten op onder meer contact met het gezin en welzijn van zowel gedetineerden als familieleden (Clancy & Maguire, 2017; Visher, 2011). Uit studies naar herstelbemiddeling blijkt dat zowel daders als slachtoffers over het algemeen zeer tevreden zijn over zowel het proces als de uitkomsten van bemiddeling (Shapland et al., 2007; Umbreit et al., 2006). Ten slotte bestaan voor al deze typen interventies aanwijzingen dat deelnemers minder snel recidiveren (o.a. Armour & Silva, 2018; Clancy & Maguire, 2017; Jonas-van Dijk et al., 2020; Shapland et al., 2007; Umbreit et al., 2006).

In dit onderzoek hebben we niet gekeken naar de uitkomsten van herstelgerichte interventies. Wel hebben we respondenten gevraagd wat naar hun ervaring de meerwaarde van deze interventies is. Over het algemeen geldt dat respondenten de interventies van grote meerwaarde vinden. Hierbij wijzen ze ook op de overwegend positieve ervaringen van deelnemende gedetineerden. Evenals uit eerdere studies blijkt, noemen respondenten dat deelnemers worden aangezet om te reflecteren op het delict en gemaakte slachtoffers. Ook leren ze om te gaan met schaamte- en schuldgevoelens en kan het afronden van een cursus of bemiddelingstraject deelnemers meer zelfvertrouwen geven. Voor jeugdigen noemen respondenten nog specifiek gewetensontwikkeling en het leren omgaan met moeilijke situaties. Een door externe medewerkers regelmatig genoemde meerwaarde is het opbouwen van een relatie met vrijwilligers die gebaseerd is op gelijkwaardigheid en medemenselijkheid. Respondenten verwachten ook dat deelname leidt tot een lagere recidive en een betere re-integratie. Gezien wij gesproken hebben met medewerkers die nauw betrokken zijn bij herstelgerichte detentie, is het niet verwonderlijk dat veel respondenten sterk geloven in bredere positieve effecten van herstelgerichte interventies. Toch stellen ook enkele respondenten dat het onduidelijk is wat herstelgerichte interventies precies opleveren.

6.3.2 *Knelpunten*

Door respondenten geconstateerde knelpunten hangen grotendeels samen met beperkte institutionalisering van herstelgerichte detentie en de vele partijen die erbij betrokken zijn (met name bij volwassen gedetineerden). Er bestaan grote verschillen tussen inrichtingen in de interne samenwerking op het gebied van herstel: soms zijn binnen de inrichting een of enkele contactpersonen aangewezen, maar er zijn ook veel inrichtingen waar aandacht voor herstel meer versnipperd is en afhankelijk van het individuele initiatief van medewerkers. Het risico bestaat dan dat herstel ondersneeuwt ten opzichte van andere prioriteiten of dat langs elkaar heen wordt gewerkt. Ons onderzoek biedt aanwijzingen voor de toegevoegde waarde van het hebben van een duidelijk aanspreekpunt binnen de inrichting die het overzicht bewaart over de aangeboden interventies en herstel onder de aandacht kan brengen bij collega's en leidinggevenden. De functie van herstelconsulent zoals deze in sommige PI's bestaat is hier een goed voorbeeld van, maar ook het aanstellen van aandachtsfunctionarissen kan hieraan bijdragen.

PI's werken vaak samen met meerdere externe partijen en bieden daarnaast ook zelf interventies aan. Tussen externe organisaties bestaan verschillen in aanbod en doelgroep, samenwerking met meerdere organisaties kent dan ook voordelen voor de gedetineerde (evenals andere betrokkenen, zoals slachtoffers en familieleden) omdat deze meer keuzemogelijkheden heeft en dus meer kans op een interventie die aansluit bij de eigen behoeften en omstandigheden. Echter is het hierdoor voor detentiepersoneel niet altijd duidelijk welke organisaties binnen de inrichting actief zijn, wat de verschillen tussen deze organisaties zijn en wie waarvoor kan worden benaderd. Ook wordt vanuit externe organisaties (bewust) niet altijd een inhoudelijke terugkoppeling van de resultaten van hun activiteiten gegeven, waardoor het voor medewerkers lastig is te evalueren wat een interventie oplevert. Uit de literatuur bestaan aanwijzingen dat een grote diversiteit aan vaak kortlopende projecten een negatief effect kan hebben op de effectiviteit ervan (Liebmann, 2010; Dubois et al., 2015; Wallace & Wylie, 2013; Dubois & Vrancken, 2015).

Specifiek voor jeugdige gedetineerden wordt nog gewezen op de timing van verschillende interventies, specifiek de inzet van DAPPER op de kortverblijfgroepen. Dit punt kwam ook in eerder onderzoek al naar voren (Zebel et al., 2016). Tijdens de kortverblijfperiode is vaak nog niet duidelijk of DAPPER voor een jongere de juiste interventie is. Daarnaast hebben de kortverblijfafdelingen een hoog verloop, waardoor niet alle jongeren de cursus kunnen afmaken. Door de 'knip' tussen kort- en langverblijf sluit DAPPER nog beperkt aan op herstelgerichte interventies die op de langverblijfgroepen worden aangeboden.

6.4 Tot besluit

Dit rapport heeft een overzicht gegeven van de stand van zaken op het gebied van herstelgerichte detentie. De afgelopen jaren is er duidelijk meer aandacht gekomen voor herstelgericht werken binnen detentie-inrichtingen. Zo zijn herstelplannen opgesteld en hebben enkele inrichtingen een herstelconsulent aangesteld. Ook is er een breed scala aan herstelgerichte interventies die intern kunnen worden georganiseerd dan wel betrokken van externe partijen. Tijdens de looptijd van dit onderzoek nam het aantal PI's waar herstelgerichte interventies beschikbaar zijn toe, waardoor de inventarisatie in dit rapport enige malen moest worden bijgesteld. Dit geeft aan dat het thema leeft binnen de detentie-inrichtingen.

Tegelijkertijd blijkt uit dit onderzoek dat herstel nog niet structureel onderdeel uitmaakt van het detentieprogramma. Veel inrichtingen willen meer doen met herstel maar weten niet goed hoe dit aan te pakken. Herstelgerichte interventies zijn nog niet overal beschikbaar en bereiken niet alle gedetineerden die hier mogelijk baat bij hebben. Enkele jaren na eerdere onderzoeken¹¹³ kunnen we dan ook concluderen dat de interesse in herstel onverminderd hoog is, maar in de uitvoering nog stappen kunnen worden gezet.

¹¹³ Zie onder meer Zebel, Vroom en Ufkes (2016) voor een evaluatie van herstelgerichte cursussen, Van Hoek (2015) voor een overzicht van herstel in jeugddetentie.

Summary

Restorative justice in detention in the Netherlands

An overview of policies and interventions

This study aims to give an overview of policies on and use of restorative justice (RJ) in detention for both adult and juvenile detainees. A previous account revealed a large number of available interventions (Slump, 2018). However, it is unknown to what extent these are used in practice and how they are evaluated by the professionals involved. This study was conducted to fill this knowledge gap.

The use of restorative interventions is in line with the Dutch Custodial Institutions Agency's (DJI) goal of victim-oriented and restorative detention. RJ in a detention context might consist of mediated contact between incarcerated suspects or offenders and their victim(s), but also includes offender-focused interventions such as courses aimed at raising awareness and taking responsibility (also known as self-restoration), and interventions aimed at restoring the relationship with the offender's network. All these interventions are included in this study.

The following three research questions are central to this study:

- 1 How is restorative justice organised in detention?
- 2 Which restorative interventions are available for adults and juveniles, and what do they entail?
- 3 How do the professionals involved view the use of restorative interventions?

Research methods

This study is limited to Dutch correctional institutions for adults (prisons) and juvenile correctional institutions (juvenile prisons). Forensic care centres and detention under hospital orders (tbs), detention centres for foreign nationals, and the Netherlands Caribbean Correctional Institution were not included.

In order to answer the research questions, interviews were conducted with 52 respondents between December 2020 and June 2021. Fourteen of these respondents work at a total of eight external (non-prison) organisations that offer restorative interventions in detention (six) or advise on this (two). Interviews were held with all organizations that offer restorative interventions nationally or in a larger region.

Of the respondents, 33 work at a prison. Interviews were held with staff of 19 prisons, 3 prisons could not be included in the study. In addition, four employees of juvenile prisons were interviewed; all Dutch juvenile prisons are therefore included in this study. Respondents were selected based on their knowledge of the availability of restorative interventions in their institution and of the policies regarding restorative justice. Of the respondents, 56% are involved in interventions as trainer, mediator, or contact person, in some cases alongside other tasks. The other respondents have a

coordinating and/or managerial role. Finally, one policy officer from DJI was interviewed.

In addition to the interviews, several respondents sent in additional information and documentation including policy plans, course material, and job descriptions.

External organisations were requested to provide information on the number of participants and/or courses provided in the period 2017-2020. Not all organisations offering restorative interventions keep records, nor do they always register whether participants are detained. For data on interventions that are offered by prisons themselves we relied on the interviews with staff members.

Research findings

Policies and organisation

At the time of this study, restorative detention was not yet part of the policies of prisons. Almost all institutions had drawn up a 'RJ policy plan' in which they laid out how they intended to promote victim awareness and RJ in their institution. However, these plans have had little to no follow-up. This has to do with practical reasons such as site closures or mergers, high staff turnover or the complexity of the prison population. Three more general bottlenecks are also identified:

- Support for RJ among staff members appears to be insufficient. Following changes in upper management, priorities may shift or plans may be postponed. On the work floor, there is little knowledge of what RJ entails and how staff can integrate it into their daily work. In addition, there is resistance among some staff members due to feelings of insecurity and the perception that RJ is 'soft'.
- Prisons struggle with the implementation of restorative detention. Many respondents said they needed more financial resources to appoint an employee specifically tasked with RJ. Some institutions have made funds available internally for this purpose.
- Restorative interventions are usually not implemented across all prison wards, but are restricted to 'regular' prison wards and, to a lesser extent, wards for pre-trial custody. In wards where inmates require a lot of (psychological) care or specific treatment programmes, wards with higher security levels, or wards for (very) short stay, relatively little attention is paid to possibilities for implementing RJ.

RJ advisors are currently active in three prisons. RJ advisors help shape and implement policies on RJ, for example by giving restorative courses. A 'case manager RJ' is employed in one prison, and three prisons have special functionaries or ambassadors tasked with promoting RJ. In the other institutions there are no staff members specifically tasked with RJ, usually because of financial reasons. In these institutions, spiritual counsellors or case managers refer inmates to external services and sometimes also conduct restorative conversations themselves. In some prisons, reintegration trainers are also involved in giving restorative courses. Penitentiary workers are only rarely involved.

In offering restorative interventions, prisons work together with a number of external non-profit organisations that offer a wide variety of interventions. There are also a number of collaborations with knowledge and network organisations and colleges. The main contact points for external organisations within the prison are RJ advisors and spiritual counsellors. Most external organisations feel like they are fairly well known,

although it also happens that staff members have not heard of an organization or activity before, or do not know that an activity is organized in the prison. The availability of a RJ contact person facilitates contact.

At the time of the research, prisons were busy preparing for the introduction of the Punishment and Protection Act (*Wet straffen en beschermen*) on 1 July 2021. It is expected that with the introduction of this law, RJ will play a larger role in detention. However, the additional workload associated with the new law may also lead to less attention for RJ.

In juvenile prisons, RJ is regarded as an (underlying) treatment goal. In practice, the focus is mainly on the network of the incarcerated youth and the analysis of their offence. Attention for victims has increased, but is not (yet) part of regular ways of working. Victims are mainly discussed in an indirect manner during the preparations for a leave application. There is broad support for RJ among staff, but knowledge about specific interventions is not always present. There are no functionaries specifically tasked with RJ.

Restorative interventions for adult inmates

Restorative interventions in prisons can be divided into courses, mediated contact, restorative wards, and other interventions. Interventions do not affect ongoing criminal proceedings (except for mediation in criminal cases). At this time, they also have little to no influence on the duration of detention and the detention conditions. Participation is not always recorded in the detention- and reintegration plan of the inmate, and when it is this reporting is mostly process-related. Respondents differed in their opinions on whether more extensive reporting is desirable and whether participation should have consequences – for example when considering a leave application.

Courses

There are two nationally available courses that briefly discuss RJ (*Aan de Bak!* and *Sociaal netwerk en relaties*). Furthermore, almost all prisons offer one or more courses on self-restoration or restoration with one's own network. Participants are mostly recruited by (internal or external) course instructors, as well as by other prison staff. Word of mouth among inmates plays an important role, and for most courses information material is available. Participation is voluntary. Selection criteria are mostly practical in nature. Participants have to be detained long enough to complete the course. Inmates with psychological or aggression issues or those who have committed sexual offences may be excluded or referred to an individual course. In one institution participants must qualify for a more liberal prison regime, in the other prisons detention regime plays no formal role. Some respondents indicated that they consider inmates' motives for participation, but in general it is preferred to let inmates participate even if they do not seem very motivated.

Nine prisons offer the course *Puinruimen* ('Cleaning up the mess'), and twelve prisons offer the *SOS group course* (organised by Gevangenzorg Nederland) – three prisons offer both. In one prison the group course *Lef Hebben* ('Have Courage') was developed. These three courses aim to raise awareness among participants of the consequences of their actions and to encourage them to take responsibility for harms caused. Some staff members also believe that these courses should result in mediated contact with victims. In the period 2017-2020, Gevangenzorg Nederland gave 48 SOS group courses with a total of 389 participants. *Puinruimen* is given three to five times a year to groups of about ten inmates. The course *Lef Hebben* is given twice a

year to groups of about twelve inmates. In 2020, courses either did not take place or took place in an adjusted form as a result of the coronavirus measures. Respondents stated that participants form a diverse group, with prisoners convicted of more serious offences being over- rather than underrepresented. However, prisoners who are active in organised crime or whose victims are criminals themselves are less well reached. The trainer of Lef Hebben indicates that about half of the participants drop out during the course. According to respondents involved with Puinruimen or SOS, most participants finish the course. Participation in courses can be a first step towards mediated contact with victims. Respondents estimate that about 10-20% of course participants apply for mediation.

Courses aimed at RJ with one's own network aim to stimulate awareness of the consequences of the crime for the family of the inmate. The course *Mijn Kind en Ik* ('My Child and I', organised by Exodus) for incarcerated fathers is offered in seventeen prisons. In the period 2017-2020, this course was given a total of seventy times to 426 participants. The course is well received, although one prison staff member indicated that the subject of parenthood was experienced as very personal. As a result, not all inmates are open to participation. Institutions that house incarcerated mothers offer various parenting courses for this group.

Mediated contact

Opportunities for mediation exist in all prisons. However, there is a lot of variation in the number of referrals between prisons. When a designated contact person exist, the number of referrals is higher (although in all cases numbers are limited). Some detention staff only refer inmates, others also conduct interviews to check their motivation and expectations. Some staff members accompany detainees during meetings and offer moral support.

In the period 2017-2020, *Perspectief Herstelbemiddeling* – the designated organisation for mediation after sentencing – received a total of 683 applications. The majority of inmates were referred by prisons; about 19% were inmates who registered themselves. Applications concern a variety of offences, a considerable share concerns (very) serious offences. Theft with (threat of) violence (22%) and homicide (16%) were most common, 9% of the applications concerned a sex offence. A quarter of the closed cases resulted in mediated contact in the form of a conversation, an exchange of letters, or indirect mediation. When mediated contact did not take place, this was mostly because victims did not respond to the invitation or did not want to participate.

Mediation in criminal cases – for suspects that are in pre-trial custody – occurs incidentally in at least nine prisons. Restorative conferences organised by the *Eigen Kracht Centrale* occur in only a few institutions. The interviewed employee of the *Eigen Kracht Centrale* estimates that in 5% of the conferences that they organise, the offender or suspect is incarcerated.

Restorative wards and other interventions

Four prisons have a ward dedicated to RJ; these wards each house a few dozen inmates and offer several restorative interventions. Motivation to work on RJ is an important condition for placement.

At least three prisons offer the *Forsa!* Programme (developed by Bureau MHR) which is geared towards young adults (17-27 years) with a non-Western background. *Forsa!* reaches between 80 and 120 young adults per year. Finally, in many prisons additional activities are organised aimed at facilitating contact between imprisoned parents and their children.

Restorative interventions for juvenile detainees

In juvenile detention, the course *DAPPER* ('Brave'), mediated contact, the individual intervention *Leren van delict* ('Learning from the offence') and family-oriented therapy are offered. The last two interventions are part of the regular programme. In contrast to adult detention, restorative interventions in juvenile prisons are more or less compulsory: the starting point is that every minor who meets the selection criteria should participate. Respondents do not find this problematic: they argue that a certain degree of compulsion fits the detention context. However, staff sometimes wait to start an intervention if they feel that the young person is not yet ready.

The *DAPPER* group course is offered in the wards for pre-trial custody and aims to enable young people to identify the consequences of crime for victims, recognise feelings of guilt, shame, and remorse, and explore their own willingness to engage in RJ. The course is given by trained staff from the institution. In the 2017-2020 period, *DAPPER* was regularly offered in one juvenile prison, a few times in two prisons, and not at all in two other prisons. For young people who do not function well in a group context, have a low IQ, have psychological problems or do not speak Dutch, a contra-indication for participation may be issued. *DAPPER* can lead to mediated contact at a later point in time, although it is unclear how often this actually happens.

Referral to mediation happens as a result of participation in *DAPPER* or after discussions with a treatment coordinator. Before referral, treatment coordinators conduct preliminary conversations to check if the young person has enough self-awareness and can meet the expectations of the victim. When in doubt, the decision is left to *Perspectief Herstelbemiddeling*. In the period 2017-2020, a total of 143 applications for mediation were filed by juvenile prisons. More than half of the applications (53%) concerned theft with (threat of) violence. In 36% of closed cases, mediated contact took place.

Leren van delict and family-oriented therapy are interventions that are part of the treatment programme after conviction. The aim of family-oriented therapy is to repair relationships so that people can move on together. *Leren van delict* is an individual intervention that focuses on learning behavioural and problem-solving skills and developing a relapse prevention plan. The intervention is an important part of the treatment programme; if detainees do not cooperate they cannot go on leave. A low IQ (<70) is a contraindication, except in the case of reasonable to good social adaptability.

Added value and bottlenecks according to professionals

Respondents indicate that participants generally experience restorative interventions as valuable; only a few negative experiences were mentioned. Inmates are encouraged to reflect on the offence and learn to deal with feelings of shame and guilt. According to the respondents, a humane and equal setting is created during the interventions, and completion of courses increases inmates' self-confidence. Participation can also have practical advantages such as breaking daily routines. For juvenile detainees, respondents specifically mention that participants learn to deal with conflicts productively and work on developing their conscience. For the detention institution and society as a whole various forms of added value were identified. Interventions have the potential to reduce recidivism, participants show better behaviour during detention, and restorative interventions are of value to victims of crime and children of inmates.

The interviews also revealed a number of bottlenecks in relation to adult inmates:

- detainees are not always able to participate due to scheduling conflicts;
- there is a tension between the assumption of voluntary participation and the compulsory framework in which interventions take place;
- staff members are not always aware of the full range of interventions offered by external organisations and receive limited feedback from these organisations;
- a lack of policy guidance and financial means on the national level.

For juvenile detainees, the following bottlenecks were mentioned:

- in the pre-trial wards where the DAPPER course is offered, it is not always clear yet which young people will benefit from participation;
- not all young people are equally capable of taking responsibility and expressing remorse, for example during mediated contact;
- group focused interventions may be less suited for youths.

In conclusion

This report has given an overview of the Dutch state of affairs in the field of RJ in detention. In recent years, there has been growing attention for RJ in detention facilities. RJ policy plans were made and some institutions have appointed a RJ advisor. There is a wide range of restorative interventions that can be organised internally or obtained from external parties. At the same time, RJ is not yet a structural part of the working method in (juvenile) prisons. Restorative interventions are not yet available everywhere and do not reach all inmates who might benefit from them.

Literatuur

- Albrecht, B. (2011). The limits of restorative justice in prison. *A Journal of Social Justice*, 23, 327-334.
- Armour, M., & Sliva, S. (2018). How does it work? Mechanisms of action in an in-prison restorative justice program. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 62(3), 759-784.
- Baglivio, M., & Jackowski, K. (2015). Evaluating the effectiveness of a victim impact intervention through the examination of changes in the dynamic risk scores. *Criminal Justice Policy Review*, 26, 7-28.
- Berg, M. van den (2015). Herstelestafette: Slachtofferbewust in detentie. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 15, 56-57.
- Butler, M., & Maruna, S. (2015). Rethinking prison disciplinary processes: A potential future for restorative justice. *Victims & Offenders*, 1-23.
- Boone, M. (2013). Vrije wil en verantwoordelijkheid in de strafuitvoering. *Justitiële Verkenningen*, 39, 106-120.
- Choi, J.J., Green, D.L., & Kapp, S.A. (2010). A qualitative study of victim offender mediation: Implications for social work. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 20(7), 857-874.
- Claessen, J., Elbersen, M., Vanspauwen, K., & Van Stokkom, B. (2017). Herstelgerichte detentie: Kansen en uitdagingen. *Tijdschrift voor herstelrecht*, 17, 7-10.
- Claessen, J.A.A.C., Pinkster, A.P.L., & Slump, G.J. (2021). De mogelijke meerwaarde van mediation in de tenuitvoerleggingsfase. *Sancties*, 2, 5-16.
- Claes, B. & Shapland, J. (2017). Herstelbemiddeling in twee gevangenissen. Positieve effecten op stoppen met misdaad? *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 17, 12-28.
- Clairmont, D., & Kim, E. (2013). Getting past the gatekeepers: The reception of restorative justice in the Nova Scotian criminal justice system. *Dal LJ*, 36(2), 359-391.
- Clancy, A., & Maguire, M. (2017). Prisoners' children and families: Can the walls be 'invisible'? Evaluation of Invisible Walls Wales. Wales: University of South Wales. Geraadpleegd van <https://icpa.org/library/prisoners-children-and-families-can-the-walls-be-invisible-evaluation-of-invisible-walls-wales/?download>.
- Claes, B. (2019). *Transmuraal herstelgericht werken. Een verhaal van hoop, kracht en verantwoordelijkheid*. Breda: Avans Hogeschool.
- Cleven, I., Lens, K.M.E., Pemberton, A. (2015). *De rol van herstelbemiddeling in het strafrecht: Eindrapportage onderzoek pilots herstelbemiddeling*. Den Haag: WODC.
- Coyle, A. (2002). 'We don't waste prisoners' time and we don't waste bicycles'. *The impact of restorative work in prisons*. London: International Centre for Prison Studies.
- Crabbe, M. (2002). Virtual visitation program uses video conferencing to strengthen prisoner contacts with families and children. *Offender Programs Report*, 6(3), 35-36,47.
- Crocker, D. (2015). Implementing and evaluating restorative justice projects in prison. *Criminal Justice Policy Review*, 26(1) 45-64.
- Daly, K. (2002). Restorative justice: The real story. *Punishment & Society*, 4(1), 55-79.
- Daly, K. (2006). The limits of restorative justice. In D. Sullivan & L. Tiff (red.), *Handbook of restorative justice: A global perspective* (pp. 134-151. New York, NY: Routledge.

- Dhami, M.K., Mantle, G., & Fox, D. (2009). Restorative justice in prisons. *Contemporary Justice Review*, 12(4), 433-448.
- D'Huyvetter, E. (2010). *Herstel als doelstelling van het penitentiair beleid*. [Masterscriptie, Universiteit Gent.]
- Dubois, C. (2018). Twenty years of restorative justice in Belgian prisons: Traces and critical questions. *Sicurezza e Scienze Sociali*, V(3), 71-86.
- Doolin, K. (2020). Restorative youth detention: The way forward? *Criminology & Criminal Justice*, 0, 1-16.
- Dubois, C., & Vrancken, D. (2015). Restorative detention or 'work on self'? Two accounts of a Belgian prison policy. *Ethnography*, 16(2) 187-206.
- Gavrielides, T. (2014). Reconciling the notions of restorative justice and imprisonment. *The Prison Journal*, 94(4), 479-505.
- Guidoni, O.V. (2003). The ambivalences of restorative justice: Some reflections on an Italian prison project. *Contemporary Justice Review: Issues in Criminal, Social and Restorative Justice*. 6(1), 55-68.
- Hansen, T., & Umbreit, M. (2018). State of knowledge: Four decades of victim-offender mediation research and practice: The evidence. *Conflict Resolution Quarterly*, 36(2), 99-113.
- Herweijer, M., & Van der Laan, P. (2020). 25 jaar jeugdstrafrecht – Empirisch onderzoek naar ontwikkeling en achtergronden van het jeugdstrafrecht. In C. Bijleveld, A. Akkermans, M. Malsch, B. Marseille & M. Smit (red.), *Nederlandse encyclopedie empirical legal studies* (pp. 977-1007). Den Haag: Boom Juridisch.
- Hoek, A. van (2015). Slachtoffer- en herstelgericht werken in Justitiële Jeugdinrichtingen: nieuwe data, groei-model en advies. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 15(1), 9-30.
- Hoek, A. van, & Slump, G.J. (2013). *Restorative Justice in Europe: Resultaten van het veldwerk (workstream 2)*. Amsterdam: Stichting Restorative Justice Nederland.
- Hoekstra, M.S. (2021). *Herstelrecht bij de politie: Een inventarisatie van initiatieven en werkwijzen*. Den Haag: WODC. Cahier 2021-3.
- Hordijk, M. (2011). *De kijk op herstelbemiddeling door jeugdige daders in een Justitiële Jeugdinrichting: Een kritisch onderzoek naar herstelbemiddeling*. [Masterscriptie, Universiteit Utrecht.]
- Jansen, M., Hissel, S., & Homburg, G. (2008). *Plan- en procesevaluatie herstelgerichte detentie PI Nieuwegein*. Regioplan Beleidsonderzoek.
- Johnstone, J.G. (2014). *Restorative justice in prisons: Methods, models and effectiveness*. Council of Europe.
- Jonas-van Dijk, J., Zebel, Z., Claessen, J., & Nelen, H. (2020). Victim-offender mediation and reduced reoffending: Gauging the self-selection bias. *Crime & Delinquency*, 66, 949-972.
- Liebmann, M. (2010). *Restorative justice in prisons: An international perspective*.
- Ljujic, V., Homburg, G., & Zoetelief, I. (2021). *Evidence-based interventies tijdens detentie*. Amsterdam: Regioplan.
- Lünnemann, K., Vandenbroucke, M., Hermens, N., Wolthuis, A. (2010). *Herstelbemiddeling Reclassering Nederland: Evaluatie van drie pilots en toekomstscenario's*. Utrecht: Verwey-Joncker Instituut.
- Maruna, S. (2001). *Making good: How ex-convicts reform and rebuild their lives*. Washington: APABooks.
- McNeill, F., Anderson, K., Colvin, S., Overy, K. Sparks, R. & Tett, L. (2011). Kunstprojecten en What Works: Een stimulans voor desistance? *Justitiële verkenningen*, 37(5), 80-101.
- Molleman, T., & Hurk, A.A. van den (2012). Een kwestie van evenwichtskunst: Over doelen en taken van het gevangeniswezen. *Delikt & Delinkwent*, 42, 576-590.

- Nelissen, P. (2017). Gevangenen en herstel: Reflecties over nut en noodzaak van een herstelgerichte detentiepraktijk. *Tijdschrift voor herstelrecht*, 17(3), 11-16.
- Noakes-Duncan, T. (2015). Restorative justice in prisons: A literature review. *Occasional Papers in Restorative Justice Practice*, 4, 1-23.
- Oudt, S., & Koekoek, R. (2019). *Impactanalyse De Compagnie: Inventarisatie van de maatschappelijke en financiële impact van De Compagnie, een innovatief project van Gevangenezorg Nederland in PI Krimpen aan den IJssel*. Social Finance NL.
- Reef, J., Ormskerk, N., & Es, L. van (2018). Aandacht voor vaderschap in gevangenis: Evaluatie van de Exodus-workshop Vrij Verantwoord Vaderschap. *PROCES*, 97(3), 216-227.
- Shapland, J. (2008). *Presentation to the Commission on English Prisons: Restorative justice and restorative practice in the UK involving custodial establishments*.
- Shapland, J., Atkinson, A., Atkinson, H., Chapman, B., Dignan, J., Howes, M., ... & Sorsby, A. (2007). *Restorative justice: The views of victims and offenders. The third report from the evaluation of three schemes*. Ministry of Justice: Research Series.
- Sheerin, A., Ring, M., Sinclair, L., & Marashin, M. (2013). Bridging the gap: Supporting the implementation of family conferencing for inmates and their families. *Australasian Journal of Correctional Staff Development*, 1-5.
- Sherman, L., Strang, H., Mayo-Wilson, E., Woods, D. J., & Ariel, B. (2015). Are restorative justice conferences effective in reducing repeat offending? Findings from a Campbell systematic review. *Journal of Quantitative Criminology*, 31, 1-24.
- Soeters, M. (2019). Vertrouwen in herstel van gedetineerden. *Tijdschrift voor Criminologie*, 2, 7-11.
- Slump, G.J. (2017). Herstelgerichte detentie in Nederland 2017. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 17, 54-59.
- Slump, G.J. (red.) (2018). *Herstelkaart Huis van Herstel in detentie en nazorg*. Amsterdam: Restorative Justice Nederland.
- Stamatakis, N. & Vandeviver, C. (2013). Restorative justice in Belgian prisons: The results of an empirical research. *Crime, Law and Social Change*, 59, 79-111.
- Stokkom, B. van, & Blad, J. (2015). Over penitentiaire instellingen, hervormers en platoonse wachters. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 15, 5-8.
- Stokkom, B. van, & Wolhuis, A. (2019). Herstelgericht en slachtofferbewust reclasseren: Kansrijke detentiepraktijken en dubbelzinnige beleidsuitgangspunten. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 19, 6-12.
- Umbreit, M.S., Coates, R.B. & Vos, B. (2004). Victim-offender mediation: Three decades of practice and research. *Conflict Resolution Quarterly*, 22(1-2), 279-303.
- Umbreit, M.S., Vos, B., & Coates, R.B. (2005). Restorative Justice Dialogue: A Review of Evidence-Based Practice. *Offender Programs Report*, 9, 49-56.
- United Nations Office on Drugs and Crime (2006). *Handbook on restorative justice programmes*. Wenen: UNODC.
- Visher, C.A. (2013). Incarcerated fathers: Pathways from prison to home. *Criminal Justice Policy Review*, 24(1), 9-26.
- Vries Robbé, M. de, End, M. van den, & Kempes, M. (2021). *Onderzoeksrapport pilot 'risicoscreening in detentie'*. Den Haag: DJI.
- Walgrave, L. (2009). Advancing restorative justice as the ground for youth justice. Geraadpleegd van <https://sites.unicef.org/tdad/2lodewalgrave.pdf>.
- Walker, L., & Davidson, J. (2018). Restorative justice reentry planning for the imprisoned: An evidence-based approach to recidivism reduction. In T. Gavrielides (red.), *The Routledge International Handbook of Restorative Justice*. New York, NY: Routledge.

- Wallace, R., & Wylie, K. (2013). Changing on the inside: Restorative justice in prisons: A literature review. *The International Journal of Bahamian Studies*, 19, 57-69.
- Webb, L. (2020). *Restorative practice behavior model within secure juvenile detention facility: King County Juvenile Detention Center*. [Masterscriptie, University of Washington.]
- Weimann-Saks D., & Peleg-Koriat, I. (2020). Promoting inmates' positive attitudes toward participating in a restorative justice process: The effects of a victim awareness process. *The Prison Journal*, 100(30), 381-398.
- Wolthuis, A. (2020). Is herstelrecht voor jeugdigen volwassen geworden? *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 20, 4, 81-90.
- Wolthuis, A., Claessen, J., Slump, G.J., & Hoek, A. van (2019). Dutch developments: Restorative justice in legislation and practice. *The International Journal of Restorative Justice*, 2, 117-133.
- Wood, W.R., & Suzuki, M. (2016). Four challenges in the future of restorative justice. *Victims & Offenders*, 11(1), 149-172.
- Zebel, S., Schreurs, W., & Ufkes, E.G. (2017). Crime seriousness and participation in restorative justice: The role of time elapsed since the offense. *Law and Human Behavior*, 41, 385-397.
- Zebel, S., Vroom, M., & Ufkes, E.G. (2016). *Herstelgerichte cursussen in detentie: Evaluatie van Puinruimen, SOS en DAPPER*. Universiteit Twente - Faculty of Behavioural, Management and Social sciences (BMS).

Bijlage 1 Samenstelling begeleidingscommissie

Voorzitter

prof. dr. Antony Pemberton

NSCR/Tilburg University/Katholieke Universiteit
Leuven

Leden

mr. Marito Hoeksema

dr. Bas van Stokkom

dr. Sven Zebel

Ministerie van Justitie en Veiligheid

Radboud Universiteit Nijmegen

Universiteit Twente

Bijlage 2 Itemlijsten interviews

Itemlijst interviews detentiepersoneel¹¹⁴

- 1 Introductie onderzoek
 - a Korte introductie onderzoek en onderzoekers. Toelichten: doel onderzoek, gehanteerde definitie van herstelrecht (focus op slachtofferdadercontact, maar ook andere vormen van herstel worden meegenomen).
 - b Informatie m.b.t. informed consent (omgang met vertrouwelijkheid/informatie die naar respondent te herleiden is, recht op inzage/terugtrekking van het interview, opslag van de data).
 - c Toestemming voor geluidsopname.
- 2 Achtergrondinformatie respondent
 - a Huidige rol of functie binnen de organisatie.
 - b Betrokkenheid bij beleid op gebied van herstelrecht binnen [de instelling]; specifieke interventies.
- 3 Inventarisatie herstelgerichte interventies
 - a Hoe wordt binnen [de instelling] aandacht besteed aan herstel?
 - b Is er beleid geformuleerd t.a.v. herstel? Is er een herstelplan?
 - c Op welke momenten komen gedetineerden in aanraking met herstel? Hoe wordt nadenken over slachtoffers bespreekbaar gemaakt?
 - d Welke interventies worden aangeboden?
 - i Vanaf wanneer worden deze interventies aangeboden? Hoe is dit tot stand gekomen?
 - ii Waarom keuze voor deze interventies?
 - iii Als niet genoemd: wordt samengewerkt met externe partners?
 - e Welke medewerkers zijn betrokken bij de interventies?
 - i Indien er geen herstelconsulent is: is daar een reden voor? Is er een andere aangewezen persoon voor, of meerdere medewerkers?
 - ii Indien er wel een herstelconsulent is: wat is de meerwaarde van de functie herstelconsulent?
 - f Ontvangen niet direct betrokken medewerkers training over interventies?
 - i Hebben zij ook inderdaad voldoende kennis?
 - ii Weten zij naar wie zij gedetineerden eventueel kunnen doorverwijzen?
 - iii Is er onder medewerkers draagvlak voor herstelrecht?

[volgende vragen telkens per interventie voor zover van toepassing]

- 4 Opzet van de interventie
 - a Wat is het doel van de interventie/wat zijn de beoogde uitkomsten?
 - i Hoe draagt de interventie volgens u bij aan het bereiken van deze uitkomsten?
 - b Welke medewerkers zijn betrokken bij de interventie?
 - c Wordt er ook samengewerkt met externe partijen?
 - d In welke fase van detentie wordt de interventie aangeboden?
 - e Voor welke gedetineerden is de interventie bedoeld?

¹¹⁴ Voor de respondenten uit de jeugdinstituten is deze vragenlijst licht aangepast.

- i Welke voorwaarden voor deelname zijn er (en waarom deze)? Wie bepaalt of iemand hieraan voldoet?
 - ii Zijn er contra-indicaties voor deelname (zo ja, welke en waarom)?
 - iii Hoe wordt omgegaan met (deels) ontkennende gedetineerden?
 - iv Hoe wordt omgegaan met gedetineerden die zichzelf niet zien als dader maar juist als slachtoffer?
 - f Hoe wordt de doelgroep geïnformeerd?
 - i Welke informatie krijgen ze, en op welk moment?
 - g Is deelname vrijwillig, en hoe wordt dit geborgd?
 - h Zijn er gevolgen verbonden aan het wel of niet deelnemen? Bijvoorbeeld soepeler regime, extra vrijheden?
- 5 Organisatie van de interventie
- a Wat houdt de interventie concreet in (bijv. inhoud bijeenkomsten)?
 - i Hoe krijgt herstel hierin vorm?
 - ii Hoe wordt omgegaan met weerstand om het over (directe of indirecte) slachtoffers te hebben?
 - b Door wie wordt de interventie georganiseerd?
 - i Hoe is deze persoon/worden deze mensen geworven en getraind?
 - c Hoe lang duurt een traject?
 - d Is er ruimte voor nazorg en hoe wordt dat georganiseerd?
 - e Welke vervolgstappen zijn er na afloop van het traject?
- 6 Gebruik van de interventie
- a Heeft u een beeld van hoe vaak de interventie wordt ingezet?
 - i Hoe vaak worden gedetineerden gewezen op mogelijkheid van deelname?
 - ii Hoe vaak nemen gedetineerden ook daadwerkelijk deel?
 - iii Wat zijn kenmerken van deelnemers? Bijvoorbeeld: leeftijd, typen delicten, lang/kort gestraft
 - b Wat zijn in uw ervaring de redenen voor gedetineerden om WEL deel te nemen aan de interventie?
 - c Wat zijn redenen voor gedetineerden om NIET deel te nemen?
 - d Hoe ervaren gedetineerden volgens u hun deelname?
 - i Welke aspecten worden wel/niet gewaardeerd (hoe komt dit)?
 - ii Zijn er volgens u manieren om de waardering van deelnemers te vergroten (zo ja, welke)?
 - e Welke effecten merkt u bij gedetineerden na deelname?
 - i Wanneer vindt u deelname 'geslaagd'?
 - ii Als van toepassing: creëert de interventie draagvlak voor een ontmoeting met het slachtoffer?
 - f Worden er cijfers bijgehouden over het aantal deelnemers? Zo ja, mogen deze worden meegenomen in het onderzoek?
- 7 Inbedding van de interventie
- a Hoe is de interventie ingebed in de organisatie? Wordt de interventie gesteund vanuit leidinggevenden en medewerkers?
 - b Zijn er ook knelpunten?
 - i Organisatorische knelpunten (extra werklast, bureaucratische obstakels, afstemming met andere organisaties)
 - ii Culturele knelpunten (weerstand tegen inzet interventie binnen organisatie)
 - c Zijn er onvoorziene neveneffecten?

- 8 Huidige situatie
 - a Op welke manier heeft de pandemie het afgelopen jaar invloed gehad op aanbod en/of gebruik van interventies?
 - i Zijn er positieve gevolgen?
 - ii Zijn er negatieve gevolgen? Op welke manier heeft het herstel bemoeilijkt?
 - iii In hoeverre wordt online contact met bijv. familie, slachtoffers gefaciliteerd?
- 9 Afsluiting
 - a Overige opmerkingen
 - b Interesse in rapport?
 - c Indien van toepassing: Vragen naar herstelplan en andere documentatie (cursusmateriaal etc.)
- 10 Bedanken voor medewerking

Itemlijst interviews medewerkers externe organisaties¹¹⁵

- 1 Introductie onderzoek
 - a Korte introductie onderzoek en onderzoekers.
Toelichten: doel onderzoek, gehanteerde definitie van herstelrecht (focus op slachtofferdadercontact, maar ook andere vormen van herstel worden meegenomen), focus op interventies tijdens detentie voor zowel jeugdigen als volwassenen.
 - b Toestemming voor geluidsopname.
 - c Informatie m.b.t. informed consent (omgang met vertrouwelijkheid/informatie die naar respondent te herleiden is, recht op inzage/terugtrekking van het interview, opslag van de data).
- 2 Achtergrondinformatie respondent
 - a Achtergrond organisatie (sinds wanneer bestaat de organisatie, grootte/aantal medewerkers, regionaal of landelijk, missie organisatie).
- 3 Inventarisatie herstelgerichte interventies
 - a Welke interventies worden aangeboden wanneer iemand in detentie zit?
 - i Vanaf wanneer worden deze voorzieningen aangeboden? Hoe is dit tot stand gekomen?
 - ii Zijn voorzieningen landelijk of in bepaalde regio's/instellingen?
 - b Zijn er nog andere werkzaamheden die samenhangen met herstel die door jullie worden uitgevoerd? Welke voorzieningen buiten detentie zijn beschikbaar?
 - c Is er samenwerking met DJI (landelijk?) Wat houdt dit in?
 - d Met welke andere partners wordt er samengewerkt? Wat houdt die samenwerking in?
- 4 Contact met PI/JJI
 - a Met welke personen/organisaties is er contact? Evt. doorvragen: welke functies binnen PI/JJI zijn hierbij betrokken?
 - i Hoe verloopt dit contact?
 - b Heeft u de indruk dat interventies zijn ingebed in de organisatie? Is er steun voor vanuit leidinggevenden en medewerkers?

¹¹⁵ Onderdelen van de vragenlijst zijn voor elk interview aangepast aan de specifieke organisatie.

- i Hebben medewerkers voldoende kennis om gedetineerden te informeren en door te verwijzen?
- ii Biedt de aanwezigheid van een herstelconsulent hierin meerwaarde?
- c Zijn er ook knelpunten (zo ja, welke)?

[volgende onderdelen op basis van de genoemde voorzieningen in detentie]

5 Opzet interventies

- a Wat is het doel van de voorzieningen/wat zijn de beoogde uitkomsten?
 - i Hoe draagt de interventie bij aan het bereiken van deze uitkomsten?
- b Wat voor soort herstel wordt beoogd met de voorzieningen (zelfherstel, contact met omgeving, contact met slachtoffer, anders)?
 - i Kan de interventie de opmaat vormen naar andere vormen van herstel?
- c Voor welke gedetineerden [jeugdigen] en slachtoffers zijn de voorzieningen geschikt?
 - i Welke voorwaarden voor deelname zijn er (en waarom deze)? Wie bepaalt of iemand hieraan voldoet?
 - ii Zijn er contra-indicaties voor deelname (zo ja, welke en waarom)?
 - iii Hoe wordt omgegaan met (deels) ontkennende gedetineerden of gedetineerden die zichzelf zien als slachtoffer?
- d Hoe komen slachtoffers en gedetineerden terecht bij jullie organisatie?
 - i Door wie vindt doorverwijzing plaats?
 - ii Ziet u verschillen in verwijzing tussen instellingen (zo ja, hoe komt dit)?
- e Worden aanvragen altijd in behandeling genomen? Wat zijn redenen om niet verder te gaan met een aanvraag?

6 Organisatie voorzieningen in detentie

- a Hoe ziet een traject eruit? Hoe wordt het traject gestart, vormgegeven en afgerond?
 - i Wat is de duur van een traject? Welke factoren kunnen invloed hebben op de duur?
 - ii Wanneer wordt een traject afgerond?
 - iii Is er nazorg beschikbaar? Wat houdt dit in?
- b Hoe ziet eventueel contact eruit? Zijn verschillende vormen mogelijk? Bijvoorbeeld direct contact, indirect contact, gesprek met meerdere slachtoffers, aanwezigheid van derden
- c Door wie wordt een traject geleid? Wat voor kwalificaties hebben zij?
- d Hoe wordt omgegaan met vrijwilligheid van deelname?
- e Hoe wordt omgegaan met de vertrouwelijkheid van het besprokene?

7 Gebruik en waardering voorzieningen in detentie

- a Kunt u een inschatting maken van hoeveel trajecten met gedetineerden u doet?
- b Wat zijn kenmerken van slachtoffers en gedetineerden? Bijvoorbeeld: leeftijd, typen delicten, lang/kort gestraft
- c Wat zijn in uw ervaring de redenen voor slachtoffers en gedetineerden om WEL deel te nemen aan een traject?
- d Wat zijn redenen voor slachtoffers en gedetineerden om NIET deel te nemen?
- e Hoe ervaren deelnemers volgens u hun deelname aan een traject?
 - i Welke aspecten worden wel/niet gewaardeerd (hoe komt dit)?
 - ii Zijn er volgens u manieren om de waardering van deelnemers te vergroten (zo ja, welke)?

f Wanneer wordt naar uw mening een traject succesvol afgesloten? Welke factoren dragen hieraan bij?

8 Huidige situatie

a Op welke manier heeft de pandemie het afgelopen jaar invloed gehad op aanbod en/of gebruik van herstelvoorzieningen?

i Zijn er positieve gevolgen?

ii Zijn er negatieve gevolgen? Op welke manier heeft het herstel bemoeilijkt?

9 Afsluiting

a Overige opmerkingen

b Interesse in rapport?

c Indien van toepassing: Vragen naar documentatie (cursusmateriaal etc.)

10 Bedanken voor medewerking

Bijlage 3 Registratiegegevens Perspectief Herstelbemiddeling

Door Perspectief Herstelbemiddeling zijn de volgende gegevens geleverd, waarbij deze telkens zijn uitgesplitst over de jaren 2017, 2018, 2019 en 2020 en over meldingen vanuit penitentiaire inrichtingen, justitiële jeugdinrichtingen en zelfaanmelding:

- 1 het totale aantal meldingen voor herstelbemiddeling waarbij de dader in (jeugd)detentie zit;
- 2 het aantal meldingen dat is uitgezet naar bemiddelaars;
- 3 het aantal uitgezette meldingen per PI/JJI, en zelfaanmelders per PI;
- 4 het aantal uitgezette meldingen naar type delict (wetsartikel);
- 5 het totale aantal afgesloten zaken;
- 6 het totale aantal afgesloten zaken dat is afgesloten met contact tussen partijen;
- 7 van de afgesloten zaken: verdeling naar redenen waarom het traject eerder is gestopt/er geen contact is geweest tussen partijen;
- 8 het aantal afgesloten zaken naar vorm van contact;
- 9 het aantal zaken afgerond met contact naar type delict (wetsartikel);
- 10 het aantal afgesloten zaken naar duur van het traject.

Het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) is het kennisinstituut voor het ministerie van Justitie en Veiligheid. Het WODC doet zelf onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek of laat dit doen door erkende instituten en universiteiten, ter ondersteuning van beleid en uitvoering.

Meer informatie:

www.wodc.nl